

TAMPEREEN YLIOPISTO

Elina Kamppi

YRITYSVASTUUREGIIMIN MUODOSTUMINEN KANSAINVÄLISELLÄ TASOLLA
REGIIMIKIRJALLISUUDEN VALOSSA TARKASTELTUNA

Kansainvälisen politiikan pro gradu -tutkielma

Lokakuu 2014

TAMPEREEN YLIOPISTO

Johtamiskorkeakoulu

Politiikan tutkimuksen tutkinto-ohjelma

KAMPPI, ELINA: Yritysvastuuregiimin muodostuminen kansainvälisellä tasolla
regiimikirjallisuuden valossa tarkasteltuna

Pro gradu -tutkielma, 82s.

Kansainvälisen politiikan opintosuunta

Lokakuu 2014

Tutkielma käsittelee kansainvälistä yritysvastuuta regiimiteorian valossa tarkasteltuna. Tarkastelen regiimikirjallisuudessa esiintyviä edellytyksiä regiimin muodostumiselle, ja arvioin näiden edellytysten toteutumista kansainvälisen yritysvastuukehityksen puitteissa. Tutkin regiimin toimijoiden intressejä regiimin muodostamiselle tutkimuskirjallisuuden kautta, jonka jälkeen vertaan tehtyjä havaintoja käytännön ilmiöön tapaustutkimuksen avulla. Kansainvälisessä yritysvastuuregiimissä vaikuttavat ja tarkastelun kohteena olevat toimijat ovat valtiot, kansainväliset yritykset ja kansalaisyhteiskunta. Tapaustutkimuksessa olen valinnut edustajat näistä kolmesta tahosta Rana Plaza –tehdasromahduksen kontekstissa, ja nämä osapuolet ovat Yhdysvaltain hallinto, Wal-Mart Stores, Inc. -yritys ja kansainväliset ammattijärjestöt, pääasiallisesti AFL-CIO ja UNI Global Union. Tutkin näiden edustajien kannanottoja ja lausuntoa Rana Plaza –romahduksen jälkeen. Rana Plaza –romahduksen seurauksena perustetut yritysvastuuverkostot, Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus, ovat myös tärkeässä roolissa määrittämässä yritysvastuun ilmenemistä tapaustutkimuksen kontekstissa ja välittämässä yllä mainittujen toimijoiden kantoja.

Tutkimuksen metodi on kirjallisiin lähteisiin perustuva tapaustutkimus. Tutkimuskirjallisuutta lukiessani olen etsinyt niitä intressejä, joita talous- ja yhteiskuntatieteiden tutkijat ovat esittäneet eri toimijoilla olevan yritysvastuujärjestelyiden luomiseksi. Tämän perusteella olen arvioinut, onko toimijoilla olemassa riittävästi yhteisiä intressejä, jotta voidaan puhua edellytyksistä regiimin muodostamiseksi. Tapaustutkimuksen kohdalla olen kysynyt aineistoltani eli edellä mainittujen toimijaosapuolten tuottamilta lausunnoilta, raporteilta ja muilta julkisilta asiakirjoilta seuraavia kysymyksiä: Miten yritysvastuu määritellään? Kuka tai ketkä tahot mainitaan vastuullisiksi, ja mistä asioista vastuu koostuu? Miten vastuuta perustellaan? Miten vastuu toteutetaan käytännössä? Sekä mitä odotuksia eri toimijoihin liitetään, tai ei liitetä? Ja miksi? Näiden kysymysten kautta pystyn testaamaan regiimikirjallisuuden ja tutkimuskirjallisuuden katsauksessa esiin tulleita havaintoja regiimin muodostumisesta kansainvälisen yritysvastuun käytännössä.

Tutkielman johtopäätös on, että eri toimijoilla, valtioilla, yrityksillä ja kansalaisyhteiskunnalla on yleisellä tasolla paljon yhteisiä intressejä yritysvastuujärjestelyjen luomiseksi. Ongelmia regiimin käytännön toteutuksen kannalta tuottaa yhteisten intressien sovittaminen kaikkia osapuolia tyydyttäväksi käytännön toiminnaksi. Kansainvälisellä tasolla on nähtävissä jakolinja toimijoiden suhtautumisessa yritysvastuuseen, jota voidaan kutsua yhdysvaltalaiseksi ja eurooppalaiseksi lähestymistavaksi, ja tämä jakautuminen on ongelmallinen yhden yhtenäisen kansainvälisen yritysvastuuregiimin muodostumisen kannalta. Tutkimuksen toinen keskeinen päätelmä on, että regiimikirjallisuus tarjoaa hyvän teoreettisen pohjan ajankohtaisen yritysvastuukehityksen arvioimiselle ja sen avulla aihetta tulisi tutkia lisää, jotta saisimme laajemman kuvan kyseisestä ilmiöstä.

SISÄLTÖ:

1. JOHDANTO	1
2. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	3
3. REGIIMITEORIAN ESITTELY	5
3.1. Mikä on regiimi?.....	5
3.2. Regiimin muodostuminen ja vahvuus.....	9
3.3. Regiimien muodostumisen tutkiminen	12
3.4. Regiimin vaikuttavuuden arvioiminen.....	13
3.5. Globaali julkinen tila ja toimijoiden muuttunut asema.....	16
4. YRITYSVASTUUREGIIMI	19
4.1. Yritysvastuun käsite	19
4.2. Yritysvastuuregiimi, kansainvälinen työoikeusjärjestelmä ja kansainväliset järjestöt	22
4.3. Yritysvastuuregiimin muodostuminen toimijoiden intressien pohjalta	26
4.3.1. <i>Valtiot ja yritysvastuuregiimi</i>	26
4.3.2. <i>Yritykset osana yritysvastuuregiimiä</i>	30
4.3.3. <i>Kansalaisyhteiskunta ja yritysvastuu</i>	34
4.4. Toimijoita yhdistävät intressit perustana yritysvastuuregiimin muodostumiselle	38
5. TAPAUSTUTKIMUS RANA PLAZA -TEHDASONNETTOMUUDESTA.....	40
5.1. Rana Plaza -tehdasromahdus ja sen taustoja	40
5.2. Multilateraaliset aloitteet Rana Plaza -romahduksen jälkeen.....	43
5.2.1. <i>Kaksi erilaista yritysvastuujärjestelmää: Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus</i>	44
5.3. Valtio-osapuolet Rana Plaza -kontekstissa: Yhdysvallat ja Bangladesh	49
5.4. Wal-Mart ja vähittäismyyntiketjujen nousu globaaleiksi toimijoiksi.....	55
5.5. Wal-Martin yritysvastuutoiminta ja lausunnot.....	58
5.6. Työntekijäjärjestöt Rana Plaza -tapauksessa.....	63
6. YHTEENVETO: YRITYSVASTUUREGIIMIN ALKUVAIHEET JA NÄKYMÄÄ TULEVAISUUDELLE	68
7. LÄHDELUETTELO.....	75

1. JOHDANTO

Kesällä 2011 tein työharjoittelun kansalaisjärjestössä Intiassa. Tehtäväni oli luoda suhteita paikallisiin yrityksiin, jotta heistä tulisi järjestön yhteistyökumppaneita kehitysyhteistyöhankkeiden toteuttamisessa. Intiassa oli juuri laadittu laki, jonka mukaan yritysten tuli käyttää yksi prosentti liikevoitostaan yhteiskunnallisten olojen edistämiseen, ja erilaiset järjestöt kilpailivat siitä että yritykset lahjoittaisivat näitä osuuksia heidän toimintaansa. Kiertäessäni eri yritysten yhteiskuntavastuu- tai muilla osastoilla, minulle selveni miten monimutkainen ja vaihteleva suhde yrityksillä oli muuhun kansalaisyhteiskuntaan ja sen kehittämiseen. Halusin palata tähän aihepiiriin Pro gradu –tutkielman yhteydessä, ja lopputulos on tässä. Huomasin heti alussa, ettei tutkimuskehityksen luominen ollut helppoa, sillä yritysvastuutematikkaa ei olla kansainvälisen politiikan tieteenalalla vielä käsitelty kovin kattavasti. Tämä kuitenkin osaltaan vahvisti mielenkiintoani ja sai minut ajattelemaan, että tutkimuksellani saattaisi olla merkitystä tieteenalojen rajoja ylittävänä hankkeena, jossa etenkin taloustieteelliset ilmiöt yhdistyvät kansainvälisen politiikan teoriakehykseen.

Valitsin tutkimukseni teoreettiseksi perustaksi regiimiteorian, ja erityisesti sen konstruktivistisen suuntauksen, jossa huomio kohdistuu toimijoiden vuorovaikutusprosesseihin. Toisaalta rationalistinen intressinäkökulma on läsnä tässä työssä, sillä selvittäessäni regiimin muodostumista toimijoiden olemassa olevat intressit ovat ratkaisevia. Tutkimusväitteeni on, että voimme nähdä alustavia kansainvälisen yritysvastuuregiimin muodostumiseen viittaavia kehityskulkuja kansainvälisellä tasolla. Tämän väitteen tarkastelemiseksi ja selittämiseksi olen tehnyt tutkimusta kahdella tasolla; makrotasolla tutkimuskirjallisuuden kautta niistä globaaleista kehitysprosesseista, jotka ovat johtaneet eri toimijoiden intressien muodostumiseen kansainvälisen yritysvastuuregiimin perustamisen puolesta. Mikrotasolla olen ottanut tapausesimerkiksi Bangladeshin vaateteollisuuden eri toimijoiden tekemät yritysvastuujärjestelyt Rana Plaza –tehdasromahduksen jälkeen keväällä 2013. Tulen tutkimuksessani käyttämään termiä ”yritysvastuuregiimi” puhuessani meneillään olevasta regiimin muodostuksen prosessista, mutta en väitä että regiimi olisi vielä vakiintunut tai omaksunut lopullisen muotonsa.

Tarkastelen yritysvastuuregiimiä osana laajempaa kansainvälispoliittista kehityskulkua kohti hajaantuneempaa vallankäyttöä ja kansainvälisen toimijuuden muutosta. Yksityiset toimijat, kuten kansainväliset yritykset ja kansalaisjärjestöt, ovat nousseet valtioiden rinnalle määrittämään kansainvälistä yhteiskunnallista keskustelua sekä etsimään ratkaisuja globaaleihin ongelmiin. Tämä on tuonut mukanaan sekä haasteita että mahdollisuuksia valtioiden perinteiselle toiminnalle ja

rooleille, ja muodostaa jo itsessään mielenkiintoisen kysymyksen maailmanpolitiikan muutoksesta ja murroksesta. Asiaa ovat käsitelleet erityisesti John Gerard Ruggie ja Wolfgang H. Reinicke globaalien julkisen tilan¹ käsitteen kautta.

Tutkielmani alussa selvitän regiimiteorian perusolettamukset, joiden kautta lähestyn tutkimuskirjallisuutta ja tapaustutkimusaineistoani. Selvitän myös tarkemmin globaalien julkisen tilan käsitteen merkityksen työlleni, sillä sen kautta minun on helpompi luoda yhteys tutkielmani ja kansainvälisen politiikan makrotason tutkimuksen välille. Tämän jälkeen menen syvemmälle yritysvastuuregiimin teoreettiseen perusteluun, sillä olen selvittänyt tutkimuskirjallisuuden avulla, miten tutkimusmaailmassa yritysvastuuta selitetään eri toimijoista lähtöisin. Tässä luvussa yhdistän regiimikirjallisuudessa esiintyvän intressilähtöisen selitystavan regiimin muodostumiselle yritysvastuussa vaikuttavien toimijoiden (valtiot, yritykset, kansalaisyhteiskunta) väliseen vuorovaikutukseen, ja selvitän syitä siihen, miksi valitsemani toimijaosapuolet osallistuvat yritysvastuujärjestelmien luomiseen tutkimuskirjallisuuden perusteella.

Tapaustutkimuksen kautta peilaan regiimi- ja tutkimuskirjallisuudessa esiintyviä argumentteja käytännössä ilmenevään toimintaan ja toimijoiden itsensä antamiin kannanottoihin. Tapaustutkimuksessa tarkasteltavina toimijoita ovat ennen kaikkea Yhdysvaltain hallinto, Wal-Mart -ketju², kansainvälisesti toimivat ammattiliikkeet sekä kaksi Rana Plaza -romahduksen seurauksena muodostettua yritysvastuujärjestelmää, Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus. Tapaustutkimus antaa hyvän vertailupohjan sille, miten regiimi- ja yritysvastuuseen liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa esiintyvät asiat toteutuvat ”oikeassa maailmassa”, ja miten eri toimijat suhtautuvat kansainvälisiin yritysvastuujärjestelyihin. Allianssi- ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus ovat uudentyypisiä yhteistyöjärjestelyjä kansainvälisten yritysten ja muiden toimijoiden kesken, joten niiden toteutumisella voi olla ajan myötä vaikutusta laajemminkin kansainväliseen yritysvastuukeskusteluun.

Tutkielmani tarkoitus ei ole olla tyhjentävä esitys kansainvälisestä yritysvastuusta, vaan tarjota mielekäs pohja jatkotutkimukselle ja saattaa yhteen kansainvälistä politiikkaa ja kauppatieteitä niitä molempia koskevan tärkeän ilmiön tutkimuksen kautta. Mielestäni yritysmaailman ilmiöt ovat olleet

¹ Ruggie käyttää termiä *global public domain* ja Reinicke termiä *global public policy*. Käännös minun. Kts. Ruggie 1998, 2004 ja Reinicke 1998.

² Yrityksen virallinen nimi on Wal-Mart Stores, Inc., ja sitä käytetään lähinnä kun halutaan viitata koko Walmart-tavaramerkin juridiseen omistajayritykseen. Wal-Mart Stores, Inc. käyttää yrityksen mainonnassa ja raporteissa pääasiassa kirjoitusmuotoa ”Walmart” viitattaessaan yrityksen kauppoihin ja toimintaan. Tutkielmassani tarkastelen oikeudellisessa vastuussa olevan omistajayrityksen toimintaa, joten viittaan yritykseen siksi sen virallisen nimen kirjoitusasun mukaan. Olen kuitenkin jättänyt nimestä pois ”Stores, Inc.” -loppuosan, koska se mielestäni parantaa tekstin luettavuutta. Kts. esim. Walmart 2014a, 40.

aliedustettuina kansainvälisen politiikan tutkimuksen parissa, vaikka kansainvälisillä suuryrityksillä on yhä enemmän vaikutusvaltaa kansainvälisen politiikan ja –kehityksen suunnan määrittämisessä. Toivon, että tutkielmani innostaa lukijaa asiaan liittyvien kysymysten jatkopohdintaan, sillä uskon, että tässä tutkimuskentässä tulee tulevaisuudessa olemaan yhä runsaammin mielenkiintoisia ja analyysia vaativia ilmiöitä.

2. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Perustan analyysini kirjallisiin lähteisiin, jotka olen työssäni maininnut lähdeviitteinä ja jotka löytyvät tutkielman lopusta lähdeluettelosta. Suurin osa aineistostani on tutkimuskirjallisuutta, mutta primääriaineistona olen käyttänyt Yhdysvaltain hallinnon tuottamia asiakirjoja, Wal-Martin raportteja ja lehdistötiedotteita, kansainvälisten ammattiyhdistysliikkeiden julkaisuja sekä Allianssin ja palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen Internet-sivuilta löytyviä materiaaleja. Tutkimuskirjallisuutta käsitellessäni olen etsinyt niitä intressejä, joita eri toimijoilla mainitaan olevan yritysvastuutoimintaa kohtaan. Primääriaineiston analyysissa olen pyrkinyt johdonmukaiseen ja tasapuoliseen käsittelyyn kysymällä kunkin edustajan tuottamalta julkaisumateriaalilta seuraavia kysymyksiä: Miten yritysvastuu määritellään? Kuka tai ketkä tahot mainitaan vastuullisiksi, ja mistä asioista vastuu koostuu? Miten vastuuta perustellaan? Miten vastuu toteutetaan käytännössä? sekä Mitä odotuksia eri toimijoihin liitetään, tai ei liitetä? Miksi? Olen myös pyrkinyt peilaamaan primääriaineistosta esiin nousevia havaintoja yritysvastuukirjallisuuteen, ja tuomaan esiin toimijoiden näkemysten yhteneväisyyksiä tai eriävyyksiä yritysvastuun yleisiin ilmiöihin tai kategorioihin, kuten yhdysvaltalaiseen tai eurooppalaiseen yritysvastuujatteluun.

Tutkimusta tehdessäni olen tavoitellut objektiivista tarkastelutapaa kaikkia toimijaosapuolia kohtaan. Olen kuitenkin tietoinen siitä, että esittämäni yritysvastuukeskustelua leimaa hyvin länsimainen ja tarkemmin sanottuna eurooppalainen ymmärrys yritysten ja muun yhteiskunnan välisestä suhteesta. Tämä näkyy siinä, että vertaan Rana Plaza –tapauksessa tehtyjä toimenpiteitä ja yhdysvaltalaista yritysvastuumallia eurooppalaiseen ajattelutapaan. Tiedostan, että maailmassa on varmasti lukuisia muita, ei-länsimaisia tapoja nähdä yritysten ja yhteiskunnan välinen suhde, ja näitä malleja tulisi ottaa yritysvastuukeskustelussa enemmän huomioon. Myös kaikki tässä tutkielmassa tarkasteltavat toimijat ovat lähtöisin länsimaista, vaikka Bangladesh on tapaustutkimuksen keskeinen tapahtumapaikka.

Osittain tämä johtuu siitä, että englanninkielistä lähdemateriaalia oli hankala löytää riittävästi bangladeshilaisista toimijoista. Toisaalta minun oli helpompi ymmärtää länsimaista lähtöisin olevia toimijoita, heidän viestintäänsä ja argumentaatiotapojaan. Myös tutkimuskirjallisuus, varsinkin

taloustieteellinen kirjallisuus yrityksistä sekä toimijoiden intressejä korostava regiimikirjallisuus, perustuvat länsimaisen rationaalisen ajattelumallin perustalle, ja soveltuvat siksi hyvin länsimaisten toimijoiden arviointipohjaksi. Mielestäni on kuitenkin tärkeää huomauttaa, että kansainvälinen yritysvastuu ei koske pelkästään länsimaista lähtöisin olevia yrityksiä vaan yhä enemmän taloudessa tapahtuneet kehityskulut, kuten kiinalaisten yritysten entistä suurempi rooli kansainvälisillä markkinoilla, on tuonut yritysvastuukeskusteluun oman lisänsä. BRICS-maiden nousun myötä ei enää ole perusteltua olettaa kansainvälisten yritysten olevan vain ”pohjoisesta käsin köyhässä etelässä toimivia organisaatioita”.³

Valitsin tutkimuksen tekotavaksi tapaustutkimuksen, koska se antaa mahdollisuuden yhdistää teoreettinen viitekehys käytännön ilmiöön. Olen rakentanut tutkimusasetelman melko aineistolähtöisesti, mikä tarkoittaa sitä, että valitsin tapauksen siitä saatavilla olevan riittävän aineiston perustella. Toisaalta valintaani vaikutti se, että kyse oli suhteellisen tuoreesta tapauksesta ja siten tämän tapauksen kautta oli mahdollista tutkia yritysvastuukeskustelun viimeaikaista kehitystä. Päästessäni syvemmin tutustumaan Allianssiin ja palo- ja rakennusturvallisuussopimukseen olin itsekin yllättynyt, miten hyvin nämä kaksi järjestelmää tarjosivat analyysin aihetta yritysvastuuregiimin pohdinnassa. Työni primääriaineisto liittyikin näihin kahteen yritysvastuujärjestelmään hyvin tiiviisti, vaikka alun perin olin suunnitellut pidättäytyväni enemmän valitsemieni toimijoiden yksipuolisissa lausunnoissa. Nähdäkseni Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus vain lisäävät eri toimijoiden näkökulmien selvittämisen uskottavuutta, ja tuovat erittäin mielenkiintoisen ja tärkeän uuden ulottuvuuden yritysvastuuilmiöön.

Ajallisesti olen rajannut tapaustutkimukseni koskemaan Rana Plaza- romahduksen (24.4.2013) jälkeisiä toimenpiteitä ja kannanottoja. Rana Plaza oli Bangladeshin pääkaupungissa Dhakassa sijainnut rakennuskompleksi, jossa valmistettiin vaatteita länsimaisten vaateyritysten tilauksesta. Puutteellisen rakennusturvallisuuden, valvonnan ja työsuojelulainsäädännön vuoksi tehdasrakennus romahti surmaten ja vahingoittaen tuhansia rakennuksessa työskennelleitä ihmisiä. Luonnollisesti käyttämäni lehdistötiedotteet ja keskustelupöytäkirjat, joissa tapaukseen otetaan kantaa, on julkaistu onnettomuuspäivämäärän jälkeen ja olen ottanut huomioon kaiken sen jälkeen julkaistun tapausta koskevan materiaalin, mitä kirjoitushetken mennessä oli saatavilla. Olen silti saattanut hyödyntää vanhempia yritysvastuuraportteja selvittäessäni jonkin tahon suhtautumista yritysvastuuseen yleisesti ottaen pitemmällä aikavälillä. Lisäksi vuoden 2012 marraskuussa Bangladeshissa tapahtunut

³ Teivainen 2013, 58—59.

Tazreen-tehtaan palo on merkittävä taustavaikuttaja Rana Plaza –tapahtumien seurausten kannalta, joten se on esillä myös eri tahojen kannanotoissa Rana Plazaan liittyen.

3. REGIIMITEORIAN ESITTELY

3.1. Mikä on regiimi?

Regiimin käsite sijoittuu kansainvälisen politiikan tutkimuksessa valtioiden väliseen tilaan ja on lähellä sellaisia käsitteitä kuin instituutio, kansainvälinen organisaatio ja valtiosopimus. Kyse on valtioiden odotuksia ja toimintaa ohjaavasta ilmiöstä, jota ei kuitenkaan voida havaita konkreettisenä tai näkyvänä ilmiönä kuten esimerkiksi kansainväliset organisaatiot tai järjestöt, joilla on omat toimitilansa ja henkilökuntansa. Regiimin käsite jakaakin kansainvälisen politiikan tutkijoita sen suhteen, tuoko se analyysitasolla mitään uutta vai onko se vain uusi tapa ilmaista tuttuja ilmiöitä. Kriitikkistä huolimatta regiimianalyysi on kuitenkin jatkanut kehittymistään kansainvälisen politiikan tieteenalalla. Vastauksena käsitteen epämääräisyyteen kohdistuneeseen kritiikkiin regiimitutkijat ovat huomauttaneet, että monet muutkin kansainvälisen politiikan keskeiset käsitteet, kuten esim. valtio ja valta, ovat tarkalta määritelmältään kiisteltyjä ja niitä on vaikea, ellei mahdoton, pelkistää parin lauseen tarkkaan määritelmään. Esittelen seuraavaksi muutamia merkittävien regiimitutkijoiden määritelmiä regiimeistä, jonka jälkeen selvitän miten regiimi eroaa edellä mainituista, lähellä olevista mutta eri asiaa tarkoittavista käsitteistä, ja lopuksi esitän oman regiimitulkintani, joka tulee toimimaan tämän tutkielman perustana.

Stephen Krasner määrittelee kirjassaan ”International Regimes” regiimit seuraavasti: regiimit ovat suoraan tai epäsuorasti ilmaistuja periaatteita, normeja, sääntöjä ja päätöksentekomenettelyjä, jotka ohjaavat toimijoiden (eli valtioiden) odotuksia tietyn suuntaisesti jollain kansainvälisten suhteiden osa-alueella. Periaatteilla tarkoitetaan käsityksiä tosiasioista, syy-seuraussuhteista ja oikeudenmukaisuudesta. Normit ovat toimijoita ohjaavia käyttäytymissääntöjä, jotka ilmenevät oikeuksien ja velvollisuuksien muodossa. Säännöt rajoittavat toimintaa määräyksinä ja kieltoina, ja lopuksi päätöksentekomenettelyillä tarkoitetaan käytössä olevia tapoja toteuttaa kollektiivista päätöksentekoa.⁴

⁴1983, 2: “Implicit or explicit principles, norms, rules, and decision-making procedures around which actors’ expectations converge in a given area of international relations. Principles are beliefs of fact, causation, and rectitude. Norms are standards of behavior defined in terms of rights and obligations. Rules are specific prescriptions or proscriptions for action. Decision-making procedures are prevailing practices for making and implementing collective choice.”

Kutsun tätä Krasnerin määritelmää jatkossa klassiseksi määritelmäksi⁵, koska se on niin keskeisessä asemassa edelleen nykyisen regiimianalyysin piirissä. Kriitikot ovat kuitenkin huomauttaneet, että kyseisessä määritelmässä regiimin eri osatekijöitä on vaikea erottaa toisistaan, ja että ne käytännön kansainvälisessä politiikassa usein limittyvät toisiinsa. Toisaalta määritelmä on niin laaja, että on vaikea rajata, mitkä tosielämän ilmiöt voidaan sen perusteella laskea regiimeiksi ja mitä jää ulkopuolelle, tai milloin voidaan varmuudella sanoa että jokin regiimin osatekijöistä (periaate, normi, sääntö, päätöksentekomenettely) on varmuudella olemassa. Kolmas ongelma on teoreettisempi, sillä syvällisemmän jatkoanalyysin kannalta on haitallista, ettei regiimin määritelmä ole yhteydessä mihinkään laajempaan teoreettiseen perinteeseen tai kehykseen, joka saattaisi auttaa määritelmässä olevien aukkojen täydentämisessä.⁶

Klassinen määritelmä ei itsessään riitä regiimin selittämiseksi sen vuoksi, että erilaisista teoriaperinteistä katsoen säännöt, normit, periaatteet ja päätöksentekomenettelyt voidaan ymmärtää eri tavalla. Realistisen rakennäkökulman kautta tarkasteltuna kansainvälinen järjestelmän perustana on vain rajallinen määrä sääntöjä tai periaatteita, jotka ohjaavat toimijoiden käyttäytymistä regiimeistä huolimatta. Tällaisia peruseriaatteita ovat Waltzin⁷ mukaan valtioiden vähimmäisintressi itsensä suojaamiseksi ja suvereenisuuden säilyttämiseksi, sekä niiden korkein päämäärä oman vaikutusvaltansa maksimoimiseksi. Myös Susan Strange⁸ edustaa tätä rakennetta korostavaa lähestymistapaa. Tästä perinteestä katsoen regiimeillä ei ole paljoa annettavaa kansainvälisen politiikan tutkimukselle, sillä lopulta kaikki regiimeihin liitetyt asiat ovat alisteisia yllä mainituille rakenteen ominaisuuksille. Myös ymmärrys siitä, mitä sääntöjen, normien ja periaatteiden käsitteillä tarkoitetaan, ovat erilaiset regiimianalyysin ja klassisen realistisen koulukunnan kesken. Järjestelmäteorioiden näkökulmasta tämä tekemäni tutkimus ei ole kansainvälisen politiikan ”todellisuuden” kannalta kovin merkittävä, joten minun ei ole syytä tukeutua tämän teoriaperinteen selvittämiseen enempää tässä vaiheessa.

Sen sijaan regiimitutkimusta voidaan helpommin perustella Krasnerin nimeämän grotiuslaisen perinteen kautta. Siinä regiimit nähdään eri toiminta-alueilla merkittävänä ilmiönä, ja tämän näkemyksen edustajia ovat mm. sellaiset tutkijat kuin Raymond Hopkins, Donald Puchala ja Oran Young, joiden kirjoituksiin tulen itsekin tässä tutkielmassa viittaamaan.⁹ Toisin kuin rakennetutkijat, suurin osa regiimitutkijoista pitää tutkimuksellisesti kiinnostavana eri ilmiöiden syntymiseen johtavia

⁵ Hasenclever, Mayer ja Rittberger (2002) käyttävät määritelmästä nimitystä konsensusmääritelmä, *consensus definition*.

⁶ Hasenclever, Mayer ja Rittberger 2002, 11–13.

⁷ Theory of international politics 1979, 118, 79–128.

⁸ 1987.

⁹ Krasner 1983, 8–10.

prosesseja. Valtioiden rooli ja asema eivät ole heidän näkökulmastaan ennalta määrättyjä, kuten ei myöskään vuorovaikutuksen lopputulos. Toimijoiden käyttäytymistä ei voida ennakoida eivätkä niiden intressit ole muuttumattomia. Toisaalta rakenne ei ole täysin poissaoleva ilmiö näidenkään tutkijoiden analyysissa. Sen sijaan kyse on enemmän vuorovaikutuksellisesta suhteesta yhtäältä rakenteen ja toimijan kesken kuin toimijoiden keskinäisessä kanssakäymisessä. Rakenne ja ympäröivät olosuhteet asettavat rajoituksia toimijoille, mutta eivät määritä niiden käyttäytymistä. Yhteistä liberalistisen ja rakennenäkökulman kanssa tällä perinteellä on se, että toimijoiden intressit näyttävät edelleen niiden toimintaa parhaiten selittävänä tekijänä. Regiimien nähdään muodostuvan, koska ne tuottavat hyötyjä jäsenilleen, eli ne palvelevat toimijoiden intressejä. Haas¹⁰ katsoo tämän näkemyksen edustavan regiimitutkimuksen valtavirtaa, ja perustan myös oman tutkimukseni tämän suuntauksen pohjalle, sillä sen kautta voidaan pyrkiä selittämään yksittäisen regiimin muodostumista.

Oran R. Young¹¹ määrittelee regiimit sosiaalisina instituutioina, jotka säätelevät toimijoiden käyttäytymistä tietyn asiakokonaisuuden ympärillä. Hänen määrittelyssään regiimien suurin merkitys on muokata toimijoiden odotuksia ja käyttäytymistä, mikä voi auttaa jonkin tietyn asiakysymyksen hallinnoimisessa. Säännöt ja normit muodostuvat vasta käytännön toiminnan tultua laajasti hyväksytyksi ja toimijoiden koettua tietyn menettelytavan legitimiiksi¹². Asioiden syy-seuraussuhteet menevät siis Youngin määritelmässä hieman eri tavalla kuin Krasnerin analyysissa, jossa regiimit syntyvät olemassa olevien intressien pohjalta tietoisesti muodostettuina. Youngin kuvaamissa regiimeissä vuorovaikutuksen lopputulokset on vaikeammin ennakoitavissa, ja kuten mitkä tahansa sosiaaliset instituutiot, regiimit kehittyvät ja muuttuvat ajan mukana. Niitä ei voida myöskään määrittellä minkään yksittäisen asiakysymyksen kautta, vaikka regiimeillä pyritäänkin yleensä myötävaikuttamaan jonkin tietyn asian hallintaan. Tärkeämpää on toimijoiden kokemus siitä että he haluavat noudattaa yhteisiä menettelytapoja ja säännönmukaistaa toimintaansa vuorovaikutuksen helpottamiseksi.

Regiimi ja sosiaalinen instituutio tarkoittavat siis pitkälti samaa asiaa Youngin teorian pohjalta. Myöskään muiden regiimitutkijoiden määritelmät eivät tee selvää eroa näiden kahden käsitteen välille. Toisaalta itse ajattelisin sosiaalisen instituution olevan käsitteellisesti laajempi

¹⁰ 1983, 51—52.

¹¹ 1983, 93—95.

¹² Young ei määrittele legitimiyttä tarkemmin, mutta tulkiten hänen tarkoittavan Ian Hurdin määritelmän mukaista, subjektiivisuutta korostavaa määritelmää, jossa legitimitetti tarkoittaa toimijan normatiivista uskomusta siitä että jotain sääntöä tai instituution toimintamallia pitäisi noudattaa. Perustan tässä tutkielmassa legitimitetti-termin käytön tälle määritelmälle myös myöhemmissä yhteyksissä. Kts. Hurd 2008, 7.

merkitykseltään, sillä instituutioilla voidaan tarkoittaa myös vakiintuneita tapajärjestelmiä, joita ei ole mielekästä nimittää regiimeiksi. Regiimeillä pyritään yleensä säätelemään toimintaa jonkin asiakysymyksen parissa, kun taas instituutio tapajärjestelmänä on saattanut syntyä vain perinteen pohjalta ilman tietoista tai suunniteltua kehittämistä. Erottelun mielekkyys riippuu siitä, miten tiukasti regiimin ilmeneminen halutaan rajata. Puchala ja Hopkins¹³ katsovat, että regiimejä on kahden tyyppisiä, muodollisia ja epämuodollisia. Molempia yhdistää toimijoiden yhteisymmärrys tärkeimmistä normeista, periaatteista, säännöistä ja toimintatavoista, mutta epämuodollisissa regiimeissä näitä ei ole kirjattu ylös virallisiin asiakirjoihin. Tämä ei kuitenkaan tee näistä regiimeistä yhtään sen vähempiarvoisia, päinvastoin. Monesti epämuodolliset regiimit mahdollistavat joustavamman toiminnan, mikä tekee regiimeistä kestävämpiä ja saa toimijat sitoutumaan niihin herkemmin. Esimerkiksi epämuodollista diplomatiata esiintyy usein kauppasuhteiden, tutkijayhteistyön ym. muodossa valtioiden välillä silloinkin, kun viralliset diplomaattiyhteydet voivat olla jonkin julkisen poliittisen kriisin vuoksi jäissä.

Kansainvälisen organisaation ja valtiosopimuksen ero regiimiin on helpommin selitettävissä. Ensinnäkin kansainvälinen organisaatio eroaa regiimistä fyysisen olomuotonsa puolesta. Regiimit eivät ilmene näkyvästi toisin kuin omat toimitilansa ja henkilöstönsä hankkineet kansainväliset järjestöt tai organisaatiot. Toiseksi muun muassa Yhdistyneiden kansakuntien (YK) esimerkki osoittaa, että kansainvälinen järjestö voi toimia monella eri tehtäväalueella samanaikaisesti, kun taas yksittäinen regiimi voi koskea vain yhtä tiettyä teemaa tai kansainvälistä kysymystä. Kuitenkin kansainvälinen järjestö voi toimia osana regiimiä, kuten esimerkiksi Kansainvälinen atomienergiajärjestö (IAEA) on keskeinen osa kansainvälistä ydinaseiden leviämisen ehkäisemiseksi muodostunutta regiimiä. Myös kansainvälinen sopimus voi olla tärkeä regiimin osa, kuten juuri mainitussa regiimissä on ydinsulkusopimus, mutta muodollinen sopimus ei koskaan ole sama asia kuin regiimi.¹⁴

Yllä mainituista regiimitutkijoiden määritelmistä johdettuna ymmärrän regiimin tarkoittavan tässä tutkielmassa tietyn asiakysymyksen ympärille kehittyneitä, eri toimijoiden omista lähtökohdistaan ja intresseistään hyväksymää vakiintunutta ja vuorovaikutukselle perustuvaa järjestelmää, joka sisältää Krasnerin määritelmän mukaisesti normeja, periaatteita, sääntöjä ja toimintatapoja. Regiimitutkimuksen perustajista poiketen sisällytän regiimien jäseniksi kuitenkin muitakin kansainvälisen toimintaympäristön osapuolia kuin valtiotoimijoita. Perustelen tämän näkemyksen

¹³ Young 1983, 62—74.

¹⁴ Krasner 1983, 9—11.

Ruggien¹⁵ globaalin julkisen tilan ja globaalien julkisten hyödykkeiden käsitteiden kautta, jotka esittelen myöhemmin työssäni lyhyesti. Selvitän myös yritysvastuuseen liittyviä kansainvälisiä kysymyksiä tarkemmin jäljempänä, mutta sitä ennen haluan kansainvälisen politiikan tutkimuksen sisällä viime aikoina paljon huomiota saaneiden käsitteiden kautta tuoda esiin sen, miten monitasoinen hallinta ja ei-valtiovallan huomioiminen valtioiden rinnalla ovat tieteenalan sisäisen diskurssin kautta perusteltavissa yritysvastuukysymyksen pohdinnassa.

3.2. Regiimin muodostuminen ja vahvuus

Regiimit ovat yleisesti ottaen osoittautuneet varsin kestäviksi järjestelyiksi. Regiimin luominen voi johtaa institutionaaliseen oppimiseen, joka tuottaa uutta tietoa käsillä olevasta ongelmasta ja johtaa lopulta uusien yhteistyömuotojen kehittämiseen. Varsinkin materiaalisia seikkoja koskevat kiistat ovat suhteellisen helppoja ratkaista verrattuna regiimin perustavia arvoja koskeviin erimielisyyksiin. Myös osapuolten keskinäiset suhteet toisiinsa tuottavat seurauksia regiimin toimimiselle, sillä tilanteessa, jossa osapuolet ovat tasaveroisia, ongelmaksi muodostuu lähinnä yhteistyön sovittamisen muodot. Jos kyseessä on epäsymmetrinen asetelma, eli yksi tai useampi toimija on toisia vahvempi, houkutus huijaamiseen ja regiimin sääntöjen rikkomiseen ovat voimakkaammat. Monet ovat sitä mieltä että regiimin toimivuutta ja vaikuttavuutta voi parhaiten arvioida seuraamalla yksittäisten toimijoiden päätöksentekoa erityisesti tilanteessa, jossa regiimin sääntöjen noudattaminen on todennäköisesti epämieluisaa.¹⁶

Keskeinen kysymys regiimeissä on, mikä lopulta muodostaa regiimin perustan. Tähän kysymykseen vastaamaan on kehittynyt kolme eri lähestymistapaa tai koulukuntaa. Behavioralistinen lähestymistapa kiinnittää eniten huomiota regiimin toimijoiden käyttäytymiseen. Käytöksestä ilmenee, ohjaako toimijoita tietyt yhteisiksi koetut säännöt tai normit, ja jos toiminnassa ei voida havaita olevan yhteneväisyyttä ja johdonmukaisuutta, ei silloin voi olla myöskään regiimiä. Tämä ei tarkoita, että normit tai säännöt pitäisi olla kirjattuna viralliseen muotoon sopimuksiin tai muihin asiakirjoihin, tai että niitä pitäisi noudattaa täydellisesti. Ongelmaksi muodostuukin, että koska lähestymistapa ei tarjoa selitystä sille *miten* regiimit syntyvät, voimme vain havaita toimijoiden käyttäytymisestä jälkikäteen että onko jokin regiimi muodostunut. Ja koska täydellistä ja eksplisiittisesti ilmaistujen sääntöjen noudattamista ei edellytetä, on vaikea pystyä sanomaan milloin kyseessä on regiimi eikä mikä tahansa muu vuorovaikutustilanne.¹⁷ Behavioralistinen selitys

¹⁵ 2004.

¹⁶ Levy *et al.* 1995, 284—290.

¹⁷ Hasenclever, Mayer ja Rittberger 2002, 14—16.

regiimille jää siis helposti pelkän kuvailun tasolle, kykenemättä tarjoamaan vastausta kysymykseen *miksi* tai *miten* regiimit syntyvät.

Robert Keohanan¹⁸ edustama muodollisempi tarkastelu pitää yllä mainittua regiimilähestymistapaa liian epämääräisenä ja mahdottomana todentaa käytännössä. Hänen mielestään regiimit vaativat olemassaolonsa osoittamiseksi muodollisen ja sitovan, yhden tai useamman sopimuksen. Regiimiin voi sisältyä sopimuksen lisäksi muutakin, mutta ilman sopimusta kyse on vain tulkinnanvaraisesta toiminnasta josta on vaikea sanoa mitään varmaa. Keohanan teoretisoinnin ongelmana on, ettei hän onnistu yhdistämään sopimusperustaa regiimien sosiaaliseen ulottuvuuteen. Nykyään regiimejä käsitellään yleensä ennen kaikkea sosiaalisina instituutioina, eikä tällaisia instituutioita voida milloinkaan typistää pelkkään sopimustekstiin. Sitä paitsi jos regiimin keskeinen olemus ilmenisi sopimuksissa, koko regiimin käsite olisi turha, koska se olisi vain synonyymi sopimukselle.¹⁹

Regiimien muodostumista voidaan selittää todennäköisesti parhaiten sosiaalisen toiminnan ja vuorovaikutuksen kautta. Levy *et al.*²⁰ ovat koonneet kolme mielestään parasta tai yleisintä selitystä regiimin muodostumiselle. Ne ovat omaehtoinen muodostuminen, neuvottelu ja ylhäältä johdettu prosessi. Omaehtoisesti regiimi syntyy silloin kun toimijoilla sattuu olemaan yhtenevä ajattelutapa jonkun tietyn asian tai käytännön suhteen. Tällöin yhteinen toiminnan muoto syntyy ikään kuin itsestään eikä se välttämättä vaadi kummempia institutionaalisia järjestelyjä kuten kansainvälisoikeudellista säätelyä. Neuvotteluprosessien kautta tuotetut regiimit ovat hyvin yleisiä. Siinä toimijat aktiivisesti ja tietoisesti yrittävät sovittaa yhteen omia intressejään. Ylhäältä käsin johdettu regiimin muodostus puolestaan vaatii voimakasta toimijaa (tai useamman vahvan toimijan liittouman), joka onnistuu saamaan muut osapuolet mukaan institutionaaliseen järjestelyyn. Prosessin ei välttämättä tarvitse tapahtua pakottamisen kautta, vaan kyse voi olla myös houkuttelusta esimerkiksi julkisten hyödykkeiden tuottamisen avulla.²¹

Käytännössä regiimin muodostuminen on yleensä sekoitus kaikkia yllä mainittuja prosesseja. Niiden jyrkkä erottelu toisistaan ei ole mielekäästä kuin kenties analyttisen pohdiskelun kannalta. Sen sijaan tutkimuksellisenä haasteena voisi olla tarkastella eri toimintamuotojen limittymistä toisiinsa yksittäisissä regiimin luomisen yhteyksissä.²² Regiimien sosiaalisen luonteen korostamiseen ovat sitoutuneet esimerkiksi Kratochwil ja Ruggie²³, jotka edustavat niin sanottua kognitiivista suuntausta

¹⁸ 1983, 146.

¹⁹ Mt. 17—20.

²⁰ 1995.

²¹ Mt. 282.

²² Ibid.

²³ 1986, 753—755.

regiimeihin. Heidän huomionsa suuntautuu ulkopuolelta havaittavan toiminnan sijaan toimijoiden itsensä antamiin merkityksiin ja intersubjektiivisuuteen eli yhteisen ymmärryksen ja kokemuksen saavuttamiseen ja säilyttämiseen valtioiden välisissä suhteissa ja toiminnassa. Sitä ei kuitenkaan voida tutkia positivistisesta tutkimusasetelmasta käsin, joten keskeiseksi kysymykseksi nousee, *miten* kansainvälisiä regiimejä ja normeja voidaan parhaiten tämän lähestymistavan pohjalta tutkia? Palaan tähän kysymykseen jäljempänä, sillä se on myös tämän tutkimuksen kannalta olennainen ja vastausta vaativa asia.

Lisäksi regiimeihin liittyvä peruskysymys on, miten ne vaikuttavat valtio- ja muihin toimijoihin sillä rajatulla toiminta-alueella, johon ne on luotu. Kyse on toisin sanoen regiimin vahvuudesta, jota voidaan arvioida ainakin kahdella eri tavalla; vaikuttavuudella ja kestävyydellä. Regiimin vaikuttavuudella tarkoitetaan sitä, missä määrin regiimi muokkaa toimijoiden käytöstä tietyssä tilanteessa eli noudattavatko toimijat regiimin sääntöjä, periaatteita tai normeja vai eivät. Se voi lisäksi esimerkiksi rajata tiettyjä toimintavaihtoehtoja, tuottaa palkitsemismenettelyjä oikeanlaisesta toiminnasta ja rangaistuksia vääräksi katsotusta käytöksestä. Toisaalta regiimin tehokkuus ilmenee sen saavuttamina lopputuloksina. Yleensä regiimi on syntynyt tiettyä tarkoitusta varten, ja vahva regiimi kykenee täyttämään tämän tarkoituksen tai päämäärän. Regiimin vaikuttavuutta voidaan arvioida hyvin lyhyen ajan sisällä, sillä sitä voidaan tutkia esimerkiksi yhteen tilannekohtaiseen kysymykseen liittyen. Regiimin pidemmän aikavälin vahvuuden tarkastelussa on kyse regiimin kestävydestä.²⁴

Regiimin kestävyttä arvioidaan suhteessa regiimin ulkopuoliseen todellisuuteen, joka yleensä ajan mittaan asettaa haasteita kaikille sosiaalisille instituutioille. Pysyvätkö regiimin säännöt voimassa vaikka vahvat toimijat kyseenalaistaisivat niitä? Tai tekevätkö muut myöhemmin kehittyneet instituutiot vanhasta regimistä turhan? Jokainen regiimi joutuu oikeuttamaan olemassaolonsa säilyäkseen ja joskus se vaatii uudistumiskykyä. Analyytisesti on mielenkiintoista pohtia, milloin regiimin uudistuessa kyse on itse asiassa regiimin vaihtumisesta toiseen, ja milloin puolestaan voidaan katsoa vanhan regiimin vain uudistaneen toimintamuotojaan. En mene tässä vaiheessa kovin syvälle tähän kysymykseen, mutta todettakoon, että useat tutkijat ajattelevat regiimin perustavien sääntöjen ja periaatteiden kuvastavan regiimin syvintä olemusta. Jos nämä muuttuvat, on asiaan kuuluvampaa puhua regiimin vaihtumisesta toiseen regiimiin, mutta jos kyse on pinnallisemmasta toimintatapojen tai mukana olevien toimijoiden vaihtumisesta, voidaan katsoa itse regimipohjan

²⁴ Hasenclever, Mayer ja Rittberger 2002, 2.

säilyneen samana.²⁵ Käytännössä näiden kahden eri kehityskulun erottaminen toisistaan ei tietenkään välttämättä ole kovin yksinkertaista.

3.3. Regiimien muodostumisen tutkiminen

Regiimitutkimus keskittyy yleensä joko regiimin muodostumiseen ja siinä vaikuttaviin prosesseihin tai jonkin tietyn regiimin vaikuttavuuden arviointiin. Regiimin synty voidaan jakaa eri vaiheisiin, jotka ovat agendan muodostuminen, institutionalisoituminen ja operationalisoituminen. Jokainen regiimi saa alkunsa kun jokin tietty kysymys nousee poliittisen huomion kohteeksi ja kansainväliseksi puheenaiheeksi.²⁶ Kyseessä on niin kutsuttu *politisoitumisen prosessi*, jossa yhteisesti jaettu kokemus siirtyy jonkin tahon ajamana konkreettiseksi poliittiseksi tavoitteeksi²⁷. Ruggie²⁸ on esimerkiksi tarkastellut sitä, miten ei-valtiolliset kansainväliset toimijat ovat viime vuosikymmeninä nousseet valtioiden rinnalle merkittävinä kansainvälisen poliittisen agendan muodostajina. Institutionalisoitumisen vaiheessa käsillä olevasta kysymyksestä alkaa muodostua konkreettinen regiimi vakiintuneiden järjestelyjen ja yhteisesti sovittavien sääntöjen, normien ja periaatteiden kautta. Operationalisaatio puolestaan on regiimimuodostuksen pisimmälle viety kehitysvaihe, koska siinä yhteisesti sovitut asiat saatetaan käytännön toiminnaksi.²⁹

Regiimien muodostumisen tutkimiseen vaikuttavat keskeisesti paitsi käsityksemme siitä mikä regiimi on, myös ymmärryksemme regiimin syntyyn johtavista syistä. Jos esimerkiksi tutkijalla on realistinen maailmankuva ja hän uskoo regiimien muodostuvan ensisijaisesti materiaalsen vallan heijastumina ja hegemonisina valtarakenteina, riittää kun tutkimuksen suuntaa kohti vallan jakautumisen prosesseja. Tässä tutkimuksessa mielekkäämpää on kuitenkin regiimien sosiaalisten syiden ja seurausten tarkastelu. Näkemykseni mukaan regiimit helpottavat ongelmanratkaisua vähentämällä transaktiokuluja eri toimijoiden kesken. Vuorovaikutuksessa tapahtuu sosiaalista oppimista, jossa toimijoiden käsitykset toisistaan ja käsillä olevasta ongelmasta tarkentuvat ja todennäköisesti muuttuvat paremmin yhteen sovitettaviksi. Tämä ei silti sulje pois analyysistä materiaalisia intressejä, mutta en pidä niitä ennalta määrättyinä tai muuttumattomina.

Perinteisten selitysten lisäksi Levy *et al.*³⁰ näkevät regiimien syntyyn merkittävästi vaikuttavina tekijöinä johtajuuden olemassaolon ja kontekstin. Heidän mukaansa melkein kaikki regiimit,

²⁵ Mt. 12—13.

²⁶ Levy *et al.* 1995, 282—283.

²⁷ Kts. esim. Hooghe ja Marks 2008.

²⁸ 2004.

²⁹ Levy *et al.* 1995, 282—283.

³⁰ 1995.

varsinkin jos ne ovat kehittymässä institutionaalisiksi järjestelyiksi, edellyttävät jonkinlaista johtajuutta joka voi perustua esimerkiksi vahvaan rakenteelliseen valta-asemaan, innovatiiviseen uusien ratkaisujen etsimiseen tai tehokkaaseen käytännön sovitteluun ja välittäjänä toimimiseen eri osapuolten välillä. Kontekstia on vaikeampi eritellä analyttisesti, mutta selvää on, että regiimit eivät synny tyhjiössä, vaan osana muuta kansainvälispoliittista todellisuutta. Vaikka ulkopuolisten osatekijöiden vaikutusta on tietystä ajassa ja hetkessä haastavaa arvioida, pitää laajempi toimintaympäristö ottaa regiimitutkimuksessa aina huomioon.³¹ Tämän vuoksi haluan luoda työssäni myöhemmin yhteyden kansainvälisen yritysvastuuregiimin ja muuttuneen globaalien toimintaympäristön välille.

3.4. Regiimin vaikuttavuuden arvioiminen

Regiimin vaikuttavuuden eli tehokkuuden arviointi on toinen yleinen tutkimuslähtökohta. Levy *et al.*³² ovat jakaneet regiimin vaikuttavuuden kannalta olennaiset tekijät kolmeen eri kategoriaan: ulkoiset vaikutukset, instituution sisäiset vaikutukset sekä vuorovaikutukselliset mekanismit³³. Regiimistä riippumaton rajoitus eli ulkoinen vaikutus on esimerkiksi intressien jakautuminen eri toimijoiden kesken. Yleensä kaikki regiimien kautta tuotetut toimienpiteet hyödyttävät joitakin osapuolia samalla kun ne ovat toisten intressien vastaisia. Se ,miten intressit jakautuvat regiimin kannalta keskeisten toimijoiden kesken, vaikuttaa suuresti siihen, mitä tavoitteita regiimillä pystytään edistämään ja millä toimenpiteillä. Tähän liittyy luonnollisesti myös regiimin jäsenten vaikutusvalta suhteessa regiimin ulkopuolisiin ja siihen mahdollisesti torjuvasti suhtautuviin toimijoihin. Toinen tärkeä ulkoinen tekijä on toimialan luonne, sillä jotkin kansainväliset ongelmat ovat helpommin ratkaistavissa regiimien avulla kuin toiset. Tähän vaikuttavat mm. saatavilla olevan tiedon määrä ja alttius kriisien ilmenemiselle.³⁴

Kolmas regiimin vaikuttavuuden kannalta huomioon otettava seikka on se, miten hyvin jollakin tietyllä toimialalla pystytään valvomaan toimijoita. Jos toimijat tietävät että heidän käyttäytymistään pystytään valvomaan, he todennäköisesti rajoittavat toimintaansa myös vapaaehtoisesti. Jos taas valvonta on heikkoa, se luo pelotteen huijatuksi tulemisesta ja saa toimijat itsekin laistamaan säännöistä. Esimerkiksi kansainvälinen kalastuksen valvonta on osoittautunut hyvin vaikeaksi, koska toimijat eroavat suuresti toisistaan ja kalastaminen tapahtuu yleensä kaukana minkään valvonnan

³¹ Mt., 284—286.

³² 1995.

³³ Mt. Levy *et al.* käyttävät viimeisimmästä nimitystä 'behavioral mechanisms'.

³⁴ Mt., 295—299.

näköpiiristä. Tämä on johtanut siihen että tärkeiden kalakantojen suojelemiseksi luodut toimenpiteet ovat osoittautuneet melko tehottomiksi.³⁵

Tutkimuksellisesti haastavaa on erottaa suorat ulkoiset vaikutukset toimijoiden käyttäytymiseen ja ulkoiset rajoitukset instituution mahdollisuuksiin vaikuttaa käyttäytymiseen. Erottelu on kuitenkin tärkeää, jotta emme hämärtäisi instituution omaa roolia toimintaa selitettäessä. Tässä onnistumiseksi Levy *et al.* suosittavat selvien kausaalisten argumenttien rakentamista, niin että niistä selviää lähtötilanne, institutionaalinen ratkaisu sekä ulkoiset voimat. Näiden keskinäisen vuorovaikutuksen analyysistä pitäisi löytyä vastaus sille, missä määrin juuri regiimin olemassaolo on vaikuttanut jonkin lopputuloksen muodostumiseen.³⁶

Politiikassa on aina esiintynyt pyrkimys jatkuvaan institutionaaliseen kehitykseen, koska on uskottu että rakenteellisen suunnittelun onnistuminen määrittää myös instituution toiminnallista onnistumista. Toisaalta on niitä, jotka ajattelevat järjestelmän sisäisen toimintakyvyn olevan vain toimijoiden intressien ja vallan jatkumoa. Eri henkilöt ovat kuitenkin luoneet ”sääntöjä” tai periaatteita institutionaalisen järjestelmän tehokkaan toiminnan varmistamiseksi, joista esimerkkinä ovat muun muassa ns. ”pehmeän lainsäädännön” (soft law) hyödyntäminen tilanteissa joissa sitovan lainsäädännön luominen on poliittisesti mahdotonta, tai standardien luominen alueelliselle mieluummin kuin kansainväliselle tasolle.³⁷ Tällaiset periaatteet ovat vielä toistaiseksi vailla empiiristä todistusvoimaa, ja eri regiimien vertailu toisiinsa voi tuottaa hyödyllistä käytäntöön pohjautuvaa uutta tietoa niiden toiminnasta ja tehokkuudesta.³⁸

Institutionaalisen vaikuttavuuden arvioinnissa tärkeää on kiinnittää ensisijainen huomio toimijoiden käyttäytymiseen eikä niinkään oikeudellisesti sitovan lainsäädännön luomiseen. Lopultahan kansainvälisten ongelmien ratkaisussa tärkeämpää on vahingollisen käyttäytymisen loppuminen, eikä niinkään se, minkä asteista pykälistöä asian ympärille luodaan. Lisäksi liian tiukka säätely voi johtaa vahvojen poliittisten toimijoiden irtautumiseen koko regiimistä. Käyttäytymiseen vaikuttamisen lisäksi tutkijat ovat korostaneet tieteellisen ja teknisen tiedon institutionalisoimisen merkitystä. Ongelmanratkaisumekanismien kehittämisen kannalta on tärkeää, että erityisasiantuntijoilla on mahdollisuus jakaa tietoa ja tuoda ratkaisuehdotuksia yleiseen keskusteluun.³⁹

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Kts. esim. Peter Sand 1991.

³⁸ Levy *et al.* 1995, 299—303.

³⁹ Ibid.

Jälleen kerran myös johtajuudella on merkitystä instituution toiminnan tehokkuuteen. Joissain organisaatioissa sihteeristö on ottanut poliittisen roolin ja tekee vahvoja kannanottoja jäsenten suuntaan (kuten esimerkiksi YK: pääsihteeri ja hänen edustajansa joissain kysymyksissä), toisissa puolestaan sihteeristöllä on pelkkä suorittava rooli. Ei ole yksimielisyyttä siitä kumpi malli toimii yleisesti paremmin ja todennäköisesti kysymys onkin varsin kontekstiriippuvainen. Joka tapauksessa kaikki organisaatiot ja rakenteet vaativat toimiakseen osaamisen ja luovuuden arvostamista, näkemyksellisyyttä ja rohkeutta uusien ratkaisujen esittämiseksi. Tutkimuksella on vielä paljon tehtävää sen selvittämisessä, miten näitä ominaisuuksia voidaan parhaiten institutionaalisten rakenteiden kautta tukea, ja mikä on oikea määrä joustavuutta suhteessa sanktioihin ja muihin rangaistusmekanismeihin.⁴⁰

Vuorovaikutukselliset mekanismit tarkoittavat niitä prosesseja, joissa instituution aikaansaamia käytänteitä (säännöt, toimenpiteet, tavoiteohjelmat) hyödynnetään ulkoisten rajoitusten muuttamiseen (intressit, vaikutusvalta, toimijoiden käyttäytyminen). Tämä sisäisten käytänteiden suhteesta ulkoisiin rajoitteisiin syntyvä jännite on avainasemassa regiimien vaikuttavuuden ymmärtämisessä ja arvioinnissa. Erilaisia analyttisiä malleja on esitetty mm. ympäristöregiimien pohjalta, argumentoimalla että niiden vaikuttavuus perustuu kolmeen toimintaperiaatteeseen, jotka ovat tietoisuuden lisääminen, pyrkimys sopimusmyönteisen ilmapiirin luomiseen ja hallitusten vaikutusvallan lisääminen.⁴¹ Toinen ja hieman monipuolisempi luokittelu on tehty Levyn ja Youngin⁴² toimesta.

Regiimin yksi tärkeimmistä ominaisuuksista on olla toimijoiden välisen yhteistyön helpottaja. Regiimien kautta huomiota suunnataan aktiivisesti kollektiivisen toiminnan ongelmiin ja niitä pyritään aktiivisesti ratkaisemaan ja ehkäisemään. Esimerkiksi regiimien kautta saavutettu parempi läpinäkyvyys toimijoiden käyttäytymisessä vähentää toimijoiden huolia huijatuksi tulemisesta. Monet regiimitutkijat ovatkin sitä mieltä, että juuri yhteistyön helpottaminen on regiimien tärkein tehtävä. Samalla kun regiimi on toimijoiden välisen kanssakäymisen foorumi, se on myös auktoriteetti, joka asettaa toimijoille tiettyjä rajoituksia ja kannustaa niitä noudattamaan yhteisiä sääntöjä.⁴³

Toinen hyvin keskeinen tehtävä, joka regiimeihin yhdistetään, on sosiaalisen oppimisen käynnistäminen. Sosiaalisella oppimisella Levy *et al.* tarkoittavat uusia näkökulmia käsillä olevaan

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Kts. Haas *et al.* 1993.

⁴² 1994.

⁴³ Levy *et al.* 1995, 303—307.

kysymykseen tai ongelmaan, ratkaisuna esitettäviin toimenpiteisiin ja/tai toimenpiteiden täytäntöönpanoon. Tärkeää on myös uuden tiedon tuottaminen, mikä puolestaan vähentää epävarmuustekijöitä toimijoiden välisissä suhteissa ja edesauttaa oikeiden ratkaisujen löytämistä. Näitä monimutkaisia sosiaalisia prosesseja ei kuitenkaan tunneta vielä kovin hyvin, tai ainakaan sitä miten ne toimivat kansainvälisellä rakennetasolla. Niiden pohjalta voidaan kuitenkin tunnustaa regiimien merkitys joidenkin perustavien olettamusten, roolien ja identiteettien syntymisen ja säilymisen tai muokkautumisen kannalta. Tätä kautta regiimeillä voidaan sanoa olevan toimijoiden ja asiakysymysten suhteen jopa konstitutiivisia eli rakentavia ominaisuuksia, mikä luo tarpeen tehdä puhtaasta intressi- ja hyötynäkökulmasta syvemmälle menevää tutkimusta.⁴⁴

Valtioiden, yritysten ja kansalaisyhteiskunnan välisen regiimin kannalta erityisen tärkeää on regiimin kyky muuttaa osapuolten välisiä vaikutussuhteita. Tämä tarkoittaa, että tiettyjen ryhmien vaikutusmahdollisuudet paranevat samalla kun toiset toimijat joutuvat ottamaan entistä enemmän rajoitteita huomioon toiminnassaan. Regiimien avulla esimerkiksi kansalliset ryhmät tai kansalaisliikkeet voivat pyrkiä vaikuttamaan kansainvälisten yritysten toimintaan.⁴⁵ Tästä kehityksestä puhuu myös John Gerard Ruggie globaalin julkisen tilan analyysissä, joka perustuu siihen, että kansainvälisestä kentästä tulee yhä enemmän erilaisten instituutioiden ja yhteisöjen hallitsema, jotka ylittävät valtiorajat ja tuovat esille aivan uusia asiakysymyksiä. Yhteistä näille instituutioille ja yhteisöille on se, että ne pyrkivät säätelemään erilaisia maailmanlaajuisia hyödykkeitä ja resursseja.⁴⁶

3.5. Globaali julkinen tila ja toimijoiden muuttunut asema

John Gerard Ruggien kuvaamassa globaalissa julkisessa tilassa kansainvälisen toimintaympäristön toimijat voivat olla sekä valtioita että ei-valtiollisia organisaatioita. Hänen kuvauksessaan nykyisestä globaalista toimintaympäristöstä korostuu vallan rinnalla sosiaalinen legitimiys, joka haastaa perinteisen valtiokeskeisen ja territoriaalisen ajattelun. Tämä lähestymistapa ei sovi kovin hyvin yhteen kansainvälisen politiikan tutkimuksen valtavirran kanssa, jossa tutkimusasetelmat perustuvat tarkkaan toimijoiden erotteluun toisistaan (subjektiin ja objektiin).⁴⁷ Ruggie perustaa argumenttinsa Paul Wapnerin⁴⁸ ja Claire Cutlerin⁴⁹ tutkimuksiin kansalaisyhteiskunnan ja kansainvälisten yritysten kasvaneesta vaikutusvallasta. Globaali julkinen tila on Ruggien määritelmän mukaan ”erilaisten

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ruggie 2004, 504.

⁴⁷ Hasenclever, Mayer ja Rittberger 2002, 16–17.

⁴⁸ 1995.

⁴⁹ 1999.

instituutioiden kautta toimiva ympäristö, jossa diskurssit, kilpailu ja toiminta liittyvät julkisiin hyödykkeisiin ja toimijoina on sekä yksityisiä että julkisia tahoja”⁵⁰. Tämä julkinen tila ei määritä toiminnan tai tapahtumien lopputuloksia yhtään sen enempää kuin valtioiden sisäiset poliittiset toimintaympäristöt, mutta se muokkaa sekä kansallisen että kansainvälisen päätöksenteon mahdollisuuksia ja asettaa niille uusia rajoitteita globaalissa maailmassa.⁵¹

Kuten olen aiemmin regiimin määritelmässä tuonut esiin, regiimit kehittyvät jonkin asiakysymyksen hallitsemiseksi toimijoiden yhdessä sopimien normien, periaatteiden, sääntöjen ja toimintatapojen avulla. Tämän tapaiset järjestelyt soveltuvat erityisen hyvin Ruggien hahmotteleman globaalin julkisen tilan ympäristöön, jossa hallinta ilmenee monitasoisena. Ruggie määrittelee hallinnan velvoitteita luovina sääntöinä, instituutioina ja toimintatapoina, jotka ohjaavat minkä tahansa kollektiivin toimintaa. Weberin tapaan hän yhdistää hallintaan vallan lisäksi toimijoiden kokemuksen legitimiä sosiaalisesta toiminnasta. Julkinen tila voidaan siis mieltää ympäristöksi, jossa erilaiset toimijat, niin valtiovallan edustamat julkiset kuin yritysten ja kansalaisyhteiskunnan muodostamat yksityisetkin instituutiot, ilmaisevat omia näkemyksiään ja odotuksiaan legitimiä sosiaalisesta toiminnasta ja kilpailevat sen määrittelemisestä ja toteuttamisesta.⁵² Samantapaisesti hallinnan ymmärtävät myös Hooghe ja Marks⁵³, joille hallinta merkitsee kollektiivisten hyötyjen tuottamista yhteistoiminnan avulla. Julkisten hyödykkeiden yhteydessä tehokas toiminta edellyttää heidän mukaansa monitasoista hallintaa. Heidän mielestään monitasoisen hallinnan haasteena ovat usein territoriaaliset rajat, jotka vaikeuttavat yhteistoiminnan järjestämistä ja organisoimista tehokkaimmalla mahdollisella tavalla.⁵⁴

Vaikka Hooghe ja Marks käsittelevät hallintaa artikkelissaan Euroopan unionin integraation yhteydessä, voi mielestäni heidän kritiikistään johtaa yhteyksiä myös yritysvastuuregiimiin. Kansainvälisten yritysten toiminta on valtioiden territoriaalisia rajoja rikkovaa ja niiden voidaan katsoa tuottavan, tai ainakin odottaa tuottavan, julkisia hyödykkeitä yhteiskunnille. Globaalien julkisten hyödykkeiden käsite nousi laajaan kansainväliseen keskusteluun YK:n kehitysohjelman (United Nations Development Programme, UNPD) julkaistua vuonna 1999 kirjan, jossa käsite määritellään seuraavasti: globaalin julkisen hyödykkeen on oltava olemukseltaan julkisesti saatavilla (public), niin että kuka tahansa ihminen tai väestönosa voi päästä nauttimaan siitä. Toiseksi tällainen

⁵⁰ Ruggie 2004, 504. ”[...] an increasingly institutionalized transnational arena of discourse, contestation, and action concerning the production of global public goods, involving private as well as public actors.”

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ 2008, 2.

⁵⁴ multi-level governance, *ibid.*

hyödyke on kulumaton, mikä tarkoittaa sitä että sen hyödyntäminen ei vähennä toisten ihmisten mahdollisuuksia toimia samalla tavalla. Jo käsite itsessään tuo ilmi, että kyse on maiden rajat ylittävstä, eli nimenomaan globaalista asiasta, joka ei rajoitu edes alueellisesti.⁵⁵

Siitä huolimatta, että globaalien julkisen hyödykkeen käsitteen tarkasta sisällöstä kiistellään edelleen, on melko yleisesti ymmärretty että se ei rajaa sisälleen vain konkreettisia tai materiaalisia asioita, kuten luonnonvarat tai riittävä ruoansaanti. Globaaleihin julkisiin hyödykkeisiin voidaan katsoa kuuluvaksi myös sellaiset inhimilliset seikat, kuten turvallisuus, kehitys tai ihmisoikeudet.⁵⁶ Erityisesti ihmisoikeuksien ja turvallisuuden kautta käsite linkittyy yritysvastuukysymykseen, sillä esimerkiksi koulutus, inhimilliset työolosuhteet sekä muut työntekijöiden oikeudet voidaan katsoa olevan paitsi suoraan globaaleja julkisia hyödykkeitä, myös linkittyvän yhteiskunnalliseen vakauteen ja sitä kautta turvallisuuteen. Philip G. Cerny⁵⁷ on kirjoituksessaan ”What next for the state?” sitä mieltä, että valtion kyky turvata tällaiset keskeiset julkiset hyödykkeet kansalaisille on globalisaation myötä tullut yhä rajoitetummaksi. Hänen mielestään valtiot ovat kokeneet perustavanlaatuisen muutoksen suvereenista yksiköistä yhä enemmän yritysten kaltaisina toimiviksi, kansainvälisten markkinoiden vaikutuksille alttiiksi yhteisöiksi. Samalla valtiot joutuvat kuitenkin oikeuttamaan olemassaolonsa ja luomaan ihmisille kokemuksen legitiimistä vallankäytöstä. Tämän näkemyksen valossa on perusteltua ja toivottavaa, että politiikan tutkijat tuntevat myös yrity maailman toimintaa ja ovat valmiita tarvittaessa muokkaamaan perinteisiä ymmärryksiään erilaisten toimijoiden asemasta ja roolista kansainvälisessä toimintaympäristössä.

Suurin syy valtioiden roolin muutokseen on perinteisen kansainvälisen turvallisuusympäristön muuttuminen yhä enemmän taloudellisen menestymisen kautta määritellyksi. Valtiit joutuvat kilpailemaan keskenään siitä, minne suuret kansainväliset yritykset sijoittavat toimintojaan ja tämä osaltaan määrittää myös valtioiden valta-asemia ja sijoittumista politiikassa. Parantaakseen ja säilyttääkseen kykynsä hallita kansainvälisiä julkisia hyödykkeitä ja muutosprosesseja, valtiot ovat kehittäneet erilaisia regiimijärjestelmiä keskenään. Myös Cerny huomauttaa, että näillä regiimeillä on syntymisensä jälkeen taipumus omaksua myös itsenäistä toimintavaltaa, mutta samalla kun valta pirstaloituu toisaalta markkinavoimien ja toisaalta erilaisten kansainvälisten regiimien ja valtioiden välille, koko kansainvälistä toimintaympäristöä uhkaa demokratiavaje. Ihmisten kokemukset legitiimistä vallankäytöstä joutuvat tässä ympäristössä yhä kovemmalle koetukselle. Toisaalta Cerny myös huomauttaa, että pluralistisesti ajattelevien tutkijoiden mukaan erilaiset toisiinsa kytkeytyvät

⁵⁵ UNDP 1999, 2—3; Carbone 2007, 183.

⁵⁶ Carbone 2007, 183.

⁵⁷ 1998, 123—137.

verkostot ja rauhanomainen kilpailuasetelma voi toimia globalisoituneessa maailmassa paremmin ongelmanratkaisussa kuin auktoriteettivetoinen ylhäältä päin johtaminen. Keskeinen kysymys valtion kannalta onkin, pystyykö se hyödyntämään avautuvat mahdollisuudet olla mukana luomassa ja vaikuttamassa tässä pluralistisessa eli monen erilaisen toimijan muodostamassa kansainvälisessä ympäristössä, vai onko sen rooli tulevaisuudessa pelkkä ihmisten kokemien ongelmien ja turhautumisen kohteena oleminen muiden demokraattisten vaikutuskanavien puuttuessa.⁵⁸

4. YRITYSVASTUUREGIIMI

4.1. Yritysvastuun käsite

Yritysvastuusta on muodostunut yksi keskeinen yhteys valtioiden ja yritysmaailman välille, jonka avulla pyritään hallitsemaan edellisessä kappaleessa mainitsemani uusia, globaalin julkisen tilan muodostamia haasteita. Aihe on jatkuvasti esillä valtioiden ja kansainvälisten yritysten suhteissa, ja nähdäkseni elämme aikaa, jolloin yritysvastuulle nyt muotoutuva merkitys (tai merkityksettömyys) saattaa ohjata kansainvälisen poliittisen talouden tulevaisuutta pitkälle tulevaisuuteen niin käytännössä kuin tieteenalankin piirissä. Kyse on hyvin kiistanalaisesta ja poliittisesta asiasta, jonka yhteydessä on mielenkiintoista pohtia vastuun mukanaan tuomia lisäkysymyksiä suhteessa yrityksiin. Näitä kysymyksiä ovat mm. mistä *asioista* yritys ottaa vastuuta tai mistä sitä pidetään vastuullisena, sekä miten *arvio* yrityksen vastuulla olevien asioiden hoitamisesta eli vastuunkannosta syntyy. Käsite yhdistää yrityksen kiinteästi ympäröivään yhteiskuntaan, mikä sekä rajoittaa että ohjaa ymmärrystä yritysten vastuusta. Erilaisten asiaan liittyvien poliittisten merkityksien ja jännitteiden ymmärtäminen edellyttää kussakin yhteiskunnassa vallitsevien perusrakenteiden syvällistä tuntemusta.⁵⁹

Tämän tutkimuksen keskeinen näkemys on, että yritysvastuukonseptista ei ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa määritelmää tai tapaa soveltaa sitä. Jaan Argandoñan ja von Weltzien Hoivikin⁶⁰ argumentin siitä, että käsite on aina ollut aika- ja paikkasidonnainen, riippuen historiallisista, kulttuurisista, poliittisista ja sosio-ekonomisista olosuhteista. Koska yritysvastuun käsite on niin mukautuvainen ja sovellettava, on todennäköistä, että jos sitä ei pidetä täysin turhana tai huonona, se saa kussakin kansallisessa kontekstissa oman erityisen muotonsa ja tulkintansa riippuen yhteiskunnallisesta ympäristöstä⁶¹. Näistä lähtökodista huolimatta yritysvastuuta voidaan analysoida ja tutkia sen eri

⁵⁸ Cerny 1998, 124—137.

⁵⁹ Sorsa 2011, 152—155.

⁶⁰ Argandoña ja von Weltzien Hoivik 2009, 222—229.

⁶¹ De Geer, Borglund ja Frostenson 2009, 270.

ilmenemismuotoja. Blowfield ja Murray⁶² ovat selvittäneet yritys vastuujattelun historiallista kehitystä, ja De Geer *et al.*⁶³ tuovat esiin käsitteen läheisen yhteyden anglo-amerikkalaiseen ymmärrykseen valtion ja yritysmaailman välisestä suhteesta, joka poikkeaa huomattavasti pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin mukaisesta käsityksestä.

Puhuessani yritys vastuusta tässä tutkielmassa sisällytän siihen merkityksiä kaikista alla mainituista käsitteistä ja niiden painotuksista. En katso tarpeelliseksi rajata tai määritellä yritys vastuun sisältöä tarkasti, vaan se toimii minulla eräänlaisena yläkäsitteenä, joka pitää sisällään erilaisia teemoja ja alakohtaisia tarkennuksia. Tutkimusasetelmassani on vahvasti läsnä myös Sorsan⁶⁴ jaottelu yritys vastuun yleisestä ja erityisestä lähestymistavasta. Yleisessä lähestymistavassa huomio kohdistuu siihen, mikä yritysten rooli on tai mikä sen pitäisi olla eri yhteiskuntajärjestelmissä. Tähän antavat erilaisia vastauksia poliittis-filosofiset lähtökohdat uuliberalismista marxismiin. En ota omassa tutkielmassani kantaa siihen, mikä on oikea tapa järjestää yritysten ja yhteiskunnan väliset suhteet, mutta regiimateorian kautta tarkastelun kohteena on yritysten asema laajassa kansainvälisessä toimintaympäristössä. Erityinen lähestymistapa puolestaan kiinnittää huomion yksittäisen yrityksen vastuun määrittämiseen rajatussa asiakysymyksessä. Tämä on yleistä otetta huomattavasti käytännönläheisempi lähestymistapa aiheeseen ja läsnä tutkielmassani Wal-Mart – Rana Plaza -tapausesimerkin muodossa.

Yritys vastuukeskustelu alkoi akateemisessa maailmassa yritysjohtajien yhteiskunnallisen roolin pohtimisella. 1950-luvulla huomio kiinnittyi enemmän yritysten kuin niiden yksittäisten johtajien toimintaan, mikä toi esiin kysymyksen siitä, mitä asioita sisältyy yritysten vastuulle. 1980-luvulla yritys vastuun vaihtoehtoisina käsitteinä käytettiin mm. *corporate social responsiveness* ja *corporate social performance*, joilla usein korostettiin yritysten vastuun käytännön toteutusta filosofisempien vastuun sisältöä ja merkitystä analysoivien lähestymistapojen sijaan. 1990-luvulla keskustelun keskiöön nousivat ympäristövaikutukset yritystoiminnan seurauksena. Käsitteellä *corporate sustainability* haluttiin korostaa sellaista ympäristön kannalta kestävää toimintaa, jota yrityksiltä odotettiin tuotannossaan. Globalisaation kiihtyessä yrityksiin on alettu viitata myös 'globaaleina kansalaisina', *corporate citizenship*, minkä kautta yritykset nähdään yhden yhteisen globaalin maailman osana ja kansainvälisten ihmisoikeuksien edistäjänä.⁶⁵

⁶² 2008.

⁶³ 2009.

⁶⁴ 2011, 151—152.

⁶⁵ Blowfield ja Murray 2008, 7.

Termejä *yritysvastuu* ja *yhteiskuntavastuu* käytetään usein rinnakkain ja toistensa synonyymeina. En itsekään tee tässä tutkielmassa merkittävää eroa niiden välille, vaikka voidaan ajatella että sana *yritysvastuu* viittaa enemmän vastuuseen yrityksestä, kun taas *yhteiskuntavastuu* painottaa enemmän vastuuta yhteiskunnasta. Sama jaottelu on havaittavissa englannin kielen käsitteissä *corporate responsibility* ja *corporate social responsibility*.⁶⁶ Lisäksi yritysvastuukeskustelussa esiintyy usein käsite *public-private partnership* (PPP), josta ei vielä ole tehty sujuvaa suomennosta. Elsig ja Amalric⁶⁷ määrittelevät PPP:n julkisten ja yksityisten tahojen yhteistyönä, mutta pitävät käsitteelle ominaisena tasa-arvoisen osallistumisen periaatetta. Tämä heidän nimittämänsä kapea määritelmä erottaa PPP-yhteistyön muista yhteistyömalleista, joissa valtio tosiasiaissa säätelee yksityisen toimijan tekemisiä tai tuottaa vain yleisen kehyksen tai kannustimen yksityisen toimijan itsesäätelylle. Vaikka tulen myöhemmin viittaamaan tämän tutkijaparin tekstiin, joka käsittelee nimenomaan PPP-yhteistyötä edellä kuvatun määritelmän kaltaisena, sisällytän myös tämän tarkemman määritelmän omaan ymmärrykseeni yritysvastuusta ja yritysvastuuregimistä. Uskon, että tämä palvelee työni selkeyttä ja ettei eri käsitteiden käyttäminen niiden hienoisista painotuseroista huolimatta toisi merkittävää lisäarvoa oman tutkimukseni tarpeisiin.

Temaattisten painotuserojen lisäksi yritysvastuukäsitteen moniulotteisuuden tuo oman lisänsä ajalliset eroavaisuudet yrityksiä ja muun yhteiskunnan välisissä suhteissa. 1900-luvun alussa vallalla oli ymmärrys, että yritykset tuottavat suurinta hyötyä ympärilleen, kun ne saavat toimia mahdollisimman vapaasti markkinatalouden itseohjautuvassa järjestelmässä. 1930-luvun suuren laman ja maailmansotien seurauksena yritykset liitettiin tiiviimmin kansalliseen ohjaukseen ja omistukseen, joskin maiden välillä syyt ja kansallistamisen laajuus vaihtelivat suuresti. Joka tapauksessa läntisissä sosiaalipalveluita ylläpitävissä valtioissa totuttiin yleensä ajattelemaan, että hyvinvoinnin jakamisen vastuu kuuluu pääasiassa julkiselle vallalle, ja yritysten tehtäviksi riittää työpaikkojen luominen, verojen maksaminen ja lakien noudattaminen.⁶⁸

Voimme kuitenkin huomata, että hyvinvointivaltiolle kuuluvia määreitä ja odotuksia on alettu viime vuosina liittää yhä enemmän myös yritysten toimintaan. Tällaisia ovat mm. terveydenhuoltoon, koulutukseen ja riittävään palkkatasoon liittyvät asiat. Yrityksiltä odotetaan nykyään ihmisoikeuksien kunnioittamista ja noudattamista melkein yhtä voimakkaasti kuin valtioilta.⁶⁹ Yritykset ovat nykyaikaisen talouden perustavia yksiköjä, jotka ohjailevat valtavia määriä rahaa ja ihmisiä. Tämä

⁶⁶ Pälli ja Turunen 2011, 284.

⁶⁷ 2008, 390.

⁶⁸ De Geer *et al.* 2009, 274—275.

⁶⁹ Blowfield ja Murray 2008, 38—41.

rahan ja vallan yhteenliittyminen ja toisaalta kasvavat odotukset kansalaisyhteiskunnan puolelta tekevät koko yritys vastuukeskustelusta hyvin herkän ja mielenkiintoisen tutkimuskohteen.

4.2. Yritysvastuuregiimi, kansainvälinen työoikeusjärjestelmä ja kansainväliset järjestöt

Työasiat ovat olleet esillä kansainvälisellä tasolla toki jo ennen yritys vastuukeskustelua. Kenties merkittävimmät kansainväliset toimenpiteet työhön liittyvien näkemysten yhtenäistämiseksi on luotu Kansainvälisen työjärjestö ILO:n (International Labor Organization) organisaation avulla ja universaaleihin ihmisoikeuksiin perustuen. Näistä rakenteista puhutaan tutkimuskirjallisuudessa työoikeusregiiminä, ja katson että muodostumassa oleva yritys vastuuregiimi liittyy tähän laajempaan kansainväliseen työoikeusjärjestelmään. Perustan argumenttini tästä asiasta pitkälti Alstonin⁷⁰ ja Hasselin⁷¹ analyyseihin työoikeusregiimin⁷² muutoksesta. Heistä poiketen en kuitenkaan katso yritys vastuuregiimin olevan työoikeusregiimin uusiutunut tai sen korvannut järjestelmä, vaan mielestäni kyse on työoikeusregiimin osasta, joka kylläkin on saavuttanut 2000-luvulla entistä suurempaa painoarvoa ja kansainvälistä huomiota. Tässä kappaleessa perustelen myös valintani keskittyä yritys vastuuregiimin analyysissäni pelkästään valtio-, yritys- ja kansalaisjärjestösapuoliin huolimatta siitä, että kansainvälisillä järjestöillä, kuten ILO:lla, OECD:llä ja YK:lla on merkittävä roolinsa laajemmassa työoikeusjärjestelmässä ja myös yritys vastuukäsitteen kansainvälisen soveltamisen ja määrittelemisen kannalta.

”Perinteisen” kansainvälisen työoikeusjärjestelmän ytimessä on perustamisestaan lähtien ollut Kansainvälinen työjärjestö ja sen puitteissa luodut 156 valtiosopimusta, jotka säätelevät työntekijöiden oikeuksia sopimukset ratifioineissa valtioissa. Sopimukset ovat kansainvälisoikeudellisesti sitovia ja ne kohdistavat velvoitteita yksinomaan valtioiden toimeenpanoelimiä ja hallituksia kohtaan. Tästä syystä järjestelmä sai myös osakseen paljon kritiikkiä joustamattomuudesta ja tehottomuudesta johtuen valtioiden haluttomuudesta liittyä sitovien sopimusten osapuoliksi. Valtioiden erilaiset suhtautumiset ILO:n sopimusjärjestelmään synnytti kahtiajaon rikkaiden länsimaiden ja köyhempien teollistuvien maiden välille, koska viimeksi mainitut maat eivät olleet halukkaita mukauttamaan työlainsäädäntöään ja lisäämään työkustannuksia (tällä samalla kannalla on pysytellyt myös Yhdysvallat, josta lisää jäljempänä). Kolmanneksi ongelmana oli kansainvälisen kaupan ja työlainsäädännön välinen suhde, sillä Maailman kauppajärjestö WTO (World Trade Organization) ei omaksunut oman säätelynsä piiriin ILO:n sopimuksissa velvoitettuja

⁷⁰ 2004.

⁷¹ 2008.

⁷² Alston käyttää regiimistä nimitystä ”international labour rights regime” ja Hassel puolestaan ”global labor governance regime”.

työoikeusnormeja, vaan WTO:n jäsenmaat, etupäässä Yhdysvallat, sovelsivat työoikeusnormeja haluamallaan tavalla kahden- tai monenvälisissä kauppasopimuksissa tapauskohtaisesti.⁷³

Koska ILO:n sopimusperustainen valvontajärjestelmä oli vaarassa näivettyä kansainvälisen kaupan ja sen piirissä tehtävien järjestelyjen kasvattaessa suhteellista painoarvoaan, vuonna 1998 järjestö teki radikaalin politiikkauudistuksen. Se julkaisi julistuksen työelämän neljästä perusperiaatteesta⁷⁴, jotka ovat yhdistymisvapaus ja kollektiivinen neuvotteluoikeus, pakkotyön poistaminen, lapsityövoiman käytön kieltäminen ja työmarkkinoilla ja ammatinharjoittamisen yhteydessä tapahtuvan syrjinnän poistaminen. Tämä julistus merkitsee sekä Alstonin että Hasselin mielestä alkua uudentyyppiselle työoikeusjärjestelmälle, joka valtioita velvoittavien sopimusten ja ILO:n valvontamekanismien sijaan perustuu yhä enemmän yksityisten toimijoiden vapaaehtoiselle ja erilaisia toimintamuotoja sisältäville järjestelyille. Merkittävää perusperiaatteiden julistuksessa oli myös se, että siinä muutettiin ihmisoikeuksiin liitettyä oikeuksien tasa-arvoisuuden periaatetta nostamalla edellä mainitut neljä perusperiaatetta muun kansainvälisen työlainsäädännön yläpuolelle.⁷⁵

Julistuksen voidaan katsoa samaan aikaan sekä vahvistaneen että heikentäneen kansainvälistä työoikeusregiimiä. Se sai osakseen paljon huomiota kansalaisjärjestöjen ja monikansallisten yritysten puolelta ja synnytti periaatteiden pohjalle kirjoitettuja, edellä mainittujen tahojen laatimia toimenpideohjelmia (codes of conduct). Yksityistaholta suuntaus toimenpideohjelmiin alkoi levitä myös julkisiin organisaatioihin, ja pian niitä alkoivat kirjoittaa yhtä lailla valtiot ja muut kansainväliset järjestöt. Seurauksena on lisääntynyt kansainvälinen keskustelu työoikeuksista, ja toisaalta neljä perusperiaatetta antavat tarpeeksi yksinkertaisen lähtöasetelman eri toimijoiden väliseen keskusteluun. Aiemmin ILO:n monimutkaisen sopimusjärjestelmän sisältö oli vain muutaman harvan alan asiantuntijan tiedossa, joten se ei tarjonnut mielekästä viitekehystä varsinkaan sopimuksien ulkopuolisille yksityisille tahoille oman toimintansa arvioimiseen. Julistusmuotoisena asiakirja ei sisällä valvonta- tai sanktiomekanismeja, mutta toisaalta se toteaa, että ”kaikilla jäsenvaltioilla, myös niillä jotka eivät ole ratifioineet kyseisiä ydinsopimuksia, on järjestön jäsenenä velvollisuus noudattaa, edistää ja toteuttaa järjestön perussäännön mukaisesti ydinsopimuksissa ilmaistuihin perusoikeuksiin liittyviä periaatteita[.]” Tällä tavalla järjestö pyrkii pehmeän normiston avulla laajentamaan vaikutusvaltaansa useampiin valtioihin oikeudellisen velvoittavuuden kustannuksella.⁷⁶

⁷³ Hassel 2008, 236—238.

⁷⁴ ILO 1998.

⁷⁵ Alston 2004, 458—460.

⁷⁶ Hassel 2008, 239—244; Alston 2004, 458—469; ILO 1998.

Työelämän neljä peruseriaatetta eivät määrittele tarkasti, miten nämä periaatteet tulisi toteuttaa käytännössä, vaan ne ovat hyvin tulkinnanvaraisia. Niiden seurauksena kansainvälinen työoikeusregiimi on muotoutunut hyvin erilaisten toimijoiden, niin yksityisten kuin julkistenkin, sekalaiseksi ja hajanaiseksi toimintakentäksi. Periaatteet ovat tarjonneet valtioille hyvän syyn yhdenmukaistaa kauppalainsäädäntöään näiden periaatteiden mukaiseksi (ILO:n sopimusten sijaan) asettamalla erilaisia yksipuolisia tuontirajoituksia, jotka liittyvät muun muassa valmistusmaan työolosuhteisiin. Samalla periaatteiden käytännön soveltaminen jää täysin valtioiden sisäisen lainsäädännön ja valvonnan varaan, niin että käytännössä kansainvälisellä tasolla ei voida katsoa tapahtuneen yhdenmukaistumista työoikeuksien toteutumisessa.⁷⁷

Periaatteiden epämääräisyys ja valtioiden halu päästä eroon teollisuusmaiden ja kehittyvien maiden välisestä kahtiajaosta on tuonut mukanaan kasvavan roolin yrityksille olla mukana määrittämässä työoikeusasioita, ja toisaalta valtiot haluavat yritysten ottavan osan vastuusta, josta valtiot ovat aiemmin kiistelleet vain keskenään. Lisäksi periaatteiden mukana tulleiden lukuisten yksipuolisten toimenpideohjelmien kasvava määrä on johtanut pehmeän normiston korostumiseen kansainvälisessä järjestelmässä yleisemminkin. Esimerkiksi YK loi omat toimenpidesuosituksensa kansainvälisille yrityksille, joka kantaa nimeä Global Compact. Myös se perustuu täysin vapaaehtoisen toiminnan periaatteelle eikä sisällä minkäänlaisia valvontatoimenpiteitä sen periaatteisiin sitoutuvia yrityksiä kohtaan.⁷⁸ Toinen usein mainittu ohjeistus kansainvälisille yrityksille on Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD:n (Organisation for Economic Co-operation and Development) toimintaohjeet monikansallisille yrityksille⁷⁹, jotka ovat järjestön jäsenvaltioiden hallitusten antamia toimenpidesuosituksia.

Tutkielmani kannalta nämä edellä mainitut kansainväliset järjestöt ja niiden tuottamat ja yritys vastuuta käsittelevät julkaisut ovat tärkeänä taustana ja selittävänä tekijänä yritys vastuuregiimin syntymiselle. Haluan kuitenkin tässä työssä tarkastella yritys vastuuregiimiä niiden toimijoiden kautta, jotka ovat yritysten kannalta tärkeimpiä kansainvälisiä toimijoita. Vaikka yritysten ja kansainvälisten järjestöjen välille on kehittynyt ja kehittyy jatkuvasti yhä tiiviimpää suoraa kanssakäymistä, se ei nähdäkseni vielä ole saavuttanut merkittävydessään sitä tasoa mikä valtioilla tai kansalaisyhteiskunnalla on suhteessa yritysten toimintaan. Näen kansainväliset järjestöt eräänlaisina välittäjinä ja yhteistyöfoorumina yritys vastuuregiimiin suoraan kuuluvien toimijoiden,

⁷⁷ Alston 2004, 509—513.

⁷⁸ Hassel 2008, 241—244; Bernhagen ja Mitchell 2010.

⁷⁹ OECD 2011.

eli yritysten, valtioiden ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Tätä käsitystä tukee myös Clarksonin⁸⁰ määritelmä yritysten tärkeimmistä sidosryhmistä, joihin hän luettelee kuuluvaksi sekä työntekijät ja asiakkaat (joiden katson muodostavan yhdessä kansalaisyhteiskunnan) että valtion ja muun julkisen vallan, joka tuottaa yrityksiä ympäröivän lainsäädännöllisen viitekehyksen. Vaikka hallitusten väliset kansainväliset järjestöt voidaan joissain yhteyksissä katsoa kuuluvaksi julkisen vallan käsitteeseen, nämä organisaatiot eivät kuitenkaan pysty tuottamaan yrityksiä suoraan sitovia sääntelytoimenpiteitä, vaan ne käyttävät sääntelyvaltaansa aina valtioiden suostumuksen ja useimmiten valtioviranomaisten kautta.

Siinä missä Alston ja Hassel⁸¹ katsovat perinteisen kansainvälisen työoikeusjärjestelmän tulleen tai uhkaavan tulla korvatuksi uudella, pehmeän sääntelyn järjestelmällä, en itse esitä yritys vastuuregiimiä ILO:n sopimus pohjaisen järjestelmän korvaajana. Yritys vastuuregiimi on kansainvälisen työoikeusjärjestelmän muutoksen osa ja kenties jopa sen keskiössä, mutta en tarkoita että se terminä kattaa kaikki kansainvälisen työoikeuden parissa tapahtuneet kehityskulut 2000-luvulla. Tarkoitan yritys vastuuregiimillä rajatumpaa, nimenomaan kansainvälisiin yrityksiin kohdistuvien vastuudotuksien yhtenäistymistä, ja sen vaikutuksia kansainvälisten yritysten toimintaan. Siihen mitä kansainvälisessä työoikeusjärjestelmässä tapahtuu laajemmin, ja miten esimerkiksi valtio- tai kansalaisyhteiskunta muuttuvat uudenaikaisessa kansainvälisessä työoikeusjärjestelmässä, ei voi vastata yritys vastuuregiimiä tarkastelemalla. En ole Alstonin ja Hasselin tapaan myöskään valmis vielä esittämään regiimin vaihtumista sopimusperusteisesta pehmeän sääntelyn mukaiseksi, koska huolimatta uusista toimenpidelinjauksista ja niiden ympärille syntyneistä järjestelyistä ILO:n valtioita velvoittavat työoikeussopimukset ovat edelleen voimassa. Niitä on luotu lisää edelleen 2000-luvulla, ja pelkästään tämän vuoden aikana on tapahtunut 39 uutta ratifiointia.⁸² Alston⁸³ huomauttaakin, että julkaistessaan julistuksen työelämän peruseriaatteista ILO samalla onnistuneesti käynnisti kampanjan aikaisemmin solmittujen sopimusten ratifiointien lisäämiseksi. Näin ollen yritys vastuuregiimi on katsoakseni osa kansainvälistä työoikeusjärjestelmää, jonka mahdollinen laajempi muutos edellyttää syvempää ja monipuolisempaa tarkastelua kuin mihin tämän työn puitteissa on mahdollisuuksia.

⁸⁰ 1995, 106—107.

⁸¹ Em. teokset.

⁸² ILO 2014.

⁸³ 2004, 514.

4.3. Yritysvastuuregiimin muodostuminen toimijoiden intressien pohjalta

Siirryn seuraavaksi yritysvastuuregiimin muodostumisen syiden selittämiseen katsomalla prosessia edellä mainitsemieni keskeisten toimijoiden näkökulmasta. Regiimitutkimuksen kirjallisuuden mukaan regiimit muodostuvat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa omaehtoisesti toimijoiden yhteneväisen ajattelutavan pohjalta, neuvotteluprosesseissa ja/tai jonkin vahvan toimijaosapuolen johtamana. Saadakseni lisäselvyyttä näihin yleisiin syihin tarkastelen mitä nämä erilaiset syntyprosessin vaiheet voivat tarkoittaa yritysvastuuregiimin kontekstissa ja eri toimijaosapuolten näkökannalta. Mielestäni loogisin tapa perustella regiimien syntyä on tarkastella toimijoiden syitä osallistua regiimin muodostamiseen, ja näitä syitä esitän valtion, yrityksen ja kansalaisyhteiskunnan puolesta seuraavissa alakappaleissa. Samalla näistä muodostumisen taustalla vaikuttavista intresseistä, niiden yhteneväisyyksistä tai eroavuuksista voidaan tehdä päätelmiä regiimin tehokkuudesta, ja testata tätä oletusta jäljempänä tapaustutkimuksen yhteydessä. Kolmas tärkeä kysymys liittyy siihen, voidaanko eri osapuolten intresseistä ja asemista johtaa regiimin perustana olevia periaatteita, normeja, sääntöjä ja päätöksentekomenettelyjä.

4.3.1. Valtiot ja yritysvastuuregiimi

Olen edellä globaalin toimintaympäristön muutoksen kuvailussa selvittänyt valtioihin kohdistuvia haasteita ja muutospaineita. Pysin tässä osuudessa välttämään tarpeetonta toistoa, vaikka monet valtioiden yritysvastuuseen liittyvät käytännöt juontavat perusteensa globaalitasolla tapahtuneista kehityskuluista. Tarkoitukseni on tässä osuudessa tarkentaa näitä prosesseja ja kytkeä ne paremmin yritysvastuukysymykseen. Heti aluksi on syytä selventää, että puhuessani valtioiden reaktioista ja toimenpiteistä yritysvastuun suhteen, tarkoitan ensisijaisesti institutionaalisesti vahvoja ja hyvät toimintaedellytykset omaavia valtioita. Monissa kehittyvissä maissa valtion rakenteen eivät käytännössä mahdollista niille omaa toimivaa yritysvastuupolitiikkaa, vaan päinvastoin köyhät valtiot voivat olla hyvin riippuvaisia ulkoisista toimijoista ja kansainvälisen rakenteen niille asettamista rajoitteista.⁸⁴ Tällaisissa ei ole mielestäni mielekäästä puhua valtion intresseistä yritysvastuun suhteen, koska heikoilla valtioilla ei välttämättä ole liikkumatilaa toteuttaa itsenäistä politiikkaa kansainvälisten yritysten tai yritysvastuuregiimin suhteen.

Alun perin keskustelu valtioista ja yritysvastuusta keskittyi lähinnä siihen, pitäisikö valtioiden luoda yritysvastuukäytännöistä sitovaa lainsäädäntöä. Sittemmin huomio on kiinnittynyt enemmän ns. pehmeään sääntelyyn ja vapaaehtoisuuteen kannustavien menettelytapojen tukemiseen valtioiden

⁸⁴ Peters ja Pierre 2006, 214.

taholta. Useimmat asiaan perehtyneet tutkijat ovat sitä mieltä, että valtioiden pehmeän ohjauksen kautta tuettu yritysten vapaaehtoinen yritysvastuutoiminta tuottaa parhaan lopputuloksen. Valtiot voivat tukea yritysvastuukäytäntöjä muun muassa kannustamalla vastuukysymysten muodolliseen ilmaisuun, läpinäkyvyyteen ja/tai valvontamekanismien hyödyntämiseen. Muita mahdollisia rooleja valtioille yritysvastuukehyksessä voivat olla erilaisten käytäntöjen valtuuttaminen lainsäädäntöä hyödyntämällä, erilaisten helpotusten kautta tuotettu hyöty esimerkiksi ohjeistuksilla tai verotus- ja rahoituskanavien kautta, monitasoisen yhteistyön mahdollistajana eri intressiryhmien välillä sekä mainostamalla tai tuottamalla muuten positiivista julkisuutta vastuuhankkeille.⁸⁵

Mutta miksi valtiot ovat halukkaita osallistumaan yritysvastuukeskusteluun ja sitä koskeviin hankkeisiin? Matthew Flindersin⁸⁶ mukaan modernit valtiot ovat niin moninaisten odotusten ja yhteiskunnallisten haasteiden edessä, etteivät ne kykenisi suoriutumaan tehtävistään ilman pitkälle vietyä delegointia erilaisten valtiollisten ja ei-valtiollisten toimijoiden kesken. Erilaisten tehtävien ja vastuiden delegoiminen mahdollistaa useiden laajojen asiakokonaisuuksien hallinnan ilman, että valtioiden täytyy itse vastata yksityiskohdista. Sikäli kuin valtiot pystyvät järjestämään yhteiskunnallisia asioita pelkän ohjeistuksen ja mahdollisesti standardien avulla, sosiaalisten ongelmien ratkaisu on hyvin edullista ja helppoa. Useimmiten todellinen asioihin vaikuttaminen yksityissektoria hyödyntämällä edellyttää kuitenkin lisäksi kouluttamista, toimijoiden sitouttamista, toimeenpanossa avustamista sekä valvontaa.⁸⁷

Albaretta *et al.*⁸⁸ ovat kolmen eri eurooppalaisen valtion yritysvastuupolitiikka vertaillaessaan osoittaneet, että nämä valtiot näkevät yritysvastuun keinona edistää kestävästä kehitystä, parantaa maidensa kansainvälisten yritysten kilpailukykyä sekä vahvistaa hyvinvointivaltiorakenteita. Yritysvastuusta on siis ideatasolla melko yhtenäinen ymmärrys valtioiden kesken. Sen sijaan samojen valtioiden kesken oli paljon vaihtelua sen suhteen, miten ne käytännössä toteuttivat yritysvastuupolitiikkaa suhteessa yrityksiin tai muuhun kansalaisyhteiskuntaan. Konstruktivistisen regiimiteorian mukaisesti yritysvastuukäytännöt toimivat valtioille (ja kuten tulen myöhemmin selvittämään, myös muille osallistuville toimijoille ja instituutioille) oppimisprosesseina, joissa valtiot saavat näkemystä organisaatorakenteiden vahvuuksista ja heikkouksista, sekä parhaista käytännöistä. Samalla suhteet sekä yritysmaailmaan että kansalaisjärjestöihin tiivistyvät ja toimijat oppivat toisistaan, mikä helpottaa yhteisten tavoitteiden ajamista.

⁸⁵ Albaretta *et al.* 2008, 349—350.

⁸⁶ 2006, 223.

⁸⁷ BSR report 2009, 3.

⁸⁸ 2008, 357—360.

Huolimatta globaalin toimintaympäristön muuttuneesta luonteesta, valtiot eivät ole hävinneet tai häviämässä, ja ne muodostavat edelleen tärkeimmän poliittisen yksikön jota kohtaan kansalaiset suuntaavat odotuksensa ja vaatimuksensa osallistumisesta, keskustelusta, hyvinvoinnista ja legitimaatiosta. Monitasoisen hallinnan lisääntyminen asettaa haasteita demokratialle, sillä se usein heikentää päätöksentekoprosessien läpinäkyvyyttä ja hämärtää päätöksentekijöiden vastuuta sekä valvontaa. Vastauksena tähän yksityissektorin mukaan ottaminen erilaisiin päätöksenteko- ja toimintaprosesseihin voi jopa lisätä ihmisten kokemusta demokratiasta ja legitimitä toiminnasta. Valtioiden rooli saattaa tällaisissa prosesseissa olla enemmän mahdollistajan tai tukijan muodossa, mutta samalla sillä säilyy valta valita, mitä toimenpiteitä ja prosesseja se tukee. Peters ja Pierre⁸⁹ puhuvatkin valtion muuttumisesta entistä strategisemmaksi toimijaksi, joka pystyy valitsemaan omien intressiensä pohjalta laajoista asiakysymyksistä ja toimintavaihtoehdoista itselleen tärkeimmät ja tehokkaimmat, joita ryhtyä edistämään. Valtio voi rauhassa hyödyntää yksityissektorilla olevia voimavaroja ja pääomaa, koska sillä on viime kädessä valta tuottaa oikeutus toiminnalle lainsäädännön ja yleisen julkisen mielipiteen kautta.

Koska valtiot ovat ihmisten odotusten pääasiallinen kohde ja kanava, ne ovat keskeisessä asemassa myös yhteiskunnallisten tavoitteiden ja toiminnan päämäärien muodostamisessa. Tämän vuoksi valtioinstituutit ovat jo valmiiksi vahvassa asemassa erilaisten intressiryhmien välisen kilpailun sovittelijana ja yhteen saattajana. Siinä missä markkinataloudessa on tapana luottaa siihen, että markkinat itseohjautuvasti ratkaisevat ongelmallisiksi koetut asiat, ja epämuodollisilta ihmisten välisiltä vuorovaikutusverkostoilta puuttuvat rakenteelliset keinot ristiriitojen ratkaisemiseksi, valtioinstituutit ovat lähtökohtaisesti luotu konfliktien varalle ja niitä varten. Demokraattisissa valtiorakenteissa on totuttu eri intressiryhmien ja puolueiden väliseen kilpailuun ja kompromissitoimintaan. Tämän vuoksi ne soveltuvat hyvin yritysvastuukysymysten kaltaisten monimutkaisten vuorovaikutusprosessien osapuoliksi ja välittäjiksi eri intressiryhmien välille.⁹⁰

Kansainvälisen politiikan eri teoriaperinteistä katsottuna valtioiden rooli kansainvälisessä toimintaympäristössä ja yritysvastuuregiimissä näyttäytyy tietysti erilaisena. Nämä erilaiset näkemykset eivät ole keskenään välttämättä ristiriidassa, vaan ne heijastavat todellisuuden eri puolia ja riippuvat kulloinkin käsillä olevasta tilanteesta. En sen vuoksi tee tässä jyrkkää sitoutumista mihinkään näistä tulkinnoista, vaan haluan tuoda esiin, että jokaisen teoriaperinteen pohjalta voidaan johtaa valtioille erilaisia intressejä olla osana ja muokata kansainvälistä toimintaympäristöä sellaisena kuin se tämän tutkielman kuvauksen mukaisena ilmenee. Realistisesta perinteestä katsottuna valtiot

⁸⁹ 2006, 209—221.

⁹⁰ Ibid.

eivät ole menettäneet mitään perinteisestä suvereeniudesta markkinavoimien näennäisen vallan kasvun seurauksena. Kaikki tapahtuneet kehityskulut ovat viime kädessä tapahtuneet valtioiden ohjaamana ja hyväksymänä, ja valtioilla on edelleen viime kädessä valta määrittää yhteiskunnan pelisäännöt eli lait ja vastata niiden toimeenpanosta.⁹¹

Liberalistisen näkemyksen mukaisesti valtiot eivät ole yhtenäisiä ja vahvoja toimivia yksiköitä omissa nimissään, vaan kansalaisyhteiskunnan ilmenemismuotoja, jotka toteuttavat ihmisten ja ihmisryhmien oikeuksia. Sitä mukaa kun ihmisten väliset kansainväliset yhteydet ja verkostot ovat kasvaneet ja kehittyneet, on vain luonnollista, että valtion rooli yhteydenpidossa ja asioiden järjestämisessä pienenee suoran kansalaistoiminnan korostuessa. Valtioiden ”heikkeneminen” on siis tämän teoriaperinteen pohjalta mahdollista ja ymmärrettävää eikä se välttämättä ole negatiivinen asia.⁹²

Kriittisen teorian kautta valtion voi puolestaan nähdä – ei instituutioiden, vaan ideologian – kautta hallitsevana osana laajempaa uusliberalistista globaalia luokkaa. Sen mukaan valtiot eivät ole menettämässä mitään painoarvoaan, vaan päinvastoin ne uudelleen tuottavat merkitystään globaalissa maailmassa osana kapitalistista hegemoniaa, joka on saanut yliotteen valtioiden sisällä kilpailleista muista sosiaalisista voimista. Suurimmat häviäjät tässä globalisaatioprosessissa ovat olleet työväenliike ja muut ei-kapitalistiset liikkeet ja niiden kannattajat, sekä tällaisten yhteiskuntajärjestysten varaan nojaavat valtiot, kuten Venäjä ja kommunistinen Kiina. Nykyinen kapitalistinen valtio puolestaan on valloillaan kyetessään määrittämään yksityis- ja sopimusoikeudelliset säännöt, työmarkkinoiden toiminnan sekä luomaan poliittiset ja materiaaliset edellytykset globaalin pääoman kertymiseksi.⁹³

Myös Flinders⁹⁴ esittää kritiikkiä valtion yksityissektorille delegoimasta vastuusta. Hän kyseenalaistaa strategisen näkemyksen siitä, että yksityissektorin mukaan ottaminen lisää yhteiskuntavastuun toteutumisen tehokkuutta, joustavuutta, asiantuntevuutta, legitimiyyttä ja muita asiaan liitettyjä positiivisia ominaisuuksia. Sen sijaan hän esittää, että monet näistä arvoista tai ihanteista ovat pikemminkin otaksuttuja kuin todistettuja. Vastuun hajauttaminen aiheuttaa yhteiskunnille hänen mukaansa myös suuria haasteita, kuten monimutkaisuuden lisääntymistä ja vastuuvollisuuden sekä asioiden poliittisuuden hämärtymistä. Valtioiden vastuun delegoiminen ei läheskään aina suju ideaalimallin mukaisesti koordinoituna ja suunniteltuna prosessina, vaan

⁹¹ Sørensen 2006, 202—204.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid; Barrow 2005, 145.

⁹⁴ 2006, 229.

pikemminkin ad hoc –tyylisinä järjestelyinä. Vasta viime vuosina on havahduttu siihen, että julkinen hallinta on todella muuttamassa muotoaan pysyvästi ja että tämä seikka pitää ottaa vakavasti organisaatiotason suunnittelussa.

Yritysvastuuteemaa voidaan analysoida edellä kuvatun tapaisesti yhdistämällä yritysvastuu laajoihin globaaleihin kehityslinjoihin ja yritystoiminnan kansainvälistymisen ja kasvun kautta tapahtuneiden muutosten hallintaan. Toinen tapa tuoda lisäselvyyttä asiaan on tarkastella yksittäisten valtioiden yritysvastuupolitiikkaa ja niiden kautta tuotettuja merkityksiä ja toimintatapoja. Tuon tämän toisen analyysin tason esiin myöhemmin selvittäessäni Yhdysvaltojen yritysvastuupolitiikkaa, sillä paitsi että se on keskeisessä roolissa Rana Plaza –tapaustutkimukseni kannalta, Yhdysvallat on myös merkittävä suunnannäyttävä koko kansainvälisen yritysvastuuregimin muodostumisessa. Bangladesh on toinen tarkastelun kohteena olevista valtioista, mutta koska sen keinot säädellä yritysvastuunormistoa sekä oman maansa että erityisesti kansainvälisellä tasolla ovat huomattavasti Yhdysvaltoja rajatummat, pidän tutkimukseni kannalta merkittävämpänä jälkimmäisen valtio-osapuolen roolin korostamista.

4.3.2. Yritykset osana yritysvastuuregimiä

Yritys on samantapainen subjekti kuin valtio siinä mielessä, että kyse on joidenkin toimintatapojen ja päämäärien ympärille järjestäytyneestä kollektiivista eli niin sanotusta *korporaatiosta*. Yritys on oikeushenkilö, jonka vastuut ja velvoitteet voivat pysyä samoina, vaikka kaikki yrityksessä mukana olevat henkilöt vaihtuisivat. Useimmiten tietysti yrityksen sisällä vastuun toiminnasta kantavat operatiivinen johto, hallitus ja joissain tapauksissa jopa yksittäinen työntekijä sen mukaan, kuka lain näkökulmasta on ollut toiminnasta vastuussa oleva päätöksentekijä.⁹⁵ Ollessaan itsenäinen toimija yrityksellä on luonnollisesti valtaa vaikuttaa myös siihen, mistä asioista se ottaa vastuuta ja miten se itse määrittelee oman roolinsa suhteessa yhteiskunnallisiin vaikutuksiin ja seurauksiin. Tämä yritysten oma toimijuus suhteessa yritysvastuuseen tulee parhaiten esiin tarkasteltaessa erilaisia vastuuraportteja, verkkosivuja ja vuosikertomuksia. Samalla yritysten edustajat yrittävät tietysti vaikuttaa useilla kansainvälisillä foorumeilla ja valtiotasolla siihen, miten niitä tullaan lainsäädännön puolelta kohtelemaan.

Yritysvastuun poliittinen prosessi on siis dynaamista vuorovaikutusta yritysten ja ympäristön välillä. Sitä voidaan lähestyä molemmista katsantokannoista käsin, mutta ensin on syytä pohtia, mikä on kaikkein oleellisinta asiassa sekä yritysten että niiden eri sidosryhmien kannalta. Jos

⁹⁵ Sorsa 2011, 154–155.

yrittävien vastuukäsitteiden ottaa tosissaan, on tärkeää saada eri toimijat sitoutumaan yhteisiksi koettuun päämäärään, toimintatapoihin ja periaatteisiin. Sorsa⁹⁶ puhuu *sitovista* odotuksista silloin, kun yritykset tunnustavat ja sisäistävät jotkin vastuut omassa yritystoiminnassaan. Tärkeää ei ole niinkään se, onko nämä vastuuasiat tuotu yrityksen agendalle ulkopuolelta vai onko kyse yrityksen omasta vastuun ottamisesta. Sitovien odotusten muodostuminen tarkoittaa vuorovaikutuksellisen suhteen syntymistä odottajan ja odotuksen kohteen välille, ja samalla syvempää sitoutumista vastuun toteuttamiseen yrityksen puolelta. Jos yritys toteuttaa vastuuta käytännössä pelkällä puheen tasolla tai luopuu lupauksistaan seuraavassa strategiassa, ei voida puhua sitovien odotusten tai vastuun syntymisestä.

Tarkastelen seuraavaksi erilaisia syitä yrityksiin kohdistuvien vastuuden syntymiselle sekä yritysten tapoja ja keinoja vastata näihin odotuksiin. Esittelen myös yritysten omia kannustimia raportoida toiminnastaan ja osallistua yhteistyöprosesseihin valtio- ja kansalaisyhteiskuntatoimijoiden kanssa. Odotukset yrityksiä kohtaan ovat lähes väistämättä ristiriitaisia ja epä johdonmukaisia. Yritys on vastuussa ensisijaisesti omistajilleen, ja sen olemassaolon perusedellytys on voitollinen liiketoiminta. Tämä perusasia pitäisi muistaa myös kaikessa yritysvastuupuheessa, sillä vastuuodotukset eivät voi toimiakseen olla liian paljoa ristiriidassa liiketaloudellisen kannattavuuden periaatteen kanssa. Samalla yritysvastuuseen kuuluu se, että yritys tunnustaa osan odotuksista legitimeiksi ja jättää osan odotuksista huomiotta. Emme siis voi koskaan löytää yritysvastuun täysin toteuttavaa yritystä, vaan odotuksiin vastaamisen sijasta kysymys on enemmänkin odotusten valikoimisesta.⁹⁷ Yritykset pyrkivät oikeuttamaan valikointinsa eri tavoilla, ja eri vastuuden nousemiseen toisia yleisemmin hyväksytyiksi liittyy paljon myös vallankäyttöä.

Erilaiset odotukset voidaan Sorsan⁹⁸ mukaan luokitella kolmeen kategoriaan: tekniset normit, sosiaaliset suhteet ja yrityksen arvot. Kuten kaikissa sosiaalisissa prosesseissa, nämäkin ovat toisiinsa sidottuja ja luokittelu auttaa tässä kohtaa vain lähestymään asiaa hieman selkeämmin kuin erilaisten vaikutusten sattumanvarainen luetteleminen. Tarkemmin yritysten intresseistä katsottuna luokittelun voi tehdä Kuisman ja Temmeksen⁹⁹ tapaan eriteltyinä taloudellisiin, poliittisiin ja viestinnällisiin syihin. Yhdistelen näitä kategorioita ja pyrin luomaan mahdollisimman kattavan kokonaiskuvan siitä, miksi yrityksille voi olla omista intresseistään käsin hyötyä yritysvastuuregiimiin osallistumisesta.

⁹⁶ Mt. 157.

⁹⁷ Sorsa 2011, 160.

⁹⁸ 2011, 158.

⁹⁹ 2011, 267—273.

Yritysten osallistuminen esimerkiksi raportoinnin muodossa on yleensä vapaaehtoista, mutta joissakin maissa on myös raportointiin velvoittavaa lainsäädäntöä.

Tekniset normit käsittävät sisäänsä erilaiset lait, säännöt ja standardit. Ne voivat sanktioiden uhalla ohjata tehokkaasti yritysten toimintaa pois haitallisista käytännöistä. Toisaalta ne myös ohjaavat sitä miten vastuukysymyksiä ylipäänsä määritellään ja vertaillaan, tarjoavat osallistuville yrityksille mahdollisuuden erottua muista ja saada oikeutusta toimilleen.¹⁰⁰ Parhaassa tapauksessa erilaiset standardit tarjoavat yrityksille tilaisuuden oman toiminnan tehostamiseen ja seuraamiseen. Raportointi ulkopuolisille tahoille voi selkeyttää yrityksen sisäistä työnjakoa ja parantaa tiedonkulkua. Mitä suurempi yritys on kyseessä, sitä merkittävämmäksi tehokkaan viestinnän ja raportoinnin merkitys korostuu niin yrityksen sisällä kuin ulkopuolellakin.¹⁰¹

Yritysten tuottamilla vastuuteksteillä ja raporteilla on myös määrittelyvaltaa suhteessa muihin toimijoihin. Raportteja lukee todennäköisesti vain kohtuullisen rajattu asiakysymykseen perehtynyt joukko ihmisiä, mutta Pällin ja Turusen¹⁰² tekemä vertailu eri yritysten tuottamista raporteista osoitti, että yritysvastuuraportoinnista on muodostunut jo oma tekstilajinsa, jossa toistuvat tietyt käsitteet, termit ja tapa puhua aiheesta. Tämä yritysmaailman tuottama kuva ei voi olla vaikuttamatta koko laajaan yritys vastuukeskusteluun, vaan päinvastoin se tuottaa ja tekee luonnolliseksi tietyt ymmärtämisen ja esittämisen tavat. Erilaiset sidosryhmät esittävät yrityksille vaatimuksia, joten sosiaalisten suhteiden merkitys on aina läsnä raportoinnissa; tehdäänhän sitä pääasiassa yrityksen ulkopuolisille tahoille. Mitä lähempänä sidosryhmä on yritystä ja mitä vahvemmin se pystyy vaikuttamaan ihmisiin, sitä enemmän yritys yleensä antaa sen näkemyksille painoarvoa. Toisaalta yhteisöjen näkemyksien huomiotta jättäminen on aina riski yritykselle, ja varsinkin nykyään esimerkiksi sosiaalisen median kautta pienestä kysymyksestä voi helposti ja nopeasti kasvaa massaliike. Yritykset joutuvat miettimään tarkasti näitä erilaisia sidosryhmiä ja niiden keskinäisiä suhteita tunnustaessaan joitakin odotuksia, sillä ryhmät voivat olla keskenään erimielisiä ja kilpailla täysin vastakkaisten asioiden läpiviemisessä yritystasolla.¹⁰³

Yrityksen arvot ovat yrityksen itselleen luomia odotuksia omaa toimintaansa kohtaan. Yrityksen listaamia perustavia periaatteita toimintaansa kohtaan voidaan pitää vastuun ottamisena kyseisten asioiden toteuttamisesta.¹⁰⁴ Samalla prosessi pakottaa yrityksen itsensä luomaan organisaation sisällä

¹⁰⁰ Sorsa 2011, 158.

¹⁰¹ Kuisma ja Temmes 2011, 267—269.

¹⁰² 2011, 286.

¹⁰³ Sorsa 2011, 158.

¹⁰⁴ Mt.

yhteistä ymmärrystä vastuukysymyksistä ja voi sillä tavalla edistää hyödyllistä itsetarkastelua ja -oppimista. Yrityksen raportointia päämääristä ja toimintatavoista voidaan arvioida kriteereillä luotettavuus, uskottavuus, olennaisuus ja vertailtavuus. Jokainen vastuuraportti tuottaa aina omanlaisensa maailmankuvan ja tulkinnan siitä millainen toimija yritys on tässä maailmassa. Se on siis sekä tarina että mahdollinen faktaperustainen selvitys tosiasiallisista toimista ja mitattavissa olevista suorituksista.¹⁰⁵

Elsigin ja Amalricin¹⁰⁶ artikkelissa käy esiin vielä tarkemmin liikemaailman intresseistä lähtöisin olevia syitä yrityksille osallistua monitasoiseen yhteistyöhön valtio- ja/tai kansalaisyhteiskuntaosapuolien kanssa. He listaavat kahdeksan eri ”intressiä”, jotka ovat riippuvaisuus julkisista hyödykkeistä, uusien markkinoiden luominen, kulujen vähentäminen, kilpailuaseman parantaminen, brändin luominen tai kehittäminen, osallistuminen yhteiskuntapolitiikkaan, esiintyminen hyvänä ”yrityskansalaisena” ja oppiminen. Yrityksen taloudellisen toiminnan kannalta neljä ensiksi mainittua seikkaa ovat todennäköisesti keskeisimmät. Monille köyhissä maissa toimiville yrityksille voi olla haasteellista hankkia tarvittavia julkisia hyödykkeitä, kuten sähköä ja muuta infrastruktuuriin liittyvää, jotka ovat välttämättömiä liiketoiminnan pyörittämisen kannalta. Jos valtion rakenteet ovat kykenemättömiä tuottamaan tällaisia hyödykkeitä omatoimisesti, yrityksille voi olla oman edun mukaista osallistua järjestelyihin, joiden kautta maan kehitystasoa voidaan parantaa. Samalla ihmisten elintason noustessa yritykset voivat saada uusia asiakkaita ja kuluttajia tuotteilleen ja palveluilleen.

Yhteistoiminnan kautta yritykset voivat tuottaa myös säästöjä verrattuna yksin toimimiseen. Tämä pätee edellä kuvatun kaltaisessa tilanteessa, jossa tarvittavat hankkeet ovat kalliita ja kenties mahdottomia yhden yrityksen toteuttaa. Toisaalta uusia toimintatapoja tai markkinoita luotaessa yritykset usein säästävät ottaessaan etukäteen huomioon varsinkin kansalaisyhteiskunnan edustajien näkemyksiä, koska tällöin voidaan ennaltaehkäistä konflikteja ja mahdollisia protesteja yrityksen toimintaa kohtaan. Kilpailukyvyn parantaminen suhteessa muihin yrityksiin voi tässä tapauksessa tarkoittaa myös halua osallistua tiukempien standardien luomiseen, jos se tuottaa enemmän haittaa kilpaileville yrityksille kuin kenties nämä korkeammat toimintakriteerit jo omaksuneelle yritykselle. Esimerkiksi monet pitkälle kehitetyt ympäristönsuojelutoimenpiteitä toteuttavat yritykset vaikuttavat mielellään hallituksiin ympäristölainsäädännön tiukentamisen puolesta vaikeuttaakseen uusien, kilpailevien yritysten, markkinoillepääsyä.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Kuisma ja Temmes 2011, 268—273.

¹⁰⁶ 2008, 387—404.

¹⁰⁷ Esig ja Amalric 2008, 397—398.

Brändin rakentamiseen ja hyvän julkisuuskuvan luomiseen liittyviä asioita mainitsin jo edellä raportointikäytäntöjä ja –sytä kuvatessani. Joka tapauksessa myös Elsig ja Manfred¹⁰⁸ pitävät näitä keskeisinä syinä yrityksille osallistua yhteistoimintamenettelyihin. Varsinkin tunnettujen ja voittoa tavoittelemattomien järjestöjen ja viranomaistahojen kanssa tehtävä yhteistyö tuo yritysten yhteiskuntavastuutoiminnalle uskottavuutta ja näkyvyyttä. Samalla yrityksille avautuu mahdollisuuksia vaikuttaa hallintaprosesseihin ja saada tietoa eri yhteiskunnan osa-alueilta. Yhteistyöfoorumeilla mahdollisia ongelmia voidaan ratkaista ennen kuin niistä tulee julkisia protestiliikkeitä yrityksen toimintaa kohtaan.

Kuten aiemmin regiimateorian esittelyssä toin esiin, oppimisargumentti on varsinkin konstruktivistisessa lähestymistavassa hyvin keskeinen syy eri toimijoille tehdä yhteistyötä. Tämä näkemys saa vahvistusta myös Elsigin ja Amalricin¹⁰⁹ tutkimuksesta, jossa he kirjoittavat, että yritysvastuun myötä ja tehokkaan yhteistoiminnan mahdollistaman informaation ja parhaiden käytäntöjen jakamisen avulla yritykset voivat lopulta säästää toimintakuluissaan niiden lisääntymisen sijaan. Kaikki edellä mainitut syyt yrityksille osallistua yritysvastuutoimintaan ovat pitkälti rationalistiseen oman edun tavoitteluun nojautuvia, ja pidän tätä lähestymistapaa kaikkein helpoimmin perusteltavissa olevana olemassa olevan tiedon ja vallitsevan yrityksiä koskevan ymmärryksen pohjalta.

4.3.3. Kansalaisyhteiskunta ja yritysvastuu

Kansalaisyhteiskunnan käsite on näistä yritysvastuuregiimiin liittämistäni toimija-osapuolista kaikkein vaikeimmin määriteltävissä. Sitä käytetään hyvin eri tavoin kontekstista riippuen, ja siihen liitetään sekä normatiivisia että kuvailevia määreitä. Normatiivisella määritelmällä tarkoitetaan kansalaisyhteiskuntaan liitettäviä ”sivistäviä” ominaisuuksia, jossa muuta yhteiskuntaa ”edistetään” positiivisella tavalla kansalaistoiminnan kautta. Kuvailevampi lähestymistapa ei liitä kansalaisyhteiskuntaan mitään ennalta määriteltyä edellytystä sivistyksestä tai muusta positiiviseksi katsotusta ominaisuudesta, vaan se voi pitää sisällään myös tuhoisia elementtejä ja toimijoita, kuten terroristijärjestöjä. Arkikielessä normatiivinen tapa puhua ja ymmärtää kansalaisyhteiskunta on usein esillä, mutta samalla keskeiseksi nousee kysymys siitä, kuka määrittää positiivisen toiminnan missäkin ajassa ja tilanteessa.¹¹⁰

¹⁰⁸ Mt. 398—399.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Guan 2004, 1; Miller *et al.* 2009, 78—79.

Miller *et al.*¹¹¹ määrittelevät kansalaisyhteiskunnan ”valtion, markkinatalouden ja perheiden sisäisen yksityiselämän ulkopuolelle jääväksi julkiseksi tilaksi”. Tämä määritelmä jää melko epämääräiseksi, mutta toisaalta se pystyy sisällyttämään kansalaisyhteiskunnan moninaisuuden. Kenties tärkeämpää kuin tiukkojen rajausten vetäminen eri osatekijöiden välille on ymmärtää näiden rajojen häilyvyys ja tiivis vuorovaikutus toisiinsa nähden. Kaikki nämä julkisen ja yksityisen elämän eri muodot vaikuttavat toisiinsa, ja määrittyvät toistensa kautta. Vaikka kansalaisyhteiskunnan ja valtion välistä suhdetta on joskus pidetty erityisen läheisenä, globalisaation aikakaudella myös tämä suhde on muuttunut niin, että yhä enemmän kansalaisyhteiskunta toimii valtion rajojen yli ja se muodostaa ihmisten välille kansallisuudesta riippumattomia yhteyksiä, solidaarisuutta ja identiteettejä.

Edwardsin¹¹² määritelmän mukaan kansalaisyhteiskunta on erilaisten argumenttien ja keskustelun näyttämö samalla kun se tuottaa yhdistymistä ja yhteistyötä. ”Lainsäädännön ulkopuolella toimiva julkinen tila, jossa sosiaaliset erimielisyydet, ongelmat ja muut yhteisöä koskevat julkiset ja hallinnolliset asiat sekä kulttuurinen identiteetti ovat neuvottelun ja kehittymisen kohteena”. Kansalaisyhteiskunnan ja talouselämän väliset suhteet ovat vahvasti mukana kansalaistoiminnan analyyseissa. Viime aikoina kansalaisyhteiskunnassa on myös voimistunut yritysmaailmasta tutut elementit ja ajattelutavat, mikä ilmenee esimerkiksi erilaisten yhdistysten ja hyväntekeväisyysjärjestöjen markkinointikäytännöissä. Kansalaisyhteiskunta ja talouselämän organisaatiot tarvitsevat toisiaan, sillä moderni yhteiskunta tarvitsee toimiakseen yritysten tuottavuutta ja ylijäämää, ja samalla yritysten toimintaympäristön täytyy olla vakaa, luottamukseen ja väkivallattomuuteen perustuva. Kansalaisyhteiskunnan ajamia suuria rakenteellisia uudistuksia ei yleensä saavuteta pelkän yhdistystoiminnan kautta, vaan ne tarvitsevat mukaan valtion instituutiot ja markkinavoimat yhteisen päämäärän taakse.¹¹³

Tässä tutkielmassa en esitä kansalaisyhteiskuntaa normatiivista hyvää edistävänä toimijana, vaan katson, että edellä kuvatun määritelmän mukainen tila valtion, markkinatalouden ja perheiden välissä voi omaksua erilaisia muotoja ja niiden hyvyys tai oikeudellisuus on täysin konteksti- ja toimijanäkökulmasta riippuvaista. Edellä mainituissa määritelmissä kansalaisyhteiskunta määrittyy ristiriitaisesti välillä aktiivisena toimijana, välillä taas tilana tai ympäristönä, jossa toimintaa tapahtuu. Itse näen kansalaisyhteiskunnan enemmän jälkimmäisen tapaisena ilmiönä, jossa mahdollistuu toiminnan järjestäytyminen. Olen samaa mieltä Millerin *et al.*¹¹⁴ kanssa siitä, että

¹¹¹ 2009, 76–78.

¹¹² 2009, 64.

¹¹³ Mt. 28–61.

¹¹⁴ Ibid.

kansalaisyhteiskunta ilmenee yleensä erilaisten yhteistyöverkostojen, järjestöjen tai liikkeiden kautta, jotka toimivat usein vastavoimana valtion vallankäytölle. Ne saattavat olla yhteiskunnallisten hyödykkeiden ja palvelujen tuottajia, äänikanava marginalisoiduille ja/tai tyytymättömille kansalaisille, ja paikata monella muulla tapaa julkisen hallinnon heikkouksia. Varsinkin länsimaista katsottuna erilaiset järjestöt kehittyvissä maissa toimivat monesti heikon, korruptoituneen ja tehottoman hallinnon haastajina tai paikkaavat sen puutteita. Kansalaisyhteiskunnan kehityksessä on mahdollista edistää ihmisten intressejä, identiteettiä ja ideologioita, kun joukko ihmisiä, joilla on yhtenevä näkemys tavoiteltavasta asiainilasta, pystyvät myös kokoamaan yhteen toimintansa tämän yhteisen tarkoituksen tai päämäärän ilmaisemiseksi.

Yhteiskunnalliset liikkeet voivat järjestyä tiiviiksi aktivistiryhmiksi, jotka ovat *aktiivisia* muuttaessaan yhteiset näkemykset tai huolenaiheet järjestäytyneeksi ja päämäärätavoitteelliseksi toiminnaksi, ja *ryhmä* siinä mielessä että jäsenet jakavat yhteisen identiteetin, joka auttaa ylittämään yhteistoiminnassa syntyvät ristiriidat. Yleensä laajan yhteiskunnallisen liikkeen sisälle kehitty useita ja erilaisia aktivistiryhmiä, joilla jokaisella on oma järjestäytymisen muotonsa, argumenttinsa ja keinonsa päämääriensä edistämiseksi.¹¹⁵ Yhteiskunnallisella vaikuttamisella tarkoitetaan kuitenkin laajaa, yksittäisiä toimenpideohjelmia tai lyhyen aikavälin vaikuttamista pidemmälle menevää tavoitteellisuutta. Tämän tutkimuksen kannalta on oleellista tarkastella nimenomaan järjestäytyneen toiminnan muotoja joiden kautta haetaan järjestön jäseniä suuremman yleisön kannalta merkittäviä muutoksia pitkällä aikavälillä, ja yleensä toiminta tuottaa tarkoitettuja ja tarkoittamattomia rinnakkaisvaikutuksia (spillover effects). Lisäksi materiaalisia hyötyjä tärkeämpää on sosiaaliseen yhtenäisyyteen (tai eriytymiseen) liittyvät seuraukset ja yleisen yhteiskunnallisen hyvinvoinnin taso.¹¹⁶

Kaikki nämä edellä mainitut syyt selittävät myös erilaisten ammattijärjestöjen tai ammattiyhdistysliikkeiden osallistumista yritysvaluuregiimin muodostamiseen. Seuraavaksi esittelen tutkimuskirjallisuudessa esiin tulleita tapoja järjestöjen vaikuttamiselle ja vuorovaikutukselle suhteessa yritysmaailmaan ja valtioihin yritysvaluuregiinin edistämiseksi. Vaikka viittaamissani tutkimuskirjallisuuden lähteissä puhutaan yleensä laajemmin kansalaisjärjestöistä, sovellan tutkijoiden esittämiä argumentteja tässä tapauksessa erityisesti ammattijärjestöihin. Se palvelee työtä selkeyttä, koska tapaustutkimuksessa tarkastelun kohteena on

¹¹⁵ Den Hond *et al.* 2007, 903.

¹¹⁶ Onyx 2014, 4.

nimenomaan ammattijärjestöjen edustajia ja koska mielestäni kansalaisjärjestöistä kirjoitetut argumentit pätevät yhtä hyvin myös ammattijärjestöihin.

Yritysvastuukontekstissa ammattijärjestöt toisaalta kilpailevat yritysten (ja valtion) kanssa siitä, mikä taho määrittelee yritysvastuuseen liitettävät merkitykset ja miten vastuuta tulisi käytännössä toteuttaa. Toisaalta näiden järjestöjen keskuudessa esiintyy edellä mainittujen tahojen kanssa paljon yhteistyötä konkreettisissa yritysvastuuhankkeissa. Den Hond *et al*¹¹⁷ jaottelevat kaksi erilaista suhtautumistapaa yritysvastuuseen, jotka ovat reformatiivinen ja radikaali. Reformatistinen suhtautuminen ei kyseenalaista yritysten olemassaoloa ja intressejä sellaisinaan, vaan suuntaa kritiikkinsä ja huomionsa yritysten tapoihin toimia ja tuottaa vaikutuksia ympäristöönsä. Radikaali lähestymistapa puolestaan kyseenalaistaa yritysmaailman perusperiaatteet, ja tämän vuoksi yhteistyö yritysvastuukysymyksissä on tällaisen näkemyksen omaaville ryhmille huomattavasti hankalampaa. Yleensä radikaalit järjestöt tyytyvät toimimaan yritysten ja monesti myös valtioiden asettamien kehysten ulkopuolella. Radikaalijärjestöt eivät näin ollen ole osa myöskään yritysvastuuregimiä, joten tämän tutkimuksen analyysin kannalta relevantimpaa keskittyä reformatistisiin ammattijärjestöihin.

Reformatististen järjestöjen yhteistyö yritysten ja valtioiden kanssa voi omaksua hyvin erilaisia muotoja. Yleensä kaikki toimijat pyrkivät hyötymään toistensa vahvuuksista, ja niiden täytyy pystyä toimimaan samanaikaisesti esillä olevien yhtenevien ja eriävien intressien kehyksissä. Intressilähtöinen avoin keskustelu on Hamannin ja Acuttin¹¹⁸ mukaan paras lähtökohta kestävän ja kaikkia osapuolia hyödyttävän, oppimiseen perustuvan kanssakäymisen muodostumiseksi. Toimijoiden täytyy olla tietoisia toistensa asenteista ja lähtökohdista neuvottelutilanteissa, jotta vuorovaikutus ei rakentuisi pelkästään voimavarojen ja oikeusvaatimusten pohjalle. Mitä paremmin toimijat tuntevat toisensa, sitä helpommin he pystyvät kehittämään uusia vuorovaikutuskeinoja ja löytämään luovia ratkaisuja yhteisiin ongelmiin. Valta- ja perusoikeuskysymykset ovat toki väistämättä läsnä luomassa perusasetelman vuorovaikutustilanteille, mutta niiden ei tarvitse määrittää kaikkia toiminnan ehtoja. Tärkeää on, että eri osapuolet tiedostavat ja tunnustavat toisten pystyvän vaikuttamaan omaan asemaansa ja etuihinsa, ja valtion rooli perusoikeuksien turvaajana korostuu valta-asemien tasapainottamisessa yritysten ja kansalaisjärjestöjen välillä.

Mainitsin jo edellä, miksi kansalaisjärjestöt ja yritykset tarvitsevat toisiaan yhteiskunnallisten haasteiden ratkaisemisessa. Pyrkiessään vaikuttamaan yrityksiin järjestöillä on eri strategioita tai lähtökohtia. Jotkut, varsinkin suuremmat ammattijärjestöt, pyrkivät vaikuttamaan suoraan koko

¹¹⁷ 2007, 906—907.

¹¹⁸ 2003, 262—263.

yritysvastuuregiimin muodostumiseen, ja olemaan osa keskeisten kysymysten ja rakenteellisten ratkaisujen määrittelyä. Toiset järjestöt kohdistavat huomionsa yksittäisiin yrityksiin, ja saattavat toivoa, että suurien ja näkyvien yritysten toimintatapojen muuttuessa koko yritysvastuukenttä kokee laajemman uudistuksen. Ammattijärjestöjen rooli korostuukin silloin kun joitakin yritysten toimintatapoja tai institutionaalisia rakenteita aletaan kyseenalaistamaan, sekä siinä vaiheessa kun uusista järjestelyistä neuvotellaan tai kiistakysymyksiä sovitellaan.¹¹⁹ Arkisempaa työtä yritysvastuun kehyksissä järjestöt tekevät valvoessaan yritysten toimintaa, raportointia, lupauksen ja standardien täyttämistä. Järjestöt pyrkivät myös aktiivisesti vaikuttamaan siihen, miten yritysvastuukysymys ymmärretään. Yritysten intresseissä on korostaa vastuun vapaaehtoisuutta ja valinnan mahdollisuutta osallistua erilaisiin valvonta- ja vastuuhankkeisiin. Järjestöt puolestaan pyrkivät sitouttamaan yritykset kestävään kehitykseen ja valtiotason institutionaaliin kehyksiin, jossa myös vapaaehtoiset yritysvastuutoimet täydentävät, eivätkä korvaa tai ennalta ehkäise, virallista sääntelyä.¹²⁰

4.4. Toimijoita yhdistävät intressit perustana yritysvastuuregiimin muodostumiselle

Yritysvastuuregiimin osapuolia koskevan tutkimuskirjallisuuden perusteella toimijoilla on melko yhteneväiset syyt tai intressit osallistua yritysvastuujärjestelyihin. Yhtäläillä yritykset, valtiot kuin kansalaisyhteiskuntakin hakevat yritysvastuuhankkeilla sosiaalista legitimitettä omalle toiminnalleen ja pyrkivät suurempaan vaikuttavuuteen suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Paremmen yhteiskunnan tavoite on kenties erilainen toimijasta riippuen, mutta kaikki kolme yhteistyötahoa näkevät yritysvastuun yhtenä mahdollisena kanavana edistää omaa ymmärrystään toivotusta yhteiskuntarakenteesta. Yhdistävänä tekijänä ovat myös globaalit julkiset hyödykkeet, jotka voidaan nähdä yritysvastuun ytimessä olevina materiaalisina tai ei-materiaalisina hyödykkeinä. Näille hyödykkeille on ominaista, että ne ovat julkisesti eli mahdollisimman laajasti kaikkien eri yhteiskunnan osapuolten saatavilla ja sen vuoksi niiden tuottaminen ja ylläpitäminen vaatii yleensä myös laaja-alaista yhteistyötä. Yritysvastuujärjestelyt ovat ainakin periaatteessa hyvin soveltuvia tällaisten julkisten hyödykkeiden hallinnoimisen ja edistämisen kanaviksi.

Konstruktivistisen regiimiteorian mukaisesti kaikkia osapuolia koskevassa tutkimuskirjallisuudessa tuli esiin myös sosiaalisen oppimisen merkitys yhteistyön kannustimena. Valtiot, yritykset ja kansalaisyhteiskunta ymmärtävät olevansa sidottuja toisiinsa, ja oppimalla toistensa heikkouksista, vahvuuksista ja menettelytavoista kukin osapuoli voi hakea etuja tai pyrkiä vähentämään haittoja

¹¹⁹ Den Hond ja De Bakker 2007, 901—906.

¹²⁰ Hamann ja Acutt 2003, 259—260.

omalle toiminnalleen. Erityisesti yritysten sisäisessä toiminnassa yritysvastuuhankkeilla on mahdollisuus myös tehostaa ja luoda uusia toimintakäytäntöjä, jotka voivat osoittautua yrityksen taloudellisen toiminnan kannalta jopa tuottavammiksi kuin aiemmat, ilman yhteistyötä järjestetyt käytännöt. Tietoisuus luonnonvarojen rajallisuudesta, valtion muuttunut asema yhteiskuntajärjestyksen pääylläpitäjänä sekä kansalaisyhteiskunnan yhä tiedostavampi ja aktiivisempi asema globaalilla tasolla ovat kehityskulkuja jotka luovat ulkoisia paineita tiiviimpään yhteistyöhön.

Yhteistyön edut eri osapuolille eivät poista taustalla samanaikaisesti vallitsevaa kilpailullista asemaa siitä, kuka osapuoli saa määrittää yhteistyön suuntaa ja käsillä olevia kysymyksiä. Kuten olen edellä tuonut esiin, kaikkien kolmen osapuolen edustajissa esiintyy myös suurta vaihtelua sen suhteen, miten tosissaan ne ottavat yritysvastuun vai jättäytyvätkö kokonaan keskustelun ja järjestelyjen ulkopuolelle. Kaikesta legitimiin tähtäävästä puheesta huolimatta toimijoiden väliset valtasuhteet määrittävät paljon sitä, miten ne suhtautuvat toisiinsa ja mitkä valtiot, yritykset tai kansalaisjärjestöt pääsevät käytännössä mukaan määrittämään konkreettisia asiakysymyksiä. Kilpailuasetelma ja yhteistyön ongelmat eivät kuitenkaan sinänsä ole regiimateoriaa haastavia asioita, koska regiimejä muodostetaan nimenomaan ristiriitatilanteiden rauhanomaisen hallinnan vuoksi.

Yhteisten intressien ja kannustimien lisäksi regiimin syntyminen vaatii kuitenkin osapuolia yhdistäviä näkemyksiä siitä, miten vuorovaikutus ja sen taustalla vaikuttavat normit, säännöt ja periaatteet muodostuvat ja mitä nämä eri osatekijät ovat. Toimijaosapuolten tarkastelun perusteella tällaisia yhteneviä käsityksiä yritysvastuuregiimin perustekijöistä ei voida selkeästi johtaa. Näyttää pikemminkin siltä, että eri toimijat käyvät tällä hetkellä kilpailua siitä, kuka ja ketkä pääsevät näitä peruskysymyksiä määrittämään.

Kyseessä on näin ollen regiimin muodostuksen alkuvaihe, ainakin tutkimuksellisen kirjallisuuden kannalta katsottuna. Erilaisia yritysvastuuhankkeita ja järjestelyjä on ollut jo pitkään olemassa, mutta näistä yksittäisistä tapauksista ei ole syntynyt vielä yleistä yhteisymmärrystä joka määrittäisi selkeät periaatteet yritysvastuuregiimille. Kenties lähimpänä yritysvastuuregiimin normia on vapaaehtoisuuden periaate, koska se historiallisesti on liitetty yritysvastuu-käsitteeseen ja toistaiseksi yritysvastuu myös käytännössä toteutuu lähinnä pehmeän hallinnan ja suurelta osin ei-valtiollisten toimijoiden omatoimisuuden varassa. Toisaalta länsimaiden ja suurten kansainvälisten järjestöjen, kuten EU:n ja YK:n aktivoituminen yritysvastuun suhteen voi haastaa vapaaehtoisuuden periaatetta tulevaisuudessa.

Regiimitutkimuksen termeillä sanottuna yritys vastuuregiimi näyttäisi olevan agendan muodostumisen ja institutionalisoitumisen vaiheessa. Tässä tapauksessa regiimin muodostus tapahtuu ensisijaisesti omaehtoisen muodostumisen ja neuvottelun kautta, koska tutkimuskirjallisuuden tarkastelun perusteella ei nouse esiin yhtä riittävän voimakasta toimijaa, joka pystyisi yksin määrittämään regiimin muodostumisen tai vetämään muut osapuolet regiimin osallisiksi. Varmaa ei ole tietenkään se, saavuttaako yritys vastuuregiimi koskaan täysin selkeää institutionalisoitumisen tai operationalisoitumisen astetta, mutta mielestäni eri osapuolia tällä hetkellä yhdistävä agenda on riittävän vahva, jotta yritys vastuuregiimistä voidaan puhua, vaikkakin täytyy tunnustaa sen vielä toistaiseksi heikko institutionaalinen asema.

Koska yritys vastuuregiimi on vasta muodostumisvaiheessa, sen tehokkuudesta ei voida vetää pitkälle tulevaisuuteen kohdistuvia johtopäätöksiä. Voimme kuitenkin ajankohtaisen tiedon ja regiimitutkimuskirjallisuuden avulla esittää joitakin arvioita regiimin mahdollisuuksista vaikuttaa toimijoihin, ja myöhemmin arvioin vaikuttavuutta Rana Plaza –tehdasonnettomuuden tapauksessa. Levyn *et al.*¹²¹ mainitsemien regiimin tehokkuuteen vaikuttavien seikkojen valossa yritys vastuuregiimi sisältää sekä tehokkuutta helpottavia että sen kannalta ongelmallisia elementtejä. Jo mainitsemani intressien kohtaaminen eri osapuolten välillä antaa lupaavan alun sille, että osapuolet voivat sitoutua vuorovaikutukseen toistensa kanssa ja pyrkiä löytämään kaikkia tyydyttäviä kompromisseja. Toisaalta yritys vastuuregiimin valvonta ja osapuolten väliset suuret erot materiaalistien resurssien suhteen voivat heikentää sitoutumista yhteisesti sovittuihin sääntöihin tai periaatteisiin. Teknologinen kehitys ja sosiaalisen median aikaansaama julkisuus paine voivat kuitenkin tasoittaa erityisesti ammattijärjestöjen ja yritysmaailman välistä epätasapainoa vallassa vaikuttaa ihmisten toimintaan. Instituution sisäistä vaikuttavuutta on vielä tässä vaiheessa mahdotonta arvioida yleisellä tasolla, koska yhtä kaiken kattavaa yritys vastuujärjestelmää ei ole kehitetty. Tämän vuoksi tapaustutkimuksen merkitys on tässä tutkielmassa tärkeä, koska institutionaalista vaikuttavuutta voidaan arvioida kussakin yritys vastuujärjestelyssä erikseen. Teen tämän arvion Rana Plaza – tapauksesta tutkimuksen seuraavassa osiossa.

5. TAPAUSTUTKIMUS RANA PLAZA –TEHDASONNETTOMUUDESTA

5.1. Rana Plaza –tehdasromahdus ja sen taustoja

Huhtikuun 24. päivä 2013 kahdeksankerroksinen kaupallinen keskus, jota kutsuttiin Rana Plazaksi, romahti Dhakan kaupungin reunamilla Bangladeshissa. Romahduksessa kuoli melkein 1200

¹²¹ 1995.

rakennuksessa työskennellyttä ihmistä, ja se on siten pahin tehdasonnettomuus maailmassa 30 vuoteen. Vain viisi kuukautta aiemmin Dhakassa oli sattunut toinen paha onnettomuus, kun Tazreen-niminen vaatetusalan tehdas paloi ja surmansa saivat 120 työntekijää. Kuten Tazreen-rakennuksessa, myös Rana Plazassa tuotettiin vaatteita lukuisille tunnetuille länsimaisille vaatetusalan yrityksille. Onnettomuuden myötä kansainvälinen huomio kohdistui jälleen kerran köyhimpien maiden työntekijöiden olosuhteisiin ja turvallisuuteen. Yritykset ovat reagoineet kompensatio- ja vastuullisuusvaatimukseen eri tavoin, mutta myös yhteisiä toimenpiteitä on luotu onnettomuutta seuranneen vuoden aikana. Eri toimijoiden kesken vallitsee yhteisymmärrys siitä, että osallisina onnettomuuksien ehkäisemiseksi tehtävässä työssä täytyy suuryritysten lisäksi olla myös Bangladeshin julkinen hallinto sekä paikalliset tehdasomistajat.¹²² Tuotantoketjujen läpinäkyvyys on avainasemassa turvallisuuden valvonnassa, mutta sen toteutuminen on vielä kaukana todellisuudesta useissa yritysketjuissa.

Syyt sille miksi edellä mainitut suuronnettomuudet ovat tapahtuneet juuri Bangladeshissa, ovat moninaiset. Bangladesh on yksi maailman köyhimmistä valtioista, joka on kuitenkin 1980-luvulta lähtien saavuttanut nopeaa talouskasvua juuri vaatetusalan tuotannon avulla. Tämä on tuonut mukanaan paljon hyvää kehitystä: esimerkiksi Maailmanpankin mukaan vaatetusteollisuuden syntymisen jälkeen 1970-luvulla Bangladeshin köyhyysrajalla elävien ihmisten osuus on laskenut 70 prosentista alle 40 prosenttiin, saanut aikaan parannuksia elinajanodotteeseen, lukutaitoon ja ravitsemukseen.¹²³ Maa on samalla yksi tiheimmin asutuista 160 miljoonan ihmisen väestöllään, joka asuttaa noin New Yorkin osavaltion kokoista pinta-alaa. Suuri väestö ja alhainen palkkataso ovat tehneet maasta vaateteollisuuden rahasammon, joka mahdollistaa suurien erien tuottamisen kustannustehokkaasti. Vaikka maan vaatetyöläisten minimipalkkaa nostettiin marraskuussa 2013 38 Yhdysvaltojen dollarista 68 dollariin kuussa (euroissa vajaasta 29:stä noin 51 euroon kuussa), säilyy Bangladeshin palkkataso edelleen maailman alhaisimpana, eikä palkka vaatetyöläisten ammattiliittojen mukaan takaa elämiseen riittävää tasoa.¹²⁴

Ongelman ytimessä työntekijöiden oikeuksien turvaamisessa ovat suuret alihankintaketjut, jotka tekevät tuotantoprosessien valvonnan hyvin vaikeaksi. Yleensä tuotanto lähtee siitä, että kansainvälinen suuryritys tilaa alhaisen kehitystason maassa toimivalta vakituiselta tavarantoimittajaltaan erän (esimerkiksi 100 000 paria housuja), ja tavarantoimittajan vastuulle jää tilauksen toimittaminen sovituissa ajassa. Tavarantoimittaja voi turvautua lukuisiin pieniin tehtaisiin

¹²² Kts. esim. Labor Issues in Bangladesh 2013; Lubbe 2013; Drake 2013.

¹²³ Maailmanpankki 2014.

¹²⁴ Center for Business and Human Rights 2014; HS 5.11.2013.

ja välikäsiin tilauksen hoitamiseksi, eikä alkuperäinen tilaaja eli yritys välttämättä tiedä tai halua puuttua tavarantoimittajan tapaan hoitaa tehtävänsä. Suurilla yrityksillä on myös valta sanella sopimusten ehdot, jotka ovat usein tiukat ja langettavat raskaat korvaukset myöhästyksestä tai puutteista. Paikallisilla tehtaanomistajilla on vaikeuksia ennakoida vaatetusalan nopeasti muuttuvia suhdanteita, joten vaikka suuryritys käyttäisi vakituisesti samoja tehtaita, saattavat tilauserät olla joskus liian suuria tehtaan kapasiteettiin nähden ja niin tehtaanomistaja päätyy mieluummin välittämään osan erän tuotannosta jonnekin muualle kuin menettää koko tilauksen.¹²⁵

Mikäli maassa on toimiva työvalvonta- ja markkinajärjestelmä, edellä kuvatun kaltainen epäsuora hankintaketju voisi toimia tuotantoa tehostavalla ja eri osapuolien vahvuuksia hyödyntävällä tavalla. Bangladeshin tapauksessa julkiselta vallalta puuttuvat kuitenkin tahto, tekninen osaaminen ja voimavarat työntekijöiden perusoikeuksien turvaamiseksi.¹²⁶ Seurauksena on pelkän halvimmän toimintatavan mukaan määräytyvä järjestelmä, jossa voitot saadaan työntekijöiden palkoista ja työolosuhteista tinkimällä. Ketjun osapuolilla ei juuri ole motivaatiota tai syytä investoida teknologiaan, koulutukseen tai tuottavuuden parantamiseen, ja useilla paikallisilla yrittäjillä ei ole siihen varaakaan. Myös maan yleinen infrastruktuurin heikkous, kuten epäsäännöllinen sähkönjakelu, tekevät yksittäisten toimijoiden yrityksistä parantaa tuottavuutta turhia. Rana Plaza –onnettomuuden jälkeen Bangladeshin hallitus on ryhtynyt hankkeisiin työolosuhteisiin kohdistuvien puutteiden paikkaamiseksi, mutta esimerkiksi kansallisessa toimintasuunnitelmassa (National Action Plan) kirjatut tavoitteet ja toimenpiteet ovat monilta osin liian kunnianhimoisia realistisen toteutumisen kannalta. Rana Plaza –tapaukseen liittyvän tutkimusraportin julkaissut Center for Business and Human Rights pitää kuitenkin välttämättömänä, että tämän kaltaisiin projekteihin ryhdytään, ja että hallinto tunnustaa vastuunsa kansalaistensa oikeuksien turvaajana.¹²⁷

Erittelen seuraavaksi eri toimijoiden roolia Rana Plaza –tapauksen jälkiseurauksissa. Analyysin lopussa kokoan yhteen sen, mitä tämän tapauksen perusteella eri toimijoiden teoista ja kannanotoista voidaan päätellä kansainvälisen yritysvastuuregiimin suhteen yleisesti globaalitasolla. Jo tässä vaiheessa on kuitenkin tärkeää huomauttaa, että Bangladeshin olosuhteet ovat verrattavissa moniin muihin alhaisen palkkatason ja kehitysasteen maihin, ja tuotantoprosessit suurilla yrityksillä toistuvat samankaltaisina eri puolilla maailmaa. Tämän vuoksi esittelemäni toimintamallit eivät ole yksittäistapauksia, eikä Rana Plazan tragedia suuresta mittaluokastaan huolimatta ole

¹²⁵ Center for Business and Human Rights 2014.

¹²⁶ Yasmin 2014, 54–55.

¹²⁷ Center for Business and Human Rights 2014, 17, 34.

poikkeuksellinen siihen nähden, mitä vaatetehtaissa on aiemminkin tapahtunut ja voidaan hyvällä syyllä odottaa ilmenevän vastaisuudessakin.

5.2. Multilateraaliset aloitteet Rana Plaza –romahduksen jälkeen

Vaikka työtaturmat Bangladeshin vaatetehtaissa eivät ole harvinaisia, Rana Plaza –keskuksen romahdus oli mittakaavassaan niin suuri katastrofi, että se sai nopeasti laajaa kansainvälistä huomiota. Huomion saattelemana lukuisat kansainväliset ja paikalliset toimijat aktivoituivat ottamaan kantaa ja tekemään aloitteita työolosuhteiden parantamiseksi ja romahduksen uhrien auttamiseksi. Merkittävimmät aloitteet ovat kansainvälisten järjestöjen, Bangladeshin hallituksen, työntekijäjärjestöjen, vaatefirmojen ja paikallisten tehtaanomistajien sekä joidenkin länsimaiden hallitusten välisiä hankkeita. Useimmat toimijat korostavat yhteistoiminnan olevan ainoa keino pitkäkestoisen ratkaisun löytämiseksi vaatetusalan tuotanto- ja turvallisuusongelmiin. Esittelen tässä tärkeimpiä yhteistyöjärjestelyjä, jotta lukija saa yleiskuvan siitä, mitä tehdasonnettomuuden jälkeen on tapahtunut ja mitä erilaiset aloitteet, joita tulen myöhemmässä analyysissä mainitsemaan, käytännössä tarkoittavat. Tärkeimpiä yritysvastuuseen suoraan liittyviä hankkeita ovat kuitenkin omassa alakappaleessaan esiteltävät allianssi- ja sopimusaloite vaatetusalan yritysten toimintatapojen muokkaamiseksi. Tulen keskittymään analyysissäni erityisesti näihin kahteen hankkeeseen.

Kansainvälinen työjärjestö ILO aloitti lokakuussa 2013 Bangladeshiin kohdistetun maaohjelman, jonka tarkoituksena on yhteistyössä Bangladeshin hallituksen sekä työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen kanssa parantaa tehdasrakennusten turvallisuutta, valvontaa ja edistää työntekijöiden oikeuksia. Koko kolme ja puolivuotisen hankkeen nimi on “Improving Working Conditions in the Ready-Made Garment Sector”, ja Better Work -ohjelma on osa tuota laajempaa, yhteensä yli 24 miljoonan dollarin budjetilla käynnistettyä ohjelmaa. Better Work –ohjelma itsessään on osa ILO:n ydintoimintaa ja se perustuu järjestön ja kohdemaan hallituksen yhteistyölle. Better Work -hankkeissa on ILO:n lisäksi mukana Kansainvälinen rahoitusyhtiö (International Finance Corporation, IFC), joka on Maailmanpankin alaisuudessa toimiva järjestö, ja niiden rahoittajina on useita länsimaita, kuten Alankomaat ja Yhdysvallat.¹²⁸ Better Work –ohjelmia on tällä hetkellä käynnissä seitsemässä muussa maassa, ja Bangladeshin kohdalla arviointi maan soveltuvuudesta aloitettiin jo ennen kahta viimeisintä suurta tehdasonnettomuutta, vuonna 2011.¹²⁹ Ilmeisesti maan lainsäädännössä oli kuitenkin ongelmia, jotka vaikeuttivat ohjelman käynnistämistä aiemmin. Ennen

¹²⁸ ILO 2013a.

¹²⁹ ILO 2012.

ohjelman käynnistämistä Bangladeshin parlamentti sääti mm. työvoiman järjestäytymistä koskevaa lainsäädäntöä, ja maan hallitus on lupautunut raportoimaan uudistetun työnlainsäädännön toimeenpanon edistymisestä. Yksityisten yritysten ja vaateitehtaiden osallistuminen Better Work -ohjelmaan on vapaaehtoista, joten kyse on ensisijaisesti kansainvälisen järjestön ja kohdemaan hallituksen välisestä järjestelystä.¹³⁰

ILO on ollut aktiivisesti osallinen myös Kansallisen palo- ja rakennusturvallisuutta koskevan toimintasuunnitelman (National Tripartite Plan of Action on Fire Safety and Structural Integrity) aikaansaamisessa. Toimintasuunnitelma on Bangladeshin hallituksen sekä vaatealan työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen välinen toimenpideohjelma, joka kartoittaa vaatealan tehtaiden turvallisuusuhat, toimenpiteet turvallisuuden parantamiseksi sekä jakaa turvallisuuteen vaikuttavista toimenpiteistä huolehtimisen selkeästi yhden tai useamman suunnitelman allekirjoittaneen osapuolen vastuulle. Rakennustarkastusten lisäksi toimenpideohjelma sisältää työntekijöiden terveyden seuranta, koulutusta ja onnettomuuksissa loukkaantuneiden työntekijöiden kuntouttamista. Ohjelman toteutusta valvoo kaikkia sopijaosapuolia edustava komitea, joka toimii työ- ja elinkeinoministeriön ohjauksessa. Työnantajapuolta suunnitelmassa edustavat BEF (Bangladesh Employers' Federation), BGMEA (Bangladesh Garment Manufacturers and Exporters Association) ja BKMEA (Bangladesh Knitwear Manufacturers Association). Työntekijäosapuolena puolestaan on vain National Coordination Committee of Workers' Education (NCCWE), joten prosessissa on havaittavissa Bangladeshissa vallitseva epätasapaino työnantajien ja työntekijöiden järjestäytymisen ja edustuksellisuuden suhteen.¹³¹

5.2.1. Kaksi erilaista yritysvastuujärjestelmää: Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus

Pian Rana Plaza -rakennuksen romahtamisen ja siitä seuranneen kohun saattamana kansainväliset vaatealan yritykset ymmärsivät, että niiltä odotettiin toimia vastaavien onnettomuuksien ehkäisemiseksi tulevaisuudessa. Seurauksena syntyi kaksi erilaista yritysten keskenään tai yhteistyössä muiden tahojen kanssa luotua järjestelmää, joilla parannetaan tehdasturvallisuuden valvontaa ja pyritään luomaan työntekijöille suurempaa roolia työolosuhteisiin vaikuttamisessa. Ensimmäiseen järjestelyyn, josta muodostui laillisesti sitova palo- ja rakennusturvallisuussopimus (Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh), ovat sitoutuneet ensisijaisesti eurooppalaiset monikansalliset vaatealan yritykset, mutta mukana on yrityksiä myös Pohjois-Amerikasta, Aasiasta

¹³⁰ Better Work Programme in Bangladesh 2013.

¹³¹ ILO 2013b; National Tripartite Plan of Action on Fire Safety and Structural Integrity in the Ready-Made Garment Sector in Bangladesh 2013.

ja Australiasta. Yhteensä yritysosapuolia on sopimuksessa yli 150, ja lisäksi osapuolina ovat kaksi ammattiliittojen kattojärjestöä IndustriALL ja UNI Global, sekä bangladeshilaisia ammattiliittoja. Sopimuksen seuraajaosapuolina on kansalaisjärjestöjä, muun muassa Clean Clothes Campaign ja International Labor Rights Forum. Lisäksi ILO:lla on itsenäinen puolueeton edustus sopimusjärjestelmän johtokunnassa.¹³²

Osa kansainvälisistä vaateyrityksistä koki palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen kuitenkin liian sitovaksi, ja tämän vuoksi kaksi kuukautta sopimuksen julkistamisen jälkeen lähinnä pohjoisamerikkalaisista vaatealan yrityksistä koostuva yritysryhmä perusti oman yhteistyöjärjestelmänsä, joka kantaa nimeä Allianssi (The Alliance for Bangladesh Worker Safety). Allianssin perusta poikkeaa aiemmin solmitusta sopimuksesta muun muassa siltä osin, että sen osapuolina on pelkästään yrityksiä, ja yrityksiin kohdistuvat velvoitteet ovat huomattavasti sopimusta rajatummalla. Allianssi ei ole saavuttanut määrällisesti yhtä laajaa suosiota yritysten keskuudessa kuin sopimus, mutta sen osapuolena ovat Yhdysvaltojen suurimpiin kuuluvat vaatevalmistajat, kuten Walmart ja Target. Yritysten lisäksi Allianssiin voivat osallistua muitakin vaatealan toimintaan liittyviä tahoja neuvonantajaneelin kautta, mutta tällä neuvonantajaneelilla on nimensä mukaisesti ainoastaan neuvoa antava rooli järjestelmän sisällä. Lisäksi neuvoa antavaan paneeliin tehtävät nimitykset ovat yksinomaan yritysosapuolten päätettävissä.¹³³

Molempien yhteistyöjärjestelyjen keskeisimpänä julkilausuttuna tavoitteena on Bangladeshin vaatetehtaiden turvallisuuden parantaminen tehokkaan valvontajärjestelmän avulla. Allianssissa yritykset sitoutuvat tarkastamaan kaikki alihankkijatehtaansa vuoden sisällä jäseneksi liittymisestä ja noudattamaan tarkastuksissa yhteisiä standardeja, jotka takaavat tarkastusmenettelyn laadun. Mikäli tarkastuksessa tulee ilmi työntekijöiden turvallisuuteen vaikuttavia ongelmia, tarkastajan tulee tehdä ilmoitus havainnoista tehtaan sidosryhmille, kuten omistajalle, viranomaisille, työntekijöiden osallistumiskomitealle (worker participation committee), sekä Allianssin jäsenyrityksille. Tarkastustulokset julkaistaan Fair Factories Clearinghouse (FFC) nimisessä yritystenvälisessä foorumissa. FFC:ssä ei kuitenkaan tuoda esiin Allianssin jäsenyrityksien ja yksittäisten vaatetehtaiden välisiä yhteyksiä, eikä vaatetehtaan turvallisuuspuutteet velvoita sieltä vaatteita tilaavia yrityksiä toimenpiteisiin. Yritykset sitoutuvat siis Allianssin kautta ainoastaan rahoittamaan yhteisiä turvallisuusstandardeja noudattavia tarkastuksia, ja Allianssin johtokunnan tehtävä on etsiä lista puolueettomista ja koulutetuista tarkastajista, joista yritykset voivat valita mieleisensä henkilöt suorittamaan tarkastukset omissa alihankintatehtaissaan. Yritykset sitoutuvat myös olemaan

¹³² Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2013.

¹³³ Alliance for Bangladesh Worker Safety Bylaws 2013.

käyttämättä muita vaatetehtaita Bangladeshissa kuin mitä ovat Allianssin toimielimille ilmoittaneet.¹³⁴

Palo- ja rakennusturvallisuussopimus menee Allianssia pidemmälle velvoittaen yritysosa puolet valvomaan vaatetehtaiden tarkastuksissa ilmenneiden epäkohtien korjaamista sovitun aikataulun mukaisesti. Yrityksiä ei velvoiteta rahoittamaan suoraan korjaustoimenpiteitä, vaan varmistamaan, että korjaavat toimenpiteet ovat tehtaanomistajan kannalta kannattavia muun muassa siten, että yritykset sitoutuvat pitkäkestoisiin vaatetilauksiin turvallisuusstandardit noudattavissa tehtaissa. Lisäksi sopijaosapuolia velvoitetaan huolehtimaan, että niiden käyttämät vaatetehtaat korvaavat työntekijöilleen mahdolliset ansionmenetykset, jotka aiheutuvat puutteellisesta turvallisuustasosta johtuvasta tehtaan sulkemisesta. Mikäli työntekijöitä joudutaan tarkastusten seurauksena irtisanomaan, vaateyritysten tulee pyrkiä löytämään käyttämiensä vaatetehtaiden irtisanotuille työntekijöille uusia työmahdollisuuksia muiden vaateyritysten turvallisiksi todetuilta tehtailta. Turvatarkastuksia valvoo sopimusosa puolten hyväksymä turvallisuustarkastaja, jonka tehtävänä on palkata asiantuntevat tarkastajat. Viimeistään kuuden viikon kuluttua tarkastuksesta tarkastusraportista, samoin kuin sen pohjalta mahdollisesti luodusta korjaustoimenpidesuunnitelmasta, tulee julkinen dokumentti palo- ja turvallisuussopimuksen nettisivustolle.¹³⁵

Kenties merkittävin ero järjestelmien välillä liittyy kuitenkin työntekijöiden oikeuksiin ja erityisesti järjestäytymisoikeuteen. Allianssin jäsensopimuksessa nimenomaan sanotaan, ettei Allianssin toimesta ole luotu kolmansiä osapuolia sitovia oikeuksia. Työntekijät otetaan Allianssin jäsenyrityksien käyttämissä vaatetehtaissa huomioon osallistumiskomitean kautta, jonka kokoonpano koostuu puoliksi työntekijöiden ja puoliksi tehtaan johdon edustajista. Näillä komiteoilla on mahdollisuus kommentoida esimerkiksi Allianssin turvallisuustarkastuksista tuotettuja raportteja. Mikäli tehtaassa on edustettuna yksi tai useampi ammattiliitto, myös sen edustajalla on oikeus nähdä ja antaa kommentteja tarkastusraporttia koskien.¹³⁶ Palo- ja turvallisuussopimuksessa työntekijät ovat paremmin edustettuna paitsi sopimusjärjestelyssä osapuolina, myös käytännön toiminnan toteuttamisessa. Samoin kuin Allianssissa sopimusjärjestelyn piiriin kuuluvissa tehtaissa edellytetään tehtaan työntekijöiden ja johtajien yhteisesti muodostaman terveys- ja turvallisuuskomitean

¹³⁴ Alliance for Bangladesh Worker Safety Members Agreement 2013, 6—14.

¹³⁵ Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2013, 3—6.

¹³⁶ Alliance for Bangladesh Worker Safety Members Agreement 2013.

olemassaoloa. Mikäli turvallisuustarkastaja ei pidä jonkin tehtaan komitean toimintaa riittävänä, tarkastusraportit jaetaan palo- ja turvallisuussopimuksen osapuolina toimiville ammattiliitoille.¹³⁷

Suurimmassa Bangladeshissa sijaitsevilla vaatetehtaissaan sopimusosapuolina olevien yritysten on järjestettävä itsenäisen kouluttajan järjestämä palo- ja rakennusturvallisuuskoulutus sekä työntekijöille että tehtaan johdolle. Koulutuksessa tulee olla osallisina myös ammattiliikkeen edustajia sekä paikallisia palo- ja rakennusturvallisuuden asiantuntijoita. Työntekijöille on lisäksi oltava valitusmenettely, jolla he voivat luottamuksellisesti ilmaista työturvallisuuteen vaikuttavia huoliaan. Työturvallisuuden vuoksi pelkävällä työntekijällä on oikeus kieltäytyä saapumasta tehtaaseen ilman pelkoa ansiotulon menestyksestä tai syrjinnästä työnantajan taholta. Kuten Allianssissa, myöskään palo- ja turvallisuussopimuksen osapuolina olevat vaateyritykset eivät julkaise yhteyksiään Bangladeshissa toimiviin vaatetehtaisiin muuten kuin FFC:n kautta. Palo- ja turvallisuussopimuksen nettisivuilla on kuitenkin lista kaikista sopimusosapuolten käyttämistä vaatetehtaista, niiden turvatarkastusstatuksesta sekä mahdollisista korjaavista toimenpiteistä ja niiden aikatauluista.

Mikäli Allianssin jäsen ei noudata järjestelmän ehtoja, hänet voidaan kahden kolmasosan enemmistön äänin erottaa johtokunnan toimesta jäsenyydestä. Yritys voi omaehtoisesti koska vain erota järjestelmästä, mutta eroaminen ei välittömästi vapauta sitä Allianssin toimintakuluihin osallistumisesta. Eroamisen jälkeen vaadittavat maksut ovat kevyemmät kahden jäsenyyvuoden jälkeen. Kenelläkään osapuolella ei ole oikeutta haastaa muita osapuolia heidän jäsenyyvelvoitteidensa laiminlyönnistä.¹³⁸ Palo- ja turvallisuussopimuksessa allekirjoittajajäsenet ovat sitoutuneet sopimukseen viideksi vuodeksi. Mikäli jokin osapuoli laiminlyö sopimusvelvoitteitaan, kuka tahansa sopimusosapuolista voi viedä asian ohjaustoimikunnan (Steering Committee) sovittelumenettelyyn, jossa asian ratkaisusta äänestetään kaikkien komitean jäsenten kesken. Halutessaan kiistan osapuoli voi kuitenkin viedä asian edelleen oikeuskäsittelyyn, joka on sitova molempia kiistan osapuolia kohtaan. Palo- ja rakennusturvallisuussopimus on tällä tavoin sitova sen allekirjoittaneita osapuolia kohtaan, ja sopimusosapuolet voivat tarvittaessa joutua vastaamaan sopimusvelvoitteidensa laiminlyönnistä oikeustuomioistuimessa.¹³⁹

Nämä kaksi yritysjohtoista järjestelmää ovat uusia ilmiöitä kansainvälisessä toimintaympäristössä. Yritykset sitoutuvat ottamaan vastuulleen velvollisuuksia, joita ei aseteta niille valtioiden toimesta. Valtiot eivät myöskään ole suoraan valvomassa näiden velvollisuuksien toteuttamista, vaan palo- ja

¹³⁷ Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2013.

¹³⁸ Alliance for Bangladesh Worker Safety, Bylaws 2013, 2—3; Members Agreement 2013, 14.

¹³⁹ Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2013, 2.

rakennusturvallisuussopimuksessa valvovana osapuolena ovat sopimuksen allekirjoittaneet ammattijärjestöt. Kyse on siis valtioiden ohi toteutetuista järjestelyistä, joissa laajoja yhteiskunnallisesti vaikuttavia päätöksiä tehdään suoraan intressiryhmien välisesti. Allianssissa ammattijärjestöillä ei ole yhtä suurta sananvaltaa kuin sopimusjärjestelmässä, mutta yrityksiin kohdistunut painostus on saanut myös Allianssin jäsenyritykset muokkaamaan toimintaansa. Eri intressien välinen kilpailu toteutuu byrokraattisten hallintojärjestelmien ulkopuolella julkisessa keskustelussa, jossa pyrkimys on saada mahdollisimman laaja tuki omille näkemyksille.

Vaikka näissä kahdessa yritys vastuujärjestelmässä on joitakin tärkeitä eroja erityisesti yrityksiin kohdistuvien velvoitteiden suhteen, ne ovat toisaalta hyvin samankaltaisia nostessaan esiin samat kysymykset, ongelmat ja toimijaosapuolet. Nyt kun asiakirjojen luomisesta on ehtinyt kulua aikaa reilu vuosi, arvioita näiden erilaisten järjestelmien toimivuudesta alkaa varmasti vähitellen ilmestyä. Niiden tehokkuuden arviointi ei kuitenkaan ole tämän tutkielman tarkoitus, vaikka tulenkin lopussa johtopäätöksissäni analysoimaan niitä tarkemmin yritys vastuuregiimin kannalta. Seuraavaksi esittelen yritys vastuuregiimin osapuolten näkemyksiä näistä yritys järjestelmistä, sillä sen kautta voin esittää, millaisia odotuksia Bangladeshin vaateteollisuuden tapauksessa tärkeät toimijaosapuolet liittävät yritys vastuuseen ja sen ympärille luotuihin käytännön toimiin.

Tarkasteltavina osapuolina valtiotaholta on erityisesti Yhdysvallat, koska sillä on niin suuri rooli kansainvälisesti yritys vastuuregiimin kannalta ja koska yhdysvaltalaisilla yrityksillä, kuten Wal-Martilla, on suuri valta yritysten puolelta olla muokkaamassa yritys vastuukeskustelua ja siihen liittyviä käytäntöjä. Esittelen kuitenkin myös Bangladeshin hallinnon ja maan vaateteollisuuden välistä suhdetta. Edellä mainittu Wal-Mart edustaa yritys näkökulmaa tässä tutkielmassa, vaikka tulen peilaamaan sen linjauksia yleisesti palo- ja turvallisuussopimuksen allekirjoittaneiden yritysten toteuttamaan yritys vastuutoimintaan. Mielestäni on kuitenkin kiinnostavaa paneutua tässä tutkimuksessa sellaiseen yritykseen, joka on joutunut laajan ja pitkäkestoisen kritiikin kohteeksi nimenomaan yritys vastuukysymyksissä. Tämä asettaa koko keskustelulle yritys vastuuregiimistä sopivasti haastetta sen suhteen, onko regiimille todella löydettävissä yhteistä pohjaa, jos yksi sen suurimmista ja merkittävimmistä toimijoista kulkee yritys vastuuvaatimuksia vastavirtaan, ja joutuuko se kärsimään tällaisesta erottautumisesta. Kolmas toimijaosapuoli ja kansalaisyhteiskunnan edustaja on ammattiliike, josta esittelen erityisesti AFL-CIO:n ja UNI Globalin saatavilla olevan lähdemateriaalin vuoksi. Bangladeshilaiset ammattiliikkeet ovat melko pieniä ja heikkoja resursseiltaan, joten riittävän tiedon saaminen paikallisista järjestöistä olisi liian hankalaa.

5.3. Valtio-osapuolet Rana Plaza -kontekstissa: Yhdysvallat ja Bangladesh

Yhdysvaltojen hallinto on ollut aktiivinen osapuoli yritysvastuukysymyksen ympärillä käydyssä keskustelussa Rana Plaza –romahduksen jälkeen. Silti eri lausumista on vaikea johtaa selkeää kannanottoa siitä, mitä yritysvastuu hallinnon näkökulmasta pitää sisällään, sillä erilaisten vaatimusten ja odotusten lisäksi lausumissa esiintyy usein toteamus, että yritykset päättävät lopulta itse omasta toiminnastaan. Perustan tämän kappaleen Yhdysvaltojen hallinnon virallisiin asiakirjoihin, jotka koostuvat lehdistötiedotteista, senaatin ulkosuhteiden komitean (Committee on Foreign Relations) kuulemistilaisuuden kirjallisesta versiosta, edellä mainitun komitean puheenjohtajan Robert Menendezin kirjeistä Allianssin puheenjohtajalle, sekä muutamalle tieteelliselle artikkelille, jotka käsittelevät yritysvastuuta Yhdysvaltojen kontekstissa. Koska Yhdysvaltojen hallinnon toiminnasta asian suhteen on saatavilla enemmän dokumentaatiota kuin Bangladeshin viranomaisten taholta, ja koska Yhdysvallat on kansainvälisesti merkittävämpi tekijä globaalitason kysymyksien määrittämisessä, sen painoarvo tulee olemaan korostuneempi tässä kappaleessa. Bangladeshin hallinnolla on toki keskeinen asema maansa sisäisten yhteiskunnallisten suhteiden määrittämisessä valtion, yritysten ja kansalaisyhteiskunnan kesken.

Lukemistani Yhdysvaltojen hallinnon asiakirjoista löytyi yksi selkeä kannanotto yritysvastuun määrittelemiseksi, ja se on taloudellisten suhteiden osaston apulaissihteri Jose W. Fernandezin sanoma:

Monille yritysvastuu tarkoittaa vain yritysten hyviä tekoja – puiden istuttamista, koulujen perustamista tai ruoan ja veden toimittamista kriisitilanteissa. Nämä kaikki ovat hyviä asioita, jotka viestivät hyvästä yrityskansalaisuudesta. Mutta yritysvastuu viittaa paljon muuhunkin kuin pelkkään hyväntekeväisyyteen. Se tarkoittaa lisäksi vastuullista toimintaa kaikissa yrityksen käytännöissä ja liiketoiminnassa. (Käännös minun.)¹⁴⁰

Jäljempänä hän antaa ymmärtää, että vastuullisen yritystoimintaan kuuluu enemmän kuin pelkkä olemassa olevien lakien noudattaminen: “Kansainväliset yritykset keskittyivät ainoastaan paikallisen lainsäädännön noudattamiseen eivätkä huolehtineet siitä, olivatko perusolosuhteet kunnossa.”¹⁴¹ Samassa esityksessä hän kehottaa hallintoa, yritysmaailmaa ja kansalaisyhteiskuntaa toimimaan yhteistyössä tehdasonnettomuuksien estämiseksi tulevaisuudessa. Kansainvälisten vaateyritysten

¹⁴⁰ For many, the idea of corporate social responsibility of CSR simply means the good works of companies – planting trees, setting up schools, or providing food and water during times of crisis. Those are all positive activities that demonstrate good corporate citizenship. But CSR refers to more than just philanthropy. It also means responsible conduct in all of a company’s operations and business practices. (Fernandez 2013.) Kaikki tässä tutkielmassa olevat käännökset ovat minun tekemiäni.

¹⁴¹ [T]he international companies that just asked whether local laws were being enforced, and not whether basic conditions were met[.] Ibid.

vetäytyminen Bangladeshista on hänen mukaansa vastuun pakoilua, sen sijaan on tarpeen uudistaa paikallisia työolosuhteita eri toimijoiden yhteisesti sopimien käytäntöjen avulla.

Maaliskuussa 2013 Yhdysvaltojen ulkoministeriö julkaisi Bangladeshissa toimiville yrityksille toimintaohjesuositukset, joissa yrityksiä kehoitetaan kollektiiviseen toimintaan sekä yritysten kesken että suhteessa kolmansiin osapuoliin. Yritysten toiminnan tulisi olla uskottavaa, merkityksellistä ja tehokasta ihmisoikeuksien ja työstandardien noudattamisen suhteen. Yrityksiä kehoitetaan nimenomaan luomaan omat toimintaohjeet kansainvälisten ihmisoikeus- ja työstandardien täyttämiseksi, ja ulottamaan nämä standardit koskemaan myös yritysten alihankkijoita. Yritysten tulisi huolehtia riippumattomista tarkastuksista tehtaillaan ja luoda korjaavia menettelyjä ja toimenpiteitä, mikäli tarkastuksissa havaitaan puutteita työolosuhteissa. Lisäksi yritysten tulisi kouluttaa työntekijöitään riskitekijöiden varalta, hyvittää heille mahdollisia ansionmenetyksiä, jotka johtuvat tehtaan sulkemisesta korjaustöiden ajaksi, sekä katsoa että työntekijät ovat oikeudenmukaisesti edustettuna ja saavat äänensä kuuluviin tehtaan sisällä. Yrityksiä kannustetaan avoimeen tiedonjakoon toistensa ja kolmansien osapuolien kesken parhaista toimintatavoista sekä tehdastarkastusten tuloksista. Sidosryhmiksi luetellaan asiakirjassa muut yritykset, kansalaisjärjestöt, ammattiliitot, ILO ja Bangladeshin hallitus.¹⁴²

Yritysten lisäksi Yhdysvallat on asettanut Bangladeshin hallinnolle paineita maan työolosuhteiden parantamiseksi. Kesäkuussa 2013 presidentti Obama jäädytti Bangladeshin tullietuusjärjestelmän (Generalized System of Preferences, GSP) ja laati toimenpidesuunnitelman, jonka seuraaminen on ehtona tullietuuksien palauttamiseksi. Suunnitelmassa hallintoa vaaditaan toimimaan yhdessä ILO:n kanssa kattavan rakennusturvallisuuden valvontamekanismin luomiseksi, lainsäädännön valvonnan ja sanktiojärjestelmän kehittämiseen, kokoamaan rekisteri tehdasrakennusten tilasta sekä perustamaan kansalaisjärjestöjen kanssa valitusmenettelyjä työntekijöille. Lisäksi hallintoa veloitetaan hyväksymään ammattiliittojen rekisteröityminen ja työntekijöiden järjestäytyminen, sekä saattamaan vientituotantoalueiden (Export Processing Zones)¹⁴³ työntekijät saman työlainsäädännön piiriin kuin maan muut vaatealan työntekijät.¹⁴⁴ Sekä yrityksiin että Bangladeshin hallintoon kohdistuvat odotukset ovat siis pitkälti yhteneväiset liittyen tehdasrakennusten turvallisuuden valvontaan ja työntekijöiden aseman parantamiseen.

¹⁴² United States Recommendations on Best Practices for Companies with Operation in Bangladesh 2013.

¹⁴³ Vientituotantoalueilla on perinteisesti ollut erittäin joustavat työkäytännöt kansainvälisten yritysten houkuttelemiseksi ja työnantajan näkökulmasta helpon tuotannon mahdollistamiseksi. Khanna 2011.

¹⁴⁴ Statement by the U.S. Government on Labor Rights and Factory Safety in Bangladesh 2013.

Lisäselvyyttä Yhdysvaltojen suhtautumiseen yritys vastuusta voi johtaa lukuisista viittauksista YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskeviin ohjaaviin periaatteisiin (UN Guiding Principles on Business and Human Rights)¹⁴⁵ sekä OECD:n monikansallisia yrityksiä koskeviin toimintaohjeisiin.¹⁴⁶ Nämä periaatteet ja ohjeistukset perustuvat vapaaehtoiselle yritystoiminnalle, jossa yrityksille kuitenkin asetetaan odotuksia muun muassa ihmisoikeuksien kunnioittamisen ja loukkaamattomuuden suhteen. OECD:n toimintaohjeiden koordinoimisen lisäksi Yhdysvaltojen hallinnon yritys vastuuyksikön toimintalohkoihin on lueteltu kuuluvaksi korruption vastainen toiminta, konfliktimineraalit ja Kimberley-prosessi, aineettomat omistusoikeudet, kaupankäynti ja alihankintaketjujen hallinnointi sekä kaupalliset liikesuhteet¹⁴⁷. Rana Plaza –tapauksesta ulkoministeriön yritys vastuuyksikkö ei kuitenkaan ole tuottanut julkista materiaalia nettisivuilleen, vaan mielenkiintoisin keskustelu ja hallinnon edustajien kannanotot ovat esiintyneet senaatin ulkoasiainkomitean erityisistunnossa.¹⁴⁸

Ulkoasiainkomitea oli viimeksi järjestänyt oman erityisistunnon vuonna 2000, joten pelkkä istunnon koolle kutsuminen kesäkuussa 2014 kertoo komitean antamasta painoarvosta Bangladeshin ja yritysmaailman välisen herkän tilanteen selvittämiseksi. Istunnossa puhuivat ensimmäisessä paneelissa Yhdysvaltain hallinnon edustajia, ja toisessa paneelissa olivat läsnä Yhdysvaltalaisen ammattiyhdistysliikkeen kattojärjestö AFL-CIO sekä Allianssia edustava lakimies.¹⁴⁹ Tilaisuudessa Etelä- ja Keski-Aasian osaston edustaja Robert Blake vahvisti Yhdysvaltain hallinnon tavoitteet työntekijöiden järjestäytymisoikeuden toteutumiseksi sekä palo- ja rakennusturvallisuuden parantamiseksi. Hän kertoi hallinnon kehottaneen yhdysvaltalaisia yrityksiä yhteisten toimenpiteiden luomiseksi samassa tilaisuudessa, jossa aiemmin mainittu toimintaohjesuositus jaettiin yrityksille.¹⁵⁰ Blakea hieman pidemmälle meni kansainvälisistä työasioista vastaavan osaston edustaja Eric Biel, joka ottaa suoraan kantaa palo- ja turvallisuussopimuksen puolesta, koska se luo selkeän ja täytöntöönpanokelpoisen suunnitelman pitkän aikavälin ostajayritysten sitoutumiselle.¹⁵¹

Biel toi myös esiin kansainvälisen työasioista vastaavan osaston tavoitteen yrityksille suunnattujen yhteisten standardien luomiseksi, vaikka hallituksella kokonaisuutena ei vielä ole yhteistä näkemystä yritys vastuun suhteen:

¹⁴⁵ 2011.

¹⁴⁶ OECD 2011; Fernandez 2013; U.S. State Department Guidance and Support for Responsible Business 2014; State Department CSR Fact Sheet 2012; Manogue 2013.

¹⁴⁷ Office of Economic Policy Analysis and Public Diplomacy: Corporate Social Responsibility Unit 2014.

¹⁴⁸ Labor Issues in Bangladesh 2013.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Blake 2013.

¹⁵¹ Biel 2013.

Meidän päämäärämme – emme hallituksena aja yhtä yhteistä päämäärää – mutta meidän päämäärämme [kansainvälisistä työasioista vastaavalla osastolla] on asettaa joitakin kriteereitä sen suhteen, mitä täytyy tehdä, varsinkin kun ottaa huomioon yritysvastuun kasvavan tunnustuksen, mikä tuli esiin toisen paneelin molemmissa puheenvuoroissa[.] [M]utta näyttää olevan erimielisyyttä siinä, mitä [yritysvastuun] yksityiskohdat ovat.¹⁵²

Vaikuttaa siis siltä, että Yhdysvaltojen hallinnon sisällä yritysvastuukysymys on saavuttanut paljon huomiota, mutta asian kanssa tekemisissä olevat eri osapuolet eivät vielä oikein tiedä mikä tulee olemaan virallinen politiikkalinjaus ja valtion kanta asiaan.

Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus olivat enemmän esillä komitean kuulemistilaisuuden jälkimmäisessä paneelikeskustelussa. Siinä ulkoasiainkomitean puheenjohtaja Menendez kovisteli Allianssin edustajana toimivaa lakimiestä Johan Lubbea hänen edustamiensa yritysten haluttomuudesta liittyä palo- ja turvallisuussopimukseen. Komitean kuulemistilaisuuden aikaan Allianssi ei ollut vielä täysin järjestäytynyt, vaan sen perustaneet yritykset neuvottelivat vielä yhteistyön ehdoista. Menendez ei ollut täysin tyytyväinen Lubben vastaukseen koskien yritysten yhteiskuntavastuuta, vaan kommentoi seuraavasti:

Tietenkin jokainen voi kunnioittaa ihmisoikeuksia, mutta olla silti tekemättä mitään niiden hyväksi. Joten olen huolissani kuullessani [Yhdysvaltojen] vaateteollisuuden haluttomuudesta liittyä maailmanlaajuiseen normistoon joka, huolimatta siitä onko kyse Bangladeshista nyt vai jostain toisesta paikasta myöhemmin, loisi yhteisen yleisstandardin joka estäisi kilpajuoksun pohjalle. Mielestäni Rana Plaza osoittaa yksipuolisten yritysvastuutoimien rajoitteet, koska usein monet eri vaateyritykset käyttävät samoja tehtaita alihankkijoina.¹⁵³

Kritiikki yritysten yksipuolisista vastuutoimista osuu suoraan Allianssin organisaatorakenteeseen, koska siinä ei ole mukana työntekijäedustusta tai muitakaan yritysten ulkopuolisia jäseniä, joilla olisi valtaa päätöksenteossa tai mahdollisuutta seurata Allianssin tehdastarkastuksia ja niiden seurauksia. Menendez lisäsi painostusta palo- ja turvallisuussopimuksen ulkopuolelle jättäytyneitä yrityksiä

¹⁵² So our goal – we are not as a government endorsing one particular plan – but our goal is to set some benchmarks for what needs to be done, especially given that there is a growing recognition, interestingly enough, as both sets of testimony on the second panel recognize, of a corporate responsibility, but there seems to be a difference in what the details of that involve. (Labor Issues in Bangladesh 2013, 19.)

¹⁵³ Now, of course, one can ultimately respect human rights but do nothing about it. So, at the end of the day, I get concerned when I hear about the industry’s unwillingness to join a more global standard so that, regardless whether it is Bangladesh today or some other place tomorrow, we have a global standard that we do not have a race to the bottom. I think Rana Plaza shows the limits of individual corporate responsibility campaigns because multiple brands very often source from the same factory. (Labor Issues in Bangladesh 2013, 53–54.)

kohtaan pyytämällä Lubbea välittämään viestin siitä, että tiukempiin toimenpiteisiin voidaan ryhtyä hallinnon taholta, jos yritykset eivät saa riittävästi aikaa omin toimenpitein:

Voin vakuuttaa teille, että jotakin tulee tapahtumaan tämän asian suhteen. Ja kuten olen aiemmin sanonut yritysten edustajille vilpittömin mielin, joko ryhdytte toimeen ja luotte standardeja tai löydätte itsenne sellaisen sääntelyn parista josta ette välittäisi. Toivon, että viet tämän viestin mukanasasi yrityksille.¹⁵⁴

Puheenjohtaja Menendez on ollut lisäksi aktiivinen Allianssin suhteen sen jälkeenkin, kun yritykset ovat saaneet organisaation muodostettua. Hän on lähettänyt kaksi kirjettä Allianssin puheenjohtaja Ellen Tauscherille, jossa vaaditaan työntekijöiden parempaa huomioimista Allianssin toiminnassa. Sen sijaan, että Allianssi tarkastaisi pelkkiä rakennuksia, Menendez esittää, että tarkastusten lomassa työntekijöille järjestettäisiin koulutuksia liittyen heidän oikeuksiinsa. Myös tehtaan johtoporrasta täytyisi Allianssin toimesta opastaa työntekijöiden järjestäytymisen hyväksymiseen sekä kehittää vuorovaikutusmekanismeja työnantaja- ja työntekijätahon kesken Allianssin yritysten käyttämissä tehtaissa.¹⁵⁵ Puoli vuotta myöhemmin lähettämässään toisessa kirjeessä puheenjohtaja Menendez lisäsi kehotuksiinsa Allianssin Members Agreementin muokkaamisen pyytäen sisällyttämään siihen työntekijöiden oikeuden kieltäytyä työskentelystä vaarallisessa tehtaassa. Lisäksi hän arvosteli Allianssin käytäntöä julkaista tehdastarkastusraporteista pelkät tiivistelmät koko raportin sijaan. Kolmanneksi hän kehotti Allianssin jäsenyrityksiä lahjoittamaan ILO:n hallinnoimaan rahastoon, josta tehdasturman uhreille jaetaan korvauksia.¹⁵⁶ Allianssin puheenjohtaja Tauscher on vastannut molempiin Menendezin kirjeisiin ja luetellut Allianssin toimenpiteitä Menendezin esiin nostamien kysymysten suhteen. Työntekijöiden oikeus kieltäytyä työskentelystä vaarallisessa tehtaassa lisättiin Allianssin Members Agreementiin huhtikuussa 2014.¹⁵⁷

Vaikuttaa siis siltä, että Yhdysvaltojen hallinnon sisällä on painetta selkeämmän yritysvastuupolitiikan muodostamiseen suhteessa yhdysvaltalaisiin yrityksiin. Toistaiseksi yrityksille jätetään vapaus päättää itsenäisesti toiminnastaan, mutta jos yritykset eivät noudata hallinnon virkamiesten hyväksi katsomia käytäntöjä, ne saavat osakseen suoraa ja julkista kritiikkiä. Yrityksiin kohdistetaan painetta selkeiden toimintalinjausten luomiseksi, joiden perusteella niiden lupauksien täytäntöönpanoa voidaan valvoa. Myös multilateraalinen toiminta esiintyy melkein kaikissa

¹⁵⁴ I can assure you, something is going to happen here. And as I have told industries before in good faith, either get your act together and establish standards or find yourself with standards you may not care for. I hope that is the message that you will take back to the industry today. (Labor Issues in Bangladesh 2013, 53—54.)

¹⁵⁵ Menendez 2013.

¹⁵⁶ Menendez 2014.

¹⁵⁷ Tauscher 2014.

kannanotoissa, sillä yrityksiä kehoitetaan toimimaan yhdessä Bangladeshin hallinnon, ILO:n ja työntekijöiden edustajien kanssa.

Toisaalta kannanotot, joihin tämän analyysin perustan, ovat Yhdysvaltojen hallinnon sisällä melko yksittäisten virkamiesten tai senaatin edustajien toimesta ilmaistuja, eikä niitä välttämättä voida pitää koko hallinnon kannanottoina. Kuten Eric Biel huomauttaa, hallinnolla ei toistaiseksi ole yhtenäistä yritys vastuulinjausta. Voidaan kuitenkin nähdä, että yritys vastuukysymys on tällä hetkellä Yhdysvalloissa hyvin ajankohtainen kysymys, ja Allianssin ja palo- ja turvallisuussopimuksien seuraukset, onnistumiset ja/tai epäonnistumiset tulevat varmasti määrittelemään tulevaisuudessa Yhdysvaltojen suhtautumista kansainväliseen yritys vastuutoimintaan. Täytyy kuitenkin muistaa, että kaikki esittelemäni kannanotot liittyvät tiiviisti Bangladeshin vaateteollisuuden kontekstiin, ja on kyseenalaista, miten laajasti virkamiehet ovat tarkoittaneet ajatuksia voitavan soveltaa kaikkeen kansainvälisten yritysten toimintaan eri maissa ja eri toimintasektoreilla.

Yhdysvaltain hallinnon edustajien kannanotot ovat mielenkiintoinen sekoitus Mattenin ja Moonin¹⁵⁸ erittelemää eurooppalaista ja yhdysvaltalaisista lähestymistapaa yritys vastuuseen. Niissä esiintyy Yhdysvalloille tyypillinen eksplisiittinen yritys vastuun toteuttaminen, jossa yritykset ilmaisevat suoraan ottavansa vastuun jostakin asiasta, mitä lainsäädäntö ei niiltä velvoita. Toisaalta lausumissa on eurooppalaiselle yritys vastuukäytännölle tyypillistä työntekijöiden aseman korostamista ja työntekijöiden edustuksellisuuden vaatimuksia. Siinä missä Euroopassa yritysten vastuukäyttäytyminen on sisään kirjoitettuna yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja säädöksiin, vaikuttaa siltä että Yhdysvalloissa asia etenee De Georgen¹⁵⁹ historiallisen analyysin mukaisesti yhteiskunnallisen kritiikin ja tapauskohtaisten esimerkkien (tässä tapauksessa Allianssi ja palo- ja rakennusturvallisuussopimus) ajamana. Amir Rubin¹⁶⁰ tuo mukaan selittäväksi tekijäksi poliittiset ideologiat, jotka yhdistävät demokraattisen puolueen ajatusperinteen vahvemmin yritys vastuuseen, kun taas republikaaneille tyypillinen valtion vähäisen vaikutuksen ihannoiti on heikommin yhdistettävissä vastuuodotuksiin suhteessa yrityksiin. Näin ollen vaihtelu sisäpoliittisissa valtasuhteissa voi vaikeuttaa liittovaltion yhtenäisen linjan muodostumista yritys maailmaa kohtaan.

Rana Plaza -tapauksen yleisesittelyssä olen tuonut esiin muutamia tärkeitä huomioita siitä, miksi Bangladeshin hallinnon on vaikea valvoa yritysten vastuullista toimintaa. Kansainväliseen yritys vastuuregiimiin Bangladeshin hallinnolla ei ole juuri vaikutusvaltaa, vaan sillä on tarpeeksi työtä pystyä valvomaan ja ylläpitämään maan sisäisiä työlainsäädännön standardeja. Kuitenkin eräs

¹⁵⁸ 2008.

¹⁵⁹ 2008.

¹⁶⁰ 2008.

mielenkiintoinen ilmiö esiintyy Bangladeshin vientituotantoalueilla, jossa työntekijöiden lainsäädännölliset oikeudet ovat rajoitetummat kuin muissa maan vaatetuotantolaitoksissa. Khanna¹⁶¹ tuo esiin, että vaikka työntekijöiden järjestäytyminen on käytännössä kiellettyä vientituotantoalueilla, näissä paikoissa työskenteleviin työntekijöihin kuitenkin käytännössä sovelletaan useammin maan työläinsäädännön minimistandardeja kuin pienemmissä ja hajanaisesti sijoittuneissa vaatehtaissa. Tämä johtuu siitä, että vientituotantoalueilla tuotetaan kansainvälisten vaateyritysten tilauksia eniten, ja siten kansainvälinen huomio ja kansalaisjärjestöjen paine kohdistuu suurimmaksi osaksi näihin paikkoihin. Käytännössä Bangladeshin hallitus on siis jättänyt vientituotantoalueet kansainvälisten tilaajayritysten ja niitä valvovien kansainvälisten ammattiliittojen ja kansalaisjärjestöjen keskinäisen kiistelyn ja sen tuottaman valvonnan ja hallinnan varaan.

Bangladeshin hallitus ei ole julkaissut kannanottoja yritysvastuun suhteen, mutta se yrittää houkuttaa maahan mahdollisimman paljon ulkomaisia sijoittajia ja tehdä maasta helpon tuotantokohteen vaatealan yrityksille. Bangladeshin hallinnon ulkomaisen sijoituksen sivustolla todetaankin melko suoraan, että sijoittajia koskevat valvonta ja rajoitukset on jätetty minimiin.¹⁶² Bangladesh on taloudellisesti riippuvainen vaatetuotannosta, mutta sen lisäksi maan kahtiajakautunut ja klientilismiin perustuva poliittinen järjestelmä estää hallinnon tehokkaan puuttumisen vaatehtaisten olosuhteisiin.¹⁶³ Lisäksi vaateollisuuden ja poliittisen järjestelmän kytkökset ovat tiiviit: noin kaksi kolmannesta maan parlamentin jäsenestä kuuluu liike-elämän edustajiin ja suunnilleen kymmenellä prosentilla on omistuksia vaatehtaissa. Lisäksi paikalliset vaateyrittäjät rahoittavat puolueita ja osa omistaa mediatoimituksia.¹⁶⁴ Bangladesh on siis oppikirjaesimerkki siitä, miten julkisen hallinnon puutteet asettavat painetta yritysten vapaaehtoiselle toiminnalle sosiaalisten ongelmien lievittämiseksi. Mikäli Bangladeshin yhteiskunnalliset rakenteet paranisivat, voisi hallitus paremmin kantaa sille perinteisesti länsimaissa asetetun roolin ihmisten turvallisuuden ja toimeentulon turvaamisesta. Tämä on kuitenkin parhaassakin tapauksessa vuosien mittainen prosessi, kun taas tällä hetkellä eri osapuolet yrittävät etsiä nopeita ratkaisuja maan vaateyöläisten olosuhteiden parantamiseksi.

5.4. Wal-Mart ja vähittäismyyntiketjujen nousu globaaleiksi toimijoiksi

Wal-Mart on vuonna 1962 perustettu halpakauppayritys, joka on kasvanut järjestyväällä vauhdilla ja on nykyisin maailman suurin jälleenmyyntiketju. Forbesin maailman suurimpien yritysten listalla

¹⁶¹ 2011, 109—114.

¹⁶² “Regulatory controls and constraints have been reduced to a minimum.” Government of Bangladesh 2014.

¹⁶³ Osman 2010.

¹⁶⁴ Yardley 2012.

Wal-Mart sijoittui sijalle 20, ja vuoden 2014 raportissaan yritys ilmoittaa viimeisen viiden vuoden nettovoittotuloksekseen 68 miljardia Yhdysvaltojen dollaria.¹⁶⁵ Yrityksellä on myymälöitä 27 eri maassa ja se työllistää yhteensä yli 2,2 miljoonaa työntekijää ympäri maailman¹⁶⁶. Nelson Lichtenstein¹⁶⁷ pitää Wal-Martia aikansa taloudellisten instituutioiden mallina, joka antaa muodon uudelle ja innovatiiviselle yhdistelmälle teknistä edistystä, organisaattiorakennetta ja sosiaalisia suhteita. Wal-Martista on kasvanut niin vahva tekijä varsinkin kotimaassaan Yhdysvalloissa, että se pystyy muuttamaan kaupunkirakennetta, määrittelemään minimipalkkatason, estämään ay-liikkeen toiminnan, kanavoimaan pääoman liikkeitä maailmanlaajuisesti ja harjoittamaan valtioiden rinnalla eräänlaista kansainvälistä diplomatiaa.¹⁶⁸

Miksi sitten juuri Wal-Martista on tullut niin suuri ja menestyvä yritys? Vastauksen pitää ottaa huomioon sekä yrityksen innovatiivinen toimintatapa että yleisemmät kaupan alalla tapahtuneet kehityskulut. Wal-Martin alkuvuosikymmenten menestys perustui pitkälti sen maanläheiseen ja moderniin konservatiivisuuteen nojaavaan imagoon, mikä vetosi erityisesti Yhdysvaltojen eteläisten osavaltioiden asukkaisiin. Yrityksen päämaja sijaitsee edelleen perustaja Sam Waltonin kotikaupungissa Bentonvillessä, Arkansasissa, josta käsin kaikkia Wal-Mart -ketjuun kuuluvia myymälöitä pystytään hallinnoimaan ainutlaatuisella teknologiajärjestelmällä. Yritys onkin onnistunut säilyttämään kaikki keskeiset toiminnot ja palvelut kuljetuksesta ja varastoimisesta lähtien oman organisaationsa sisällä, mikä on yleisen ulkoistamistrendin vastaista. Sama teknologia ja kustannusjärjestely, joka on aiheuttanut monen julkisen tuotantoinstituution, kuten esimerkiksi terveydenhuoltojärjestelmän, hajoamisen tai hajakeskittämisen, on mahdollistanut Wal-Martin ja muiden vähittäiskaupparyritysten kohdalla oman keskitetyn ”valtapiirin” vahvistamisen.¹⁶⁹

Todellisen valtansa ja tehokkuutensa Wal-Martin yritysrypäs osoitti vuonna 2005 hurrikaani Katrinan iskettyä New Orleansiin ja saartaessa tuhansia ihmisiä myrskyalueella. Wal-Mart pystyi toimittamaan apua ihmisille päiviä ja joissain tapauksissa jopa viikkoja ennen kuin Yhdysvaltojen kansallinen kriisiviranomainen FEMA (Federal Emergency Management Agency) tavoitti kärsineet alueet. Myrskyn iskeytymistä seuraavien kolmen viikkojen aikana Wal-Martin kuorma-autot kuljettivat melkein 2 500 lastillista ruokaa ja muita kulutustavaroita ihmisille, ja kymmenen päivää myrskyn jälkeen sen 126:sta alueella sijaitsevasta myymälästä melkein 90 prosenttia oli avattuna ja pystyi tarjoamaan ihmisille tarvikkeita. Yksityisen yrityksen logistiikka, ennakointi, teknologia ja

¹⁶⁵ Forbes 2014; Wal-Mart 2014a.

¹⁶⁶ Walmart 2014b.

¹⁶⁷ 2006, 23.

¹⁶⁸ Mt. 23.

¹⁶⁹ Mt. 23—34.

paikallistason tuntemus osoittautuivat selvästi paremmiksi kuin kriisitoiminnasta vastuussa olevan julkisen tahon organisaation.¹⁷⁰

Toinen yritykseen keskeisesti liitetty ominaisuus on sen työntekijöiden alhainen palkkataso. Protestanttisesta arvopohjastaan huolimatta Wal-Martin työntekijöiden työsuhde-edut ovat keskimääräistä heikommat, ja yritys perustelee henkilöstöpolitiikkaansa sillä, etteivät sen työntekijät useimmissa tapauksissa ole perheensä pääelättäjiä. Mieluiten Wal-Mart -myymälöihin palkataankin opiskelijoita, eläkeläisiä, kahta työtä tekeviä tai osa-aikaiseksi haluavia ihmisiä. Yritys on saanut osakseen paljon arvostelua myös seksistisestä työkuultuurista, jossa naisten eteneminen ja palkkataso pidetään alhaisina, koska heidän ei katsota olevan perheiden pääansaitsijoita. Nämä yrityksen sisäiseen toimintakulttuuriin liittyvät seikat ovat olleet mahdollistamassa sille suuria voittoja Yhdysvalloissa, mutta aiheuttaneet vaikeuksia laajentumisyrityksissä Atlantin toiselle puolelle Eurooppaan. Tällä hetkellä Wal-Mart -myymälöitä on Euroopassa vain Iso-Britanniassa, mutta esimerkiksi Saksassa kulttuuriset ja lainsäädännölliset seikat johtivat siihen, että ketju luopui myymälöistään vuonna 2006.¹⁷¹

Poikkeuksellisesta menestyksestään huolimatta Wal-Mart ei ole yksittäistapaus tai poikkeus vähittäistavaramarkkinoilla. Kasvava joukko alan asiantuntijoista on 1970-luvulta lähtien raportoinut globaalista kehityksestä, jossa markkinavalta on siirtynyt tuotteiden valmistajilta niiden jälleenmyyjille. Tämä prosessi on edennyt pisimmälle Yhdysvalloissa, mutta sen vaikutukset ovat selvästi havaittavissa myös esimerkiksi Suomessa K- ja S- ryhmien markkina-asemassa. Samaan kehitykseen linkittyy itäaasian valmisteollisuuden synty ja kasvaminen länsimaisen tuotannon kustannuksella, sekä kuluttajien valta muokata markkinoita. Tarkemmin sanottuna kuluttajan vallalla tarkoitetaan vähittäiskauppojen mahdollisuuksia kerätä entistä tarkempaa tietoa kuluttajien mieltymyksistä ja suunnata toimintaansa ja myyntiä sen mukaiseksi. Nykyään vähittäiskaupat eivät pelkästään osta tuotteita kehitysmaista, vaan ne myös ylläpitävät maailmanlaajuista toimittajaketjua, luovat kauppastandardeja, logistiikkaratkaisuja ja ovat mukana tuotekehitystoiminnassa. Itä-Aasian maiden nopea talouskasvu ei olisi ollut mahdollista ilman USA:n suurten vähittäiskauppayhtiöiden roolia amerikkalaisten kysynnän organisoimisessa ja kanavoimisessa.¹⁷²

¹⁷⁰ Horwitz 2009, 512—515.

¹⁷¹ Lichtenstein 2006, 39—41.

¹⁷² Petrovic ja Hamilton 2006, 127—140.

5.5. Wal-Martin yritysvastuutoiminta ja lausunnot

Esittelen Wal-Mart -ketjun kannanotot Rana Plaza –tapauksessa perustuen yrityksen omiin julkilausumiin sekä toisaalta Allianssin edustajien lausuntoihin, koska puhuessaan he edustavat kaikkia niitä yrityksiä, jotka ovat sitoutuneet Allianssiin. Lisäksi Wal-Mart viittaa useissa omissa kannanotoissaan Allianssiin¹⁷³, ja Wal-Martia puolestaan käytetään Allianssin toimesta esimerkkiyrityksenä kerrottaessa järjestelyn toimivuudesta¹⁷⁴. Wal-Martin kantaa yritysvastuuseen on vaikea kertoa suoraan, sillä yritys ei juurikaan käytä yritysvastuu-termiä omissa vastuullisuusteksteissään. Yritys ei ilmaise olevansa *vastuullinen* joistakin asioista, vaan kertoo irrallisemmin erilaisista pyrkimyksistä, tavoitteista ja toimenpiteistä, mitä sillä on omassa toiminnassaan.¹⁷⁵ Sorsan¹⁷⁶ mainitsemat sitovat odotukset voidaan kuitenkin johtaa niistä temaattisista painotuksista, joiden mukaan Wal-Mart on oman vastuullisen toimintansa jäsentänyt, sekä suoranaista ilmauksista tai lupauksista toimintatapojen suhteen.

Omilla nettisivuillaan ja tiedonannoissaan Wal-Mart on ilmaissut sitoutuvansa bangladeshilaisten työntekijöiden turvallisuuden parantamiseen sekä alihankintaketjunsä läpinäkyvyyden lisäämiseen.¹⁷⁷ Wal-Martin kokoisella yrityksellä yritysvastuu kattaa tietysti hyvin laajan kirjon eri toimintoja ja sitoumuksia, mutta keskityn tässä yhteydessä vain Bangladeshin vaateteollisuuden kannalta tärkeimpiin seikkoihin. Allianssia edustava lakimies Johan Lubbe puolestaan ottaa vastuuseen kantaa suoremmin kansainvälisten asioiden komitean kuulemistilaisuudessa toteamalla, että Bangladeshin olosuhteisiin puuttumiseksi tarvitaan jaettava vastuunkantoa Bangladeshin hallinnon, muiden hallintojen (kuten Yhdysvaltojen ja EU:n), vaateyritysten, tehtaanomistajien, työntekijöiden, ammattiliittojen, kansalaisyhteiskunnan sekä kansainvälisten järjestöjen kesken.¹⁷⁸ On selvää, ettei Wal-Mart koe olevansa yksin vastuullinen työolosuhteiden parantamisessa. Erityisesti yrityksen edustajat peräänkuuluttavat Bangladeshin hallinnon toimia maan työkuulttuurin muuttamiseksi:

Myös hallituksilla on velvollisuus suojella maansa työntekijöitä. [...] Vaikka suuret kansainväliset yritykset voivat suorittaa omia tehdastarkastuksiaan, mikään ei korvaa hallitusta, joka suojelee työntekijöitään kokonaisvaltaisesti, kaikissa tehtaissa ja työpaikoissa.¹⁷⁹

¹⁷³ Al Arian 2013; Walmart 2013.

¹⁷⁴ Labor Issues in Bangladesh 2013.

¹⁷⁵ Walmart 2013; Walmart 2014c.

¹⁷⁶ 2011, 154—155.

¹⁷⁷ Walmart 2013a, Walmart 2013b.

¹⁷⁸ Lubbe 2013.

¹⁷⁹ Governments, also, have a duty to protect their workers. [...] While major international brands can undertake their own factory inspections, there is also no substitute for a government that steps in to protect its workers across the board, in all its factories and workplaces. (Mitchell ja Snowe 2013.)

Miten Wal-Mart perustelee vastuullisuustoimintaansa? Lausumissa voidaan havaita tutkimuskirjallisuudessa esiteltyjä syitä toiminnan tehostamisen ja muuttuneen toimintaympäristön kannalta. Wal-Martin hallituksen vt. varapääjohtaja Leslie Dach kertoo Huffington Postin haastattelussa, että ihmisten luottamus hallitusten toimintaan oli aiemmin vahvempi, ja kansalaisyhteiskunnan sekä yritysmaailman keskinäinen suhde jännitteisempi. Nykyään hänen mukaansa on havahduttu siihen, että globaalien ongelmien ratkaiseminen edellyttää kaikkien osapuolten yhteistoimintaa: ”Uskoakseni ihmiset ovat huomanneet, että näiden ongelmien ratkaiseminen vaatii yhteistyötä. Näin ei ollut vielä muutama vuosi sitten.” Hän jatkaa, etteivät valtioiden hallitukset pysty enää yksinään luomaan kestäväällä tavalla toimivaa yksityissektoria, vaan yritysten täytyy itse luoda se.¹⁸⁰ Myös hallituksen puheenjohtaja ja toimitusjohtaja Mike Duke on sitä mieltä, että odotukset yrityksistä kohtaan ovat kasvaneet ja yritysten täytyy vastata niihin:

On aika uudenlaiselle vaikuttamiselle koska ajat ovat muuttuneet. Vielä muutama vuosi sitten vaateyrityksen toimitusjohtaja ei olisi saanut Libyaa koskevaa kysymystä. Kansainvälinen kehitys oli pääasiassa kansalaisjärjestöjen heiniä, ja useimmat ihmiset eivät odottaneet yritysten osallisuutta. Mutta nykyään yritykset, kansalaisjärjestöt ja hallitukset tunnustavat yhteistyöllä saavuttavan voiman.¹⁸¹

Toisaalta Dach on sitä mieltä, että yhteiskunnallisesti vastuullinen toiminta on myös kannattavaa liiketoimintaa:

Uskon että jokaisen yrityksen on mahdollista ja pitäisi tehdä [vastuullista liiketoimintaa] koska se on kannattavaa. Se voi ensi alkuun vähentää kustannuksia monilla eri tavoilla. Työ, jota teemme uusiutuvien energianlähteiden ja ympäristönsuojelun parissa, vähentää meidän kustannuksiamme, joten se on hyvää liiketoimintaa kun vaan huomaa sen tarjoamat mahdollisuudet. Se on tietenkin hyvä yhteiskuntasuhteiden kannalta ja saa työntekijät tuntemaan ylpeyttä työstään.¹⁸²

Wal-Mart siis tunnustaa yritys vastuun merkityksen toiminnalleen, vaikka se ei ole luonut omaa kattavaa määritelmäänsä asiasta. Pikemminkin yrityksen yritys vastuun tuntuu toteutuvan erinäisistä

¹⁸⁰ I think people have come to the realization that if you want to solve these problems you have to work together, and I don't think that was true a few years ago. (Van Brussel 2013.)

¹⁸¹ It's time for a new model for making change because *times* have changed. Even a few years ago, a retail CEO wouldn't have gotten a question about Libya. International development was mainly left to the NGOs, and most people didn't expect that level of engagement from business. But today, companies, NGOs and governments alike recognize the power that can come from working together. (Duke 2012.)

¹⁸² I believe that every company has the ability to and should be doing these things, because it makes you a stronger business. It can start off by reducing costs in many ways. [...] The work we're doing in renewables and conservation reduces our costs, so it's good for business once you get your mindset into the opportunity. It's of course good for your relationships with communities and elected officials and it makes people who work for you prouder to work with you. (Van Brussel 2013.)

yksittäisistä hankkeista ja teoista, kuin yhden suuren päämäärän tavoittelusta. Yrityksen kolme peruseriaatetta ovat yksilön kunnioitus, asiakkaiden palvelu ja pyrkimys erinomaisuuteen, joten niistä ei myöskään voi johtaa kovin konkreettisia johtopäätöksiä yrityksen käytännön toiminnan suhteen. Mike Duke myös ilmoittaa edellä mainitun kannanoton yhteydessä, että yritys lopulta tekee työtä globaalin keskiluokan eteen, joka on tai tulee olemaan Wal-Martin asiakaskuntaa.¹⁸³ Näyttäisi siis siltä, että yrityksen vastuutoiminnan perustana ovat ennen kaikkea ulkoiset seikat, jotka ovat ihmisten (eli asiakkaiden) odotukset yritystä kohtaan, sekä toisaalta taloudelliset hyödyt joita tulee toiminnan tehostamisesta. Siinä missä Wal-Martin toiminta ja menestys ovat aiemmin perustuneet halpoihin hintoihin, jotka ovat houkutelleet amerikkalaista keskiluokkaa (tämä ilmenee hyvin yrityksen alkuperäisessä motossa ”Säästämme ihmisten rahoja jotta he voivat elää paremmin”¹⁸⁴), nykyään yrityksen on vastattava edullisten kuluttajahintojen lisäksi myös muihin vaatimuksiin.

Vaikka Wal-Mart on ilmoittanut olevansa sitoutunut samoihin päämääriin kuin mitä palo- ja turvallisuussopimuksella edistetään¹⁸⁵, se kuitenkin kieltäytyi sopimusjärjestelystä ja sen sijaan oli mukana luomassa vaihtoehtoisen yritysvastuun mallin muiden pohjoisamerikkalaisten yritysten kanssa. Syinä tähän oli Wal-Martin mukaan se, että sopimuksessa edellytetään tilaajayritysten sitoutuvan sellaisiin sovittelumenettelyihin, mitkä pitäisi Wal-Martin mielestä käsitellä pelkästään paikan päällä toimivien tilaajien, alihankkijoiden ja Bangladeshin hallituksen kesken. Lisäksi se ei katso, että kiistojen ratkaisumenettely on merkityksellistä palo- ja rakennusturvallisuuden parantamisen kannalta.¹⁸⁶ Asianajaja Lubben mukaan laillisesti sitovan sopimuksen termit ja velvoitteet on kirjattu niin epämääräisesti, että yritykset asettavat itsensä alttiiksi eri tulkinnoille mahdollisissa sovitteluneuvotteluissa.¹⁸⁷

Toisena syynä Lubbe mainitsi sopimuksen siirtävän hallitukselle kuuluvan ensisijaisen vastuun turvallisuusvalvonnasta kansainvälisille tilaajayrityksille. Hänen mukaansa menettely luo turhaa päällekkäisyyttä eri menetelmien suhteen, ja sen sijaan pitäisi tukea hallituksen oman turvallisuusvalvontakoneiston kehittämistä.¹⁸⁸ On kuitenkin huomautettava, että tästä kritiikistä huolimatta Allianssin toiminnan ydin on rakennustarkastuksien tekeminen ja niistä raportointi. Lisäksi Wal-Mart on tehnyt itsenäisiä tehdasrakennustarkastuksia jo ennen Rana Plaza –romahdusta, ja vauhditti näitä tarkastuksia ennen Allianssin perustamista.¹⁸⁹ Tämä lausunto on siis hyvin

¹⁸³ Duke 2012.

¹⁸⁴ ”We save people money so they can live better”. Walmart 2010.

¹⁸⁵ Lubbe 2013; Walmart 2013c.

¹⁸⁶ Walmart 2013c.

¹⁸⁷ Lubbe 2013.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Walmart 2013d.

ristiriitainen palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen suhteen, koska Allianssi itse asiassa vain lisää Lubben kritisoimaa päällekkäisyyttä erilaisten turvallisuusvalvontamenettelyjen välillä.

Kolmas ongelma sopimuksessa on Lubben mukaan vaatetehtaan työntekijöihin kohdistuvat velvoitteet, jotka luovat ikään kuin suoran työsuhteen kansainvälisen tilaajayrityksen ja tehtaan työntekijöiden välille. Sopimuksessa tilaajayrityksiä velvoitetaan säilyttämään työntekijöiden työsuhteet ja maksamaan palkka siltä ajalta, kun tehdas on suljettuna korjaustoimenpiteiden vuoksi. Lisäksi tehdas pysyvän sulkemisen seurauksena tilaajayrityksiä velvoitetaan huolehtimaan työntekijöiden tulevasta työllistymisestä.¹⁹⁰ Allianssin Members Agreement ei aseta vaatetehtaiden työntekijöihin kohdistuvia velvoitteita jäsenyrityksiä kohtaan, mutta toukokuussa 2014 Allianssi tiedotti korvaavansa kahden kuukauden palkat suljettujen vaatetehtaiden työntekijöille¹⁹¹. Kesäkuussa 2014 johtoryhmän kokouksessa yritykset päättivät tuplata palkkakompensaatiot neljään kuukauteen niin, että kustannukset jaetaan tasan allekirjoittajayritysten ja niiden käyttämien tehtaiden omistajien kesken¹⁹². Näin ollen työntekijöihin kohdistuvat järjestelyt ovat vähitellen lähentyneet palo- ja rakennusturvallisuussopimusta, jossa työntekijöiden palkkasaatavat turvataan kuudeksi kuukaudeksi tehdas sulkeutumisen seurauksena.

Viimeinen Lubben mainitsema kritiikki kohdistui sopimukseen kirjattuun lausuntoon, jossa jäsenyrityksiä velvoitetaan neuvottelemaan sellaiset kaupalliset sopimukset tehdasomistajien kanssa, jotka varmistavat että rakennusturvallisuuden valvonta ja ylläpitäminen on tehtailijoiden kannalta kannattavaa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että valmistettavista vaatteista maksetaan kolmannen osapuolen tarkistama hinta, joka on riittävän suuri kattamaan turvallisuustoimenpiteistä aiheutuneita kuluja. Allianssin jäsenyritykset eivät tahdo alistaa kauppasopimusehtoja kolmannen osapuolen kanssa pidettävään sovittelumenettelyyn, ja Lubbe totesikin, että vaikka ”moni mielellään pitäisi yhtä yhteistä yritysjärjestelyä parempana, yrityksillä tulee olla mahdollisuus tehdä joustavia ja nopeita ratkaisuja oman alihankintaketjunsa suhteen”.¹⁹³

Yllä mainituista lausunnoista voidaan tehdä se johtopäätös, että Wal-Mart ei tahdo sitoutua sellaisiin järjestelyihin, joissa sen toimintaa määriteltäisiin ennalta ja se voitaisiin asettaa jälkepäin tilille lupausten ja tekojen välisestä kohtaamisesta. Yrityksen oma tapa tehdä asioita on läsnä kannanotoissa kautta linjan, vaikka toisaalta ilmaistaan kannatus yhteisiä päämääriä kohtaan. Wal-Mart ei silti ole

¹⁹⁰ Accord on Fire and Building Safety 2013.

¹⁹¹ Alliance for Bangladesh Worker Safety 2014a.

¹⁹² Alliance for Bangladesh Worker Safety 2014b, 4–5.

¹⁹³”While many would prefer a single coordinated effort, there should be flexibility to allow companies the ability to quickly deal with issues within their own supply chains.” Lubbe 2013.

immuuni ulkopuoliselle kritiikille, jota on kohdistunut siihen palo- ja rakennusturvallisuutta väljemmän järjestelmän luomisen seurauksena. Itse asiassa Allianssin luominen voidaan ajatella olevan sopimuksen ulkopuolelle jättäytyneiden yritysten keino pelastaa kasvonsa julkisen tarkastelun edessä. Vähitellen Allianssi on omaksunut palo- ja rakennusturvallisuussopimukseen liittyviä käytäntöjä, mutta enimmäkseen yksipuolisilla julistuksilla, jotka eivät sinänsä velvoita yrityksiä tulevaisuuden suhteen.

Allianssia on kritisoitu erityisesti työntekijöiden aseman sivuuttamisesta, ja järjestelmään vuoden aikana tehdyt muutokset koskevat pääosin näitä kysymyksiä. Johtokuntaan on perustettu erityinen työkomitea¹⁹⁴, jonka tehtävänä on neuvoa johtoryhmää erityisesti työhön liittyvissä asioissa. Työkomitea koostuu bangladeshilaisista työnantajien, työntekijöiden ja hallituksen edustajista. Kuten Allianssin neuvoa antavalla toimikunnalla, myöskään työkomitealla ei ole itsenäistä päätösvaltaa vaan puhtaasti konsultoiva rooli järjestelmän sisällä.¹⁹⁵ Toinen reaktio on työntekijöiden palkkakulujen korvaaminen tehtaan sulkemisen seurauksena, josta olen kirjoittanut enemmän edellä. Kolmas ja ainoa viralliseen toimintaohjelmaan kirjattu lisäys on työntekijöiden oikeus kieltäytyä työstä vaarallisessa tehtaassa.¹⁹⁶ Allianssi siis noudattaa vapaaehtoisuuteen ja yritysten omaan harkintaan perustuvaa toimintalinjaa, jossa lopulliset päätökset ja niiden ylläpitäminen riippuvat jäsenyritysten vapaasta tahdosta. Ulkopuolisille osapuolille ei ole luotu pysyvää roolia järjestelmän sisällä.

Toinen jatkuva kritiikin aihe on ollut tehdastarkastusten ja tuotantoketjujen läpinäkyvyys. Sen suhteen Allianssi ei ole muuttanut käytäntöjään, vaan tilaajayritysten ja tehtaiden väliset kytkökset pidetään salaisina. Allianssi julkaisee listan kaikista jäsenyritysten käyttämistä tehtaista, mutta ei julkaise tietoa siitä, mitkä yritykset käyttävät mitään tehdasta tai tehtaita. Wal-Mart ei julkista alihankintaketjuaan myöskään itsenäisesti. Se on listannut tehtaita, joissa se ei salli tuotantoa, mutta ei halua paljastaa tehtaita, joissa tuotantoa tapahtuu.¹⁹⁷ Tehdastarkastusraportit ja niiden pohjalta tehdyt korjaussuunnitelmat löytyvät Allianssin nettisivuilta¹⁹⁸.

Tehdastarkastuksien kattavuudesta on kuitenkin esitetty epäilyksiä johtuen muun muassa tarkastusten nopeasta aikataulusta ja koska osa tarkastuksista on suoritettu Allianssin jäsenyritysten palkkaamien

¹⁹⁴ Board Labor Committee, kokoonpano nähtävissä: <http://www.bangladeshworkersafety.org/en/about/labor-committee-of-the-board>.

¹⁹⁵ Alliance for Bangladesh Worker Safety 2014b, 21.

¹⁹⁶ Taucher 2014b.

¹⁹⁷ Al Arian 2013.

¹⁹⁸ <http://www.bangladeshworkersafety.org/en/factory-information/factory-inspection-reports>

tarkastajien toimesta¹⁹⁹. Tämä aiheuttaa ongelmia muun muassa yhteistyössä palo- ja rakennusturvallisuussopimusjärjestelmän kanssa, koska sopimus velvoittaa yrityksiin sitoutumattomien tahojen tekemiin tarkastuksiin ja korjaavia toimenpiteitä puutteiden tultua ilmi. Allianssissa yrityksillä on vapaus päättää omista toimenpiteistään suhteessa riskiryhmään kuuluviin alihankintatehtaisiin.²⁰⁰ Periaatteessa Allianssin tarkastuksissa havaitut puutteet eivät siis välttämättä johda niiden korjaamiseen, jos tehtaasta tilaava yritys ei tällaisiin korjauksiin ryhdy. Palo- ja rakennusturvallisuussopimuksessa muut sopimusosapuolet voivat vaatia ohjaustoimikunnan käsittelyä, mikäli ne katsovat, että jokin yritys on väistänyt velvollisuuksiaan turvallisuuskriteerien täyttämässä käyttämissään tehtaissa.

5.6. Työntekijäjärjestöt Rana Plaza -tapauksessa

AFL-CIO²⁰¹ on Yhdysvaltojen ammattiyhdistysliikkeiden kattojärjestö, joka edustaa 56 eri ammattiliikettä ja 12,5 miljoonaa työntekijää. Yhdistys pyrkii vaikuttamaan yhdysvaltalaisiin yrityksiin ja ajamaan työntekijöiden etua myös kansainvälisellä tasolla. AFL-CIO on osa kansainvälistä ammattiyhdistysten kattojärjestö International Trade Confederationia (ITUC)²⁰², jonka päämääränä on ajaa työntekijöiden oikeuksia kansainvälisen yhteistyön kautta ammattiliikkeiden ja kansainvälisten instituutioiden kanssa sekä erilaisten kansainvälisten kampanjoiden avulla. AFL-CIO on ottanut aktiivisesti kantaa Rana Plaza –tapaukseen ja kansainvälisten yritysten toimenpiteisiin onnettomuuden jälkeen. Lisäksi AFL-CIO on osa IndustriALL –järjestöä, joka puolestaan on palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen yksi allekirjoittajaosapuolista. AFL-CIO jäsenyhdistyksiä on edustettuna myös toisessa palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen työntekijöitä edustavassa kansainvälisessä järjestössä, UNI Global Unionissa²⁰³.

AFL-CIO:n edustaja Celeste Drake oli Yhdysvaltojen senaatin kansainvälisten asioiden komitean kuulemistilaisuudessa esittämässä ammattiyhdistysliikkeiden näkökantoja Rana Plaza – onnettomuuden seurauksista. Drake perusteli kansainvälisten yritysten vastuuta Bangladeshin työntekijöiden turvallisuudesta sillä, että yritykset tekevät tuottoa paikallisten olosuhteiden vuoksi ja työntekijöiden työpanoksella. Suurilla yrityksillä on hänen mukaansa myös tarvittava vaikutusvalta muutoksen aikaansaamiseksi, sillä paikalliset tehtaanomistajat ovat käytännössä riippuvaisia kansainvälisten yritysten maksamista vaatetilauksista ja niiden hinnoittelusta oman toimintansa ja rakennusturvallisuuden toteuttamisessa. Työnantajat hyötyvät itse parempien työsuojelulakien- ja

¹⁹⁹ Kts. esim. Labor Issues in Bangladesh 2013; Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2014.

²⁰⁰ Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh 2014.

²⁰¹ <http://www.aflcio.org/About/Our-Mission-and-Vision>; <http://www.aflcio.org/About/Global-Unions>

²⁰² <http://www.ituc-csi.org/about-us>

²⁰³ <http://www.uniglobalunion.org/about-us>

käytäntöjen noudattamisesta Draken mukaan työntekijöiden paremman tuottavuuden ja pysyvämpien työsuhteiden muodossa.²⁰⁴

Yhdysvaltojen hallinnon ja Wal-Martin edustajien tapaan Drake katsoi, että Bangladeshin vaateteollisuuden ongelmien ratkaisemiseksi tarvitaan toimenpiteitä sekä Bangladeshin hallituksen, paikallisten tehtaanomistajien, kansainvälisten vaateyritysten sekä työntekijöiden taholta.²⁰⁵ Hänen mukaansa Yhdysvaltojen hallinnon tehtävänä on painostaa Bangladeshin hallitusta työläinsäädännön parantamiseen ja sen valvonnan tehostamiseen peruuttamalla maan tullietuusjärjestelmä (GSP). Tullietuusjärjestelmää on käytetty ennenkin Yhdysvaltojen hallinnon toimesta Bangladeshin tai muiden maiden työolosuhteisiin vaikuttamiseksi, ja ainakin periaatteessa tulliedut edellyttävät, että etuja saavassa maassa toteutuvat työntekijöiden perusoikeudet. Drake vaati nyt näiden periaatteiden toteuttamista käytännössä, ja että Yhdysvaltain hallitus lähettää viestin siitä, ettei ”Bangladeshin hallinnon puuttumattomuutta [maan työolosuhteisiin] enää hyväksytä”.²⁰⁶ Vaikka Drake otti voimakkaasti kantaa Yhdysvaltain hallituksen toimintaan suhteessa Bangladeshin viranomaisiin, on huomionarvoista, ettei Drake painostanut oman maansa virkamiehiä vaikuttamaan kotimaisiin yrityksiin jotka toimivat Bangladeshissa. Omasta puolestaan AFL-CIO otti kylläkin vahvasti kantaa Allianssiin ja palo- ja rakennusturvallisuussopimukseen.

Drake ei pidä Allianssin luomista ja vapaaehtoisuuteen perustuvaa yritysvastuutoimintaa hyvänä asiana. Hän perusteli kantaansa paljolti AFL-CIO:n raportilla²⁰⁷, joka esittelee yritysten vapaaehtoisesti toteuttamien rakennusturvallisuus- ja työolosuhteita koskevien tarkastusten ongelmia. Drake huomautti, että Bangladeshin vaatetehtaiden työntekijöiden turvallisuustilanne on ollut kansainvälisen huomion kohteena viimeisen kahdenkymmenen vuoden ajan, ja samana aikana tilaajayritykset ovat toteuttaneet omatoimisia tarkastuksia tehtaisiin. Viimeaikaiset onnettomuudet kuitenkin todistavat, etteivät olemassa olevat käytännöt ole toimivia ja ettei samalla linjalla jatkaminen tuo pysyviä muutoksia maan työkuultuuriin:

On mielestäni mielenkiintoista, että jos otamme yritysten edustajien lausunnot kirjaimellisesti siitä, että toimialan yritysvastuutoimet keskittyvät tällä hetkellä ensisijaisesti terveyteen ja turvallisuuteen, niin monet näistä yrityksistä, erityisesti Walmart, ovat toimineet Bangladeshissa 1990-luvulta lähtien. Herra Lubbe mainitsi niistä monista rakenteellisista ongelmista, joista yritykset ovat tietoisia

²⁰⁴ Drake 2013, 3—5.

²⁰⁵ Labor Issues in Bangladesh 2013, 32.

²⁰⁶ Drake 2013, 2, 7—10. Sittemmin presidentti Obama peruutti Bangladeshin tulliedut työntekijöiden heikon aseman vuoksi.

²⁰⁷ AFL-CIO 2013.

Bangladeshin yhteydessä [...]. Ja nämä ongelmat, kuten aiemmin toin esiin, sekä rakennusten romahdusten ja tehdaspalojen historia, eivät alkaneet Tazreenista. Ne ulottuvat monia, monia vuosia taaksepäin. Joten jos he [yritysten edustajat] ovat olleet asiasta tietoisia, ja välittävät asiasta, jokin ei täsmää. Onko tässä kyse taas yhdestä tapauksesta, jossa saman asian toistaminen uudestaan ja uudestaan, ja erilaisen lopputuloksen odottaminen, on malliesimerkki yritysten hallinnoimisesta?²⁰⁸

Vapaaehtoisuuden ongelmina hän näkee yritysten mahdollisuuden irrottautua lupauksista ja järjestelyistä koska tahansa, mikä estää paikallisten tehtaanomistajien sitoutumisen parannuksiin. Yritysten yksipuolisissa järjestelmissä paikalliselle hallinnolle tai työntekijöille ei anneta omaa roolia, mikä heikentää entisestään työntekijöiden asemaa. Lisäksi monissa tehtaissa tuotetaan sekä Allianssiin että sopimusjärjestelmään kuuluvien yritysten vaatetilauksia, joten työntekijöihin soveltuisi eri aikoina eri oikeuksia samassa tehtaassa. Käytännössä työntekijöiden, jotka ovat usein lukutaidottomia, olisi vaikea tietää, mikä käytäntö soveltuu missäkin tilanteessa.²⁰⁹

Draken mielestä työntekijöiden edustuksen puuttuminen Allianssista on suuri ongelma, koska työntekijät ovat oman turvallisuutensa parhaita asiantuntijoita. Lisäksi hän AFL-CIO:n raporttiin viitaten huomautti, että yksipuolisissa tehdastarkastuksissa havaitaan usein vain pinnallisia ja helposti silmällä havaittavia puutteita, kun taas monimutkaisemmat, työntekijöiden asemaan liittyvät vaikeudet, kuten häirintä tai järjestäytymisoikeuden estäminen, jäävät piiloon. Draken mukaan palo- ja rakennusturvallisuussopimus ennemmin vahvistaa kuin heikentää myös Bangladeshin hallinnon roolia, koska se tuo eri osapuolet lähempään kanssakäymiseen toistensa kanssa ja mahdollistaa työnantajien toiminnan valvonnan myös työntekijöiden kautta, koska työntekijöiden parempi asema parantaa niiden kykyä raportoida epäkohdista viranomaisille. Hänen mielestään kaikki osapuolet lopulta hyötyvät siitä jos Bangladeshin kansainvälinen maine paranee.²¹⁰

IndustriALLin ja UNI Global Unionin kritiikki kohdistuu selkeästi Wal-Martia kohtaan siinä, että vaateyritykset loivat heikosti velvoittavan Allianssin:

Walmart tuo alennushinnoittelukäytäntönsä tehdasturvallisuuteen. Tässä ei ole kyse hintasodasta, vaan ihmisten elämästä. Walmart on vetänyt mukaansa Gapin ja

²⁰⁸ I found it interesting – if we take the industry at its word that its corporate social responsibility focus right now on health and safety is a priority, these firms, or many of them, Walmart in particular, has been operating in Bangladesh since 1990s. Mr. Lubbe mentioned the many systemic problems that the firms are aware of in Bangladesh [...]. And these problems, as I testified to earlier, and the history of building collapses, fire collapses, it did not start with Tazreen. It goes back many, many years. So if they have known about this, and if they care about this, there is true disconnect. Is it one of these situations where doing the same thing over and over again and expecting a different result is not a prime example of corporate management? (Labor Issues in Bangladesh 2013, 54—55; Kts. myös Drake 2013, 3.)

²⁰⁹ Drake 2013, 4—6.

²¹⁰ Ibid; Labor Issues in Bangladesh 2013, 33—37.

monia muita vaateyrityksiä väärälle toimintalinjalle. Kehotamme Walmartia/Gapia harkitsemaan uudelleen, ja nostamaan standardejaan sopimuksen tasolle kunnioituksesta Bangladeshia ja sen työntekijöitä kohtaan.²¹¹

UNI Global on julkaissut nettisivuillaan useita kritiikkejä Wal-Martin toimintaa kohtaan, ja muun muassa syyttänyt yritystä Bangladeshin hallinnon painostamisesta vaatetehtaiden sulkemiseen niiden korjaamisen sijaan, sekä siitä, että yritys jatkaa tuotantoaan vaaralliseksi todetuissa tehdasrakennuksissa²¹². Lisäksi ammattijärjestö on perustanut oman nettisivuston yksinomaan Wal-Martin toiminnan valvomiseksi ja aktivoidakseen ihmisiä liittymään yrityksen toimintatapojen muuttamiseen tähtäävään kampanjaan.²¹³ Työntekijäjärjestöt eivät kuitenkaan ole tyytyväisiä myöskään muiden yritysten vastuun kantamiseen Rana Plazan uhreille perustetun rahaston saaman niukan varallisuuden vuoksi. Kaksi viikkoa ennen Rana Plaza –onnettomuuden vuosipäivää vain puolet tehtaassa tuotantoa pitäneistä yrityksistä oli lahjoittanut rahastoon, ja koossa oli yksi kolmasosa siitä, mikä rahaston tavoitesummaksi oli asetettu.²¹⁴

Vaikuttaa siis siltä, että vaikka ammattijärjestöt tunnustavat kansainvälisten yritysten roolin Bangladeshin vaateteollisuuden olosuhteiden muuttamisessa ja haluavat luoda uusia ratkaisuja niiden kanssa, yhteistyötä leimaa toisaalta konflikti ja turhautuminen ammattijärjestöjen mielestä riittämättömiin toimenpiteisiin. Erityisesti Wal-Martista on tullut kansainvälisen työntekijäliikkeen kritiikin kohde, mitä se on ollut jo kauan ennen Rana Plaza -onnettomuutta. Tämä varmasti heijastuu myös yrityksen päätökseen jättäytyä pois palo- ja rakennusturvallisuussopimuksesta. Ammattijärjestöjen toiminnassa on havaittavissa Marissa Brookesin²¹⁵ tutkimat kolme vaikutus- ja vallankäyttötapaa, joita kansainväliset työväenliikkeet käyttävät vaikuttaakseen yrityksiin ja yhteiskuntiin laajemminkin: Rakenteellinen valta juontuu työntekijöiden asemasta osana kansainvälisiä tuotantorakenteita ja hankintaketjuja, institutionaalinen valta niistä oikeuksista ja muodollisesta edustuksesta joka työntekijöillä on erilaisissa organisaatiojärjestelmissä, ja koalitiovalta puolestaan tarkoittaa työntekijäjärjestöjen kykyä aktivoida kansalaisia laajemminkin, esimerkiksi kampanjoilla tai työntekijöiden sosiaalisia verkostoja hyödyntämällä.

²¹¹ Walmart are bringing their discount practices to factory safety. This is not a price war; this is about people's lives. Walmart has dragged Gap and a number of other brands down the wrong track. We now urge the Walmart/Gap initiative to think again and raise its standard to those of the Accord out of respect for Bangladesh and the Bangladeshi garment workers. (IndustriALL 2013.)

²¹² UNI Global Union 2013a; 2013b.

²¹³ www.remakewalmart.org

²¹⁴ IndustriALL 2014.

²¹⁵ 2013.

Bangladeshin vaateteollisuuden yhteydessä työntekijöiden rakenteellinen valta on toisaalta vahva mutta toisaalta heikko. Työntekijät ovat keskeinen osa yritysten alihankintaketjun toimivuutta, koska ihmisten tekemää työtä on paljon, ja vaateala on herkkä toimitusten aikataulujen pitävyydelle. Myöhästykset tai vialliset tuotteet voivat tuottaa tilaajayritykselle suuria tappioita. Tämän vuoksi voisi ajatella työntekijöille olevan helppoa uhata yrityksiä lakoilla tai puutteellisella työpanoksella, jos heidän vaatimuksiinsa ei suostuta. Bangladesh on kuitenkin yksi köyhimmistä ja väkirikkaimmista valtioista, joissa työntekijöiden järjestäytymistä on viime vuosikymmeninä tehokkaasti ehkäisty. Tämän vuoksi työntekijöillä ei useinkaan ole valmiuksia ryhtyä kollektiiviseen toimintaan, ja koska työpaikoista käydään kovaa kilpailua, tehtaat voivat helposti irtisanoa vaativat työntekijät ja palkata muita heidän tilalleen. Ilman kansainvälisten ammattijärjestöjen painostusta Bangladeshin omat työntekijäjärjestöt tuskin olisivat saaneet yrityksiä sitoutumaan korjaaviin toimenpiteisiin tehdasonnettomuuksien jälkeen.²¹⁶

Institutionaalisen vallan voidaan katsoa saaneen muita vallankäyttötapoja enemmän vahvistusta palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen myötä. Aiemmin Bangladeshin työntekijöillä ei ole ollut juuri lainkaan institutionaalista valtaa, sillä vaikka maassa on ollut työsuojelulainsäädäntöä ja Bangladeshin hallinto on sitoutunut ILO:n työoikeussopimukseen, näiden sopimusten täytäntöönpano ja valvonta on ollut olematonta. Palo- ja rakennusturvallisuussopimuksessa työntekijät ovat edustettuna IndustriALL:in ja UNI Global Unionin kautta, ja näillä järjestöillä on mahdollisuus asettaa sopimuksen allekirjoittaneet vaateyritykset vastuullisiksi toiminnastaan tarvittaessa oikeusteitse. Mikä tärkeintä, sopimus sitoo yrityksiä viiden vuoden ajan, joten niillä ei ole mahdollisuutta irtautua järjestelmästä ja siirtää toimintaansa muualle. Lisäksi työntekijöiden edustusta lisätään vaatetehtaiden sisäisessä toiminnassa ja heille myönnetään oikeuksia kompensatioon tehtaiden sulkemisesta johtuvien ansionmenetysten vuoksi. Brookes²¹⁷ tuo esiin eri yhteiskuntien eron siinä miten työntekijöiden institutionaaliseen valtaan on perinteisesti suhtauduttu yritysten sisällä. Pohjois-Amerikassa työntekijöillä ei yleensä ole edustusta suuryritysten hallinnossa, kun taas Saksassa työnantajien ja työntekijöiden välistä luottamuksellista suhdetta vaalitaan yrityksen menestyksellisen toiminnan edellytyksenä. Nämä suhtautumiserot ovat selkeästi havaittavissa myös pohjoisamerikkalaisten ja eurooppalaisten yritysten päätöksissä valita palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen ja Allianssin välillä.

Koalitiovalta ilmenee ammattijärjestöjen julkisuuskampanjoissa ja yrityksissä aktivoida mahdollisimman monia kansalaisia toimimaan järjestön päämäärien eduksi. Vaateteollisuuteen

²¹⁶ Brookes 2013, 183—185.

²¹⁷ Mt., 188—191.

kohdistuu paljon kuluttajiin kohdistettuja kampanjoita, joissa pyritään saamaan ihmiset boikotoimaan tiettyjä tuotteita, koska se usein katsotaan tehokkaimmaksi keinoksi vaikuttaa vaateyrityksiin.²¹⁸ Rana Plaza –romahduksen jälkeen ammattijärjestöt ovat pyrkineet kampanjoimaan sopimusjärjestelmän puolesta mahdollisimman näkyvästi. UNI Global Union on muun muassa perustanut internet-adressin²¹⁹, jonka allekirjoittamalla kansalaiset voivat vedota Wal-Martiin, että se allekirjoittaisi palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen ja kunnioittaisi työoikeuksia. UNI Global Union koordinoi Wal-Martiin kohdistuvien vaatimusten kampanjointia laajemminkin *UNI Global Union @ Walmart* –verkoston kautta²²⁰. Sosiaalisen median hyödyntäminen ja mielenosoitukset ovat tietysti myös osa ammattiliikkeiden toimintaa laajan huomion keräämiseksi. Kansainväliset ammattijärjestöt kuuluvat myös vielä laajempiin organisaatiokokonaisuuksiin, kuten esimerkiksi Clean Clothes Campaign –verkostoon, joka yhdistää ne erilaisiin kansalaisjärjestöihin joilla on sama päämäärä vaateteollisuuden valvonnan ja käytäntöjen muuttamiseksi.

Voidaan siis sanoa, että ammattijärjestöt ovat kansainvälisellä tasolla varsin verkottuneita, ja välillä on vaikea tehdä rajanvetoa niiden ja kansalaisjärjestöjen välille, koska molempien toimintatavat ovat niin samankaltaisia. Kansallisessa kontekstissa ammattiliitoilla saattaa toki olla paljon muodollisemmat vaikutuskanavat työnantajien ja kansallisen hallinnon välillä, riippuen kunkin maan yhteiskuntarakenteista. Kansainvälisessä kontekstissa on perinteisesti korostettu paljon enemmän valtioiden tai talouselämän yrityssektorin valtaa, kuin työntekijäjärjestöjä. Kansainväliset ammattiyhdistysliikkeet ovatkin vielä melko vähän käsitelty aihe kansainvälisen politiikan tutkimuskirjallisuudessa, mutta kenties niiden huomioarvo tulee kasvamaan tulevina vuosina jos palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen kaltaiset muodolliset järjestelmät yritysten ja ammattiyhdistysten välillä yleistyvät, ja ammattijärjestöt saavat painostettua valtioita toimimaan kuten AFL-CIO onnistuneesti kampanjoi Yhdysvaltain GSP-järjestelmän peruuttamisesta Bangladeshilta.

6. YHTEENVETO: YRITYSVASTUUREGIIMIN ALKUVAIHEET JA NÄKYMIÄ TULEVAISUUDELLE

Kuten olen kappaleessa 2.1. selvittänyt, yritysvastuukeskustelua on ollut olemassa ainakin 1900-luvun alusta lähtien. Mielestäni yritysvastuukeskustelu ei kuitenkaan aiemmin ole merkinnyt kansainvälisen yritysvastuuregiimin olemassaoloa, vaan vasta viime vuosina tapahtunut kehitys tekee

²¹⁸ Brookes 2013, 193–194.

²¹⁹ <https://actionnetwork.org/petitions/walmart-workers-around-the-world-demand-respect>

²²⁰ Kts. esim. <http://www.remakewalmart.org/>; <https://www.facebook.com/Uniglobalunionallianceatwalmart>.

ilmiön tarkastelusta regiimikirjallisuuden avulla aiempaa mielekkäämpää. Tähän on syynä globaalia julkista tilaa koskevassa kappaleessa esittelemäni kehityskulut kansainvälisellä tasolla, mikä on johtanut uusien toimijoiden roolin korostumiseen ja globaalien julkisten hyödykkeiden vaatiman multilateraalisen yhteistyön merkityksen kasvuun. Enää ei riitä, että valtiot tuottavat lainsäädäntöä omien rajojensa sisällä toimiville yrityksille, ja yritykset noudattavat näitä lakeja, vaan vastuullisuuden arviointi on siirtynyt toiminnan tosiasiallisten seurausten tarkasteluun. Yritysten odotetaan oma-aloitteisesti ilmaisevan vastuutaan ja sosiaalisia tavoitteita, sekä luovan toimenpiteitä jotka ovat valtion sääntelystä irrallisia ja usein ylittävät sen vaatimukset.

Tämä aiheuttaa haasteita myös valtioille oman poliittisen tilansa ja paikkansa uudelleen määrittelemisessä. Jotta ne eivät jäisi pelkiksi sivustakatsojiksi yritysten ja kansalaisjärjestöjen kasvattaessa omia toimintamahdollisuuksiaan, valtioiden olisi kyettävä luomaan uusia ja joustavampia yhteistyömuotoja suhteessa muihin toimijoihin. Samalla valtioille avautuu uusia mahdollisuuksia omien toimintojensa tehostamiseksi ja vaikeiden, globaalien asiakysymysten hallitsemiseksi. Regiimien kautta voimme nähdä, että hallinta ei välttämättä edellytä ylhäältä alaspäin johdettua toimintaa, vaan se voi toteutua myös keskenään tasavertaisten osapuolien kesken. Perinteisesti valtiot ovat kuitenkin lainsäädännön kautta asettaneet toiminnan reunaehdot muille toimijoille, joten yritysvaluuregiimin kaltaiset järjestelmät ovat merkittäviä haastajia perinteisille käsityksille ja ymmärryksille valtioiden suvereniteetista.

Tästä huolimatta tutkimuskirjallisuuden mukaan myös regiimit tarvitsevat usein muodostumisvaiheessa johtajaa, joka kokoaa eri toimijoiden yhteiset tavoitteet päämäärätietoiseksi toiminnaksi. Esimerkkitapauksessa johtajuuden rooli jäi kuitenkin epäselväksi palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen yhteydessä. Sopimuksen perusajatuksena on, että eri intressiryhmät (yritykset ja ammattijärjestöt) tarkkailevat toisiaan sopimusvelvoitteiden täyttämässä, ja tämän on tarkoitus varmistaa järjestelmän tehokas toiminta. Osapuolet näyttävät siis varsin tasavertaisina eikä aineistosta käy ilmi, että perustamisvaiheessa kenelläkään olisi ollut mahdollisuutta yksipuolisesti määrittää järjestelmän toimintaperiaatteita.

Toisaalta kun huomioi Allianssin perustamisen on selvää, että suurilla vaateyrityksillä, kuten Wal-Martilla, oli mahdollisuus paitsi jättäytyä sopimusjärjestelmän ulkopuolelle myös perustaa oma kilpaileva vastineensa palo- ja rakennusturvallisuussopimukselle. Tämä yritysten yksipuolinen yhteistyöjärjestelmä sopii paremmin siihen sitoutuneiden pohjoisamerikkalaisten vaateyritysten intresseihin. Huolimatta ammattijärjestöjen jatkuvasta kritiikistä se on osoittautunut toistaiseksi kestäväksi ja pysyväksi organisaatioksi ja osoittaa, että riittävän suurilla ja vahvoilla toimijoilla on

mahdollisuus muokata asiakysymysten hallintaa mieleisellään tavalla. Vahva johtajuus ei siis näytä olevan edellytys yhteistyöjärjestelmien muodostumiselle, mutta vahvemmillä toimijoilla on enemmän valinnanvaraa sen suhteen, että mihin järjestelyihin ne sitoutuvat. Halutessaan ne voivat luoda melko yksipuolisesti omia järjestelmiään, ja tuoda oman agendansa ja määritelmänsä käsillä olevasta asiasta heikompia toimijoita vahvemmin esiin.

Regiimikirjallisuudessa esiintyvät asiat ja käsitteet, kuten legitimizeetti, sosiaalinen oppiminen ja vuorovaikutus, säännöt, normit ja periaatteet ovat kaikki vahvasti läsnä niin yritysvastuuta koskevassa tutkimuskirjallisuudessa kuin esimerkkitapauksessakin. Legitimiteetin merkitys käy ilmi toimijoiden kilpaillessa siitä, miten oikeudenmukaisuus määrittyy yritysvastuukysymyksissä, ja kuka tai mikä taho saa eniten vaikutusvaltaa omille näkemyksilleen asiasta. Yritykset yrittävät omilla vastuuraporteillaan ilmaista omaa yritysvastuunäkemystään, kun taas kansalaisjärjestöt ja ammattijärjestöt kampanjoivat omien mielipiteidensä puolesta. Vasta kun toimijat pääsevät yhteisymmärrykseen siitä, mikä on legitimiä toimintaa, ne voivat alkaa muodostaa regiimin perustana olevia yhteisiä sääntöjä, normeja ja periaatteita. Rana Plaza –tapauksessa eri osapuolet pääsivät yhteisymmärrykseen siitä, että paikallisten tehdasolosuhteiden parantaminen on yhteinen tavoite ja edellytys yritysten legitimiä toiminnalle maassa. Samalla kuitenkin syntyi jakolinja toimijoiden välille siinä, miten tämän tavoitteen toteuttaminen pitäisi käytännössä järjestää. Kaikille osapuolille oli yhtä tärkeää esiintyä julkisesti oikeudenmukaisena toimijana, mutta silti päädyttiin luomaan kaksi eri järjestelmää.

Mielestäni kahden erilaisen järjestelmän syntyminen voidaan nähdä ikään kuin valintakysymyksenä, jossa lasi on joko puoliksi täynnä tai puoliksi tyhjä. Toisaalta sopimusjärjestelmään sitoutuneet yritykset ja ammattijärjestöt ovat onnistuneet luomaan toistaiseksi pisimmälle viedyn institutionaalisen järjestelmän, jossa yritysosapuolet sitoutuvat selkeisiin velvoitteisiin ilman valtion puolelta tulevaa pakottamista. Tässä kehyksessä, tai mini-regiimissä, muodostettiin selkeitä sääntöjä, normeja ja toimintaperiaatteita, jotka liittyivät palo- ja rakennusturvallisuuden sekä työntekijöiden oikeuksien parantamiseen. Voidaan toki olla erimielisiä siitä, ovatko tässä järjestelmässä sovitut toimenpiteet riittäviä asetettuihin tavoitteisiin nähden, mutta sen arvioiminen ei ole tämän tutkimuksen tehtävä. Myös Allianssin tapauksessa yritykset sopivat keskenään tavoitteista ja toimenpiteistä, mutta tältä järjestelmältä jäi puuttumaan regiimin kannalta olennainen multilateraalinen yhteistyö.

Itse kysymyksestä, eli yritysvastuusta, ei myöskään ole vielä kattavaa määritelmää tai yksimielisyyttä. Toimijoiden kannanotoista ja tutkimuskirjallisuudesta voidaan kuitenkin löytää

kaksi yleisesti esiintyvää näkemystä, jotka ovat yritysten vapaaehtoisuus toiminnan suhteen sekä yritysvastuuseen liitetty odotus yrityksen toiminnan läpinäkyvyyden lisääntymisestä. Nämä kaksi asiaa voidaan nähdä alustavan kansainvälisen yritysvastuuregiimin normipohjana. Vaikka ammattijärjestöt haluavat yritysten tekevän sitovia lupauksia ja järjestelyjä, eivät järjestöt kampanjoisen puolesta, että valtiot velvoittaisivat lainsäädännön kautta yrityksiä tällaisiin järjestelyihin. Yhdysvaltojen hallinnon edustaja puolestaan uhkasi yrityksiä sitovampien sääntöjen asettamisella valtion toimesta, jos yritykset eivät itse saisi riittäviä toimia aikaan omaehtoisesti. Kaikkien toimijoiden lähtökohtaoletuksena on siis se, että yritysvastuu tarkoittaa yritysten omaehtoista ja vapaaehtoista osallistumista, vaikka muun yhteiskunnan osalta esitettäisiinkin voimakasta painostusta näitä vapaaehtoisia toimia kohtaan.

Läpinäkyvyys on toinen yritysvastuuregiimin normiksi soveltuva seikka, koska sen lisääminen on tapaustutkimuksessa kaikkien osapuolten mielestä keskeinen osa yritysvastuujärjestelyjä. Tämä käy ilmi yritysten tehostetusta raportoinnista tehdastarkastusten ja -korjausten suhteen, sekä valtion ja ammattijärjestöjen painostuksesta. Vaikka yritykset eivät ole toteuttaneet läpinäkyvyysvaatimuksia täydellisesti Rana Plaza -tapauksen jälkeen, ne ovat kuitenkin lisänneet läpinäkyvyyttä tuotantoketjunsuhteen verrattuna yritysvastuujärjestelyjä edeltävään tilanteeseen. Lisäksi tutkimuskirjallisuudessa ilmenee hyvin yritysten vastuuraportoinnin olevan yksi yleisimmistä yritysvastuun toteuttamistavoista, ja tämän raportoinnin pääasiallinen tehtävä on viestiä yrityksen toiminnasta ja tavoitteista. Läpinäkyvyyden käytännön toteuttamisessa esiintyy Sorsan²²¹ huomio yritysten odotusten valikoimisesta, koska esimerkiksi Rana Plaza -tapauksessa kansainväliset vaateyritykset eivät ole suostuneet avaamaan yksittäisten vaateyritysten ja vaate tehdäiden välisiä liikesuhteita, vaikka ne ovat muulla tavoin pyrkineet lisäämään tuotantoketjun ulkopuolisen valvonnan mahdollisuuksia.

Regiimikirjallisuuden perusteella yksi regiimin tärkeimmistä tehtävistä on yhteistyön helpottaminen ja sosiaalisen oppimisen sekä vuorovaikutuksen mahdollistaminen²²². Mielestäni tämä käy esimerkkitapauksessa hyvin ilmi palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen yhteydessä, sillä siinä eri osapuolet ovat säännöllisesti vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja tämä on tuottanut uudenlaisen institutionaalisen järjestelmän globaalien julkisten hyödykkeiden (tässä tapauksessa työntekijöiden turvallisuus) tuottamiseksi. Kansainvälisen yritysvastuuregiimin kannalta ongelmallista on, että Allianssia edustavat yritykset, mukaan lukien Wal-Mart, kieltäytyvät tällaisesta suorasta kanssakäymisestä kansainvälisten ammattijärjestöjen kanssa. Näyttäisi siltä, että kansainvälisellä

²²¹ 2011, 160.

²²² Levy *et al.* 1995, 303–307.

tasolla on olemassa syvä jakolinja tiettyjen suuryritysten ja niitä järjestelmällisesti kritisoivien kansalaisjärjestöjen ja ammattijärjestöjen kesken. Tällainen neuvotteluyhteyden puute vaikuttaa ongelmallisesti myös laajemmin kansainvälisiä yrityksiä koskevan yritys vastuuregiimin kehittymiseen.

Palo- ja rakennusturvallisuussopimus sekä osittain myös Allianssi osoittavat, että parhaimmillaan eri toimijoiden yhteistyö voi regiimin kautta tuottaa aidosti uusia toimintatapoja ja uutta tietoa käsillä olevasta asiasta. Esimerkiksi työntekijöiden huomioiminen palo- ja rakennusturvallisuussopimuksessa ei todennäköisesti olisi toteutunut samanlaisena, jos sopimuksen osapuolina ei olisi ollut ammattiliikkeitä. Vaikka Allianssissa ei tällaista edustusta ole, se ei myöskään ole pysynyt muuttumattomana, koska ulkopuolinen painostus ja informaatio ovat vaikuttaneet siihen ja pakottaneet Allianssin reagoimaan. Painostuksen jälkeen Allianssiin perustettiin erityinen työkomitea, Members Agreementiin lisättiin työntekijöiden oikeus kieltäytyä työstä vaarallisessa tehtaassa, ja työntekijöille luvattiin palkkakompensatioita tehtaan sulkemisen johdosta aiheutuvista ansionmenetyksistä.

Esimerkkitapauksen ja yritys vastuukirjallisuuden perusteella voidaan nähdä edellytyksiä kansainvälisen yritys vastuuregiimin kehittymiselle nykyistä institutionaalisemmalle tasolle. Kuten olen edellä todennut, alustava normipohja on jo olemassa, ja toimijoilla on paljon yhteisiä intressejä regiimijärjestelyjen luomiselle. Väitänkin, että agenda yritys vastuuregiimille on jo olemassa, ja Rana Plaza –tapaus on esimerkkitapaus regiimijärjestelyiden institutionalisoitumisesta ja operationalisoitumisesta yhden maan ja elinkeinon tapauksessa. Tästä yksittäisesimerkistä on kuitenkin vielä matkaa siihen, että voisimme puhua kansainvälisestä yritys vastuuregiimistä institutionaalisenä järjestelmänä kaikkia maita ja tuotannonaloja koskevana. Uskoakseni Allianssin ja palo- ja rakennusturvallisuussopimuksen käytännön toimiminen tulee olemaan merkittävä suunnan määrittäjä myöhemmille tapauksille, joissa yritysten suora puuttuminen työolosuhteisiin tai muihin sosiaalisiin ongelmiin katsotaan laajasti ottaen välttämättömäksi. Valitettavaa on, että tässä(kin) tapauksessa toimintamallien muutokseen vaadittiin useita tuhoisia onnettomuuksia, ennen kuin ennalta ehkäiseviin toimiin ryhdyttiin.

Kahden erilaisen järjestelmän syntyminen kuvastaa niitä vaikeuksia, joita kansainvälisellä yritys vastuuregiimillä on yleisemminkin, eli erilaisten toimijoiden intressien yhteensovittamista käytännön toiminnaksi. Muodostumisvaiheessa regiimin vaikuttavuutta on vielä mahdotonta kovin hyvin ennustaa, mutta ajan mittaan arvioitaessa sekä sopimusjärjestelmän että Allianssin avulla aikaansaatuja muutoksia Bangladeshin vaateteollisuudessa voidaan katsoa, ovatko näiden kaltaiset

yrittävyyden järjestelyt osoittautuneet toimiviksi. Mielestäni tässä tapauksessa toimivuutta tai vaikuttavuutta voidaan tulevaisuudessa arvioida kysymällä, ovatko toimenpiteet olleet riittäviä järjestelmien tavoitteisiin nähden, eli tehdastyöntekijöiden turvallisuuden parantamiseksi, ja ovatko toimijaosapuolet kokeneet yhteistyön mielekkäänä. Mikäli vastaukset näihin kysymyksiin ovat myönteisiä, voidaan olla toiveikkaita myös yleisemmin kansainvälisen yritysvaluuttaregiiimin vaikuttavuuden suhteen, koska näistä järjestelyistä todennäköisesti hyödynnetään paljon opittuja asioita myöhemmin muihinkin regiiimijärjestelyihin.

Voi tietenkin yhtä hyvin käydä niin, että Bangladeshin kontekstissa muodostetuista järjestelyistä tulee yksittäistapauksia. Esimerkiksi kukaan tarkastelemistani toimijaosapuolista ei vaatinut samanlaisten institutionaalisten rakenteiden luomista muissa samankaltaisissa maissa, joissa on paljon vaatetuotantoa. Kansainvälinen kehitys tulee osaltaan vaikuttamaan siihen, tarvitaanko tulevaisuudessa entistä enemmän yritysten valtion roolia paikkaavia toimia vai onnistutaanko köyhissäkin valtioissa luomaan parempaa hallinnollista valvontaa ja lainsäädännön tehostamista.

Regiimateoria tarjoaa kiinnostavan kehyksen kansainvälisen yritysvaluuttakehityksen ymmärtämiselle. Sen pohjalta voidaan arvioida toimijoiden suhtautumista yritysvaluuttakeskusteluun, kehityksen etenemistä agendan muodostumisen jälkeen ja ymmärtää myös regiiimissä väistämättä esiintyviä ristiriitoja ja ongelmia. Ristiriidat ja eriävät näkemykset eivät itsessään haasta regiiimiä, koska regiiimejä muodostetaan nimenomaan yhteisten ongelmakysymysten hallitsemiseksi ja ratkaisemiseksi. Tärkeää on, pystyvätkö osapuolet sitoutumaan yhteisiin toimintaperiaatteisiin ja sääntöihin ristiriidoista huolimatta, ja luomaan sosiaalisen vuorovaikutuksen kautta yhteneväisempiä näkemyksiä kiistellyistä kysymyksistä. Esimerkitapauksen perusteella näyttää siltä, että osalla kansainvälisistä yrityksistä on aitoa halua luoda uudenlaisia yhteistyöjärjestelmiä eri toimijoiden kanssa, ja sitoutua näihin järjestelyihin. Toiset yritykset puolestaan kieltäytyvät näistä järjestelmistä, ja haluavat toimia täysin omaehtoisesti, vaikka antaisivatkin yksipuolisia lupauksia. Ne eivät kuitenkaan aseta itseään alttiiksi näiden lupauksen toimeenpanemisen valvonnalle.

Yrittävyyden keskustelussa on nähtävissä jakolinja yhdysvaltalaisyhteistyön eksplisiittisen ja eurooppalaisen implisiittisen yritysvaluuttavälillä. Eurooppalaisessa kontekstissa yritykset ovat tottuneet luomaan sitoumuksia ja monitoimijayhteistyötä työntekijöiden kesken, kun taas Yhdysvalloissa yritykset toimivat yhdensuuntaisesti pitämällä päätösvallan yritysjohtajien käsissä. Yhdysvaltaiseen kontekstiin kuuluu lisäksi yritysvaluuttatoimien irrottaminen yrityksen muusta toiminnasta niin, että niistä tulee erityisiä ja mainostamisen arvoisia tekoja, jotka eivät välttämättä noudata yhtä suurta strategiaa tai suunnitelmaa. Tämä on nähtävissä esimerkiksi Wal-Martin

yrittävien vastuutoiminnasta, joka on jakautunut erilaisiin projekteihin ja lyhytkestoisiin hankkeisiin. Euroopassa yritykset ovat tottuneet siihen että ne toimivat vastuullisesti olemassa olevaa lainsäädäntöä noudattamalla.

Tulevaisuudessa kansainvälinen yritysvastuuregiimi joutuu tasapainottelemaan näiden kahden eri näkemyksen kesken siitä, mitä yritysvastuu tarkoittaa ja miten sitä tulisi käytännössä ilmentää. Yhdysvaltalainen tyyli ei edellytä paljoa valtioiden osallistumista, mutta eurooppalaisessa mallissa mukana ovat tiiviimmin myös julkinen valta ja ammattiyhdistysliike. On myös mahdollista, että kehitys kulkee kohti näiden kahden erilaisen järjestelmän muodostumista entistä vahvemmin toistensa vastinpareiksi, mikäli kansainvälisellä tasolla ei muodostu yhteistä näkemystä asiasta. Esimerkiksi Euroopan unionin tulevalla lainsäädännöllä voi olla suuri vaikutus kansainvälisten yritysten vastuukäyttäytymisen määrittämiseen, ainakin Euroopan kontekstissa. Myös transatlanttinen vapaakauppasopimus voi toteutuessaan olla merkittävä asia yritysvastuuregiimin kannalta.

Kauppatieteiden ja politiikan tutkimuksen yhdistäminen on mielestäni tarpeen näiden prosessien ymmärtämiseksi. Poliitiikan tutkijoiden tulee ymmärtää yritysten toimintaa niiden omista lähtökohdista käsin, ja tämä edellyttää valtiokeskeisen toimijanäkökulman laajentamista sisällyttäen muitakin mahdollisia subjekteja. Samalla politiikan tutkimus voisi tarjota kauppatieteille keinoja ymmärtää laajoja muutoskehityksiä, sillä onhan tieteenalalla pitkä perinne valtiojärjestelmän kokemien perustavanlaatuisten muutosten käsittelemisessä. Haasteena molemmille tieteenaloille on vallitsevien ”totuuksien” tai tulkintojen kyseenalaistaminen esimerkiksi sen suhteen, mikä on valtioiden ja/tai yritysten rooli tulevaisuudessa globaalien julkisten hyödykkeiden tuottajana, ja miten eri toimijat vastaavat ihmisten odotuksiin sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta.

Tämän tutkimuksen tarkoitus tai päämäärä ei ole ollut antaa tyhjentävää vastausta kansainvälisen yritysvastuuregiimin toteutumisesta, vaan avata vuoropuhelu kansainvälisen politiikan ja kansainvälisen yritysvastuukeskustelun välillä regiimiteoriakirjallisuutta hyödyntämällä. Mielestäni aihe ansaitsee suurempaa huomiota tieteenalan sisällä, ja kuten olen edellä esittänyt, lisää mielenkiintoisia tutkimuksen aiheita ja tarkennuksia on mahdollista löytää melkein mistä tahansa yksittäisestä kysymyksestä. Tämä tutkimus käsittelee aihetta vain vaateteollisuuden kontekstissa, mutta olisi mielenkiintoista tarkastella kysymystä esimerkiksi myös muiden tuotantoalojen sisällä ja niiden välillä.

7. LÄHDELUETTELO

PRIMÄÄRIAINEISTO

Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh (2013). Saatavana:

<http://bangladeshaccord.org/wp-content/uploads/2013/10/the_accord.pdf>. Luettu: 13.8.2014.

Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh (2014). "Accord Policy Inspections Joint Accord – Alliance Factories". Saatavana: <<http://bangladeshaccord.org/2014/08/accord-policy-inspections-joint-accord-alliance-factories/>>. Luettu: 16.9.2014.

AFL-CIO (2013). "Responsibility Outsourced: Social Audits, Workplace Certification and Twenty Years of Failure to Protect Worker Rights". Saatavana:

<<http://www.aflcio.org/content/download/77061/1902391/CSReport.pdf>>. Luettu: 16.9.2014.

Al Arian, Laila (2013). "Statements from Gap and Walmart for the Made in Bangladesh Episode".

Saatavana: <Statements from Gap and Walmart for the Made in Bangladesh Episode>. Luettu: 5.6.2014.

Alliance for Bangladesh Worker Safety (2013a). "Bylaws". Saatavana:

<<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Alliance-Bylaws-FINAL.pdf>> Luettu: 13.8.2014.

Alliance for Bangladesh Worker Safety (2013b). "Members Agreement". Saatavana:

<<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Alliance-Member-Agreement-FINAL.pdf>>. Luettu: 13.8.2014.

Alliance for Bangladesh Worker Safety (2014a). "BRAC issue compensation to factory workers". Saatavana:

<<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Factory%20Closures%20Press%20Release%2005-02-14.pdf>>. Luettu: 16.9.2014.

Alliance for Bangladesh Worker Safety (2014b). "Annual Report 2014". Saatavana:

<<http://www.bangladeshworkersafety.org/190-the-alliance-for-bangladesh-worker-safety-annual-report>>. Luettu: 16.9.2014.

Better Work Programme in Bangladesh (2013). "Questions & Answers". Saatavana:

<<http://betterwork.org/global/wp-content/uploads/QA-for-Better-Work-Bangladesh.pdf>>. Luettu: 15.9.2014.

Biel, Eric R. (2013). Testimony on Bangladesh Labor Before the Senate Foreign Relations

Committee. Saatavana: <http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Biel_Testimony.pdf>. Luettu: 22.8.2014.

Blake, Robert (2013). Testimony on Bangladesh Labor Before the Senate Foreign Relations

Committee. Saatavana: <http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Blake_Testimony.pdf>. Luettu: 22.8.2014.

Business for Social Responsibility (2009). "Public Policy and the Promotion of Corporate Social Responsibility", executive summary report. Saatavilla:

<http://www.bsr.org/reports/Public_Policy_Promotion_of_CSR.pdf>.

Center for Business and Human Rights (2014). "Business as Usual is Not an Option". Saatavilla: <http://www.stern.nyu.edu/sites/default/files/assets/documents/con_047408.pdf>. Luettu: 15.9.2014.

Drake, Celeste (2013). "Written testimony of Ms. Celeste Drake for the record for the Senate Foreign Relations Committee hearing on Labor Issues in Bangladesh". Saatavana: <<http://www.foreign.senate.gov/hearings/labor-issues-in-bangladesh>>. Luettu: 16.9.2014.

Duke, Mike (2012). "Walmart, Libya, and Higher Expectations". Saatavana: <<http://news.walmart.com/executive-viewpoints/walmart-libya-higher-expectations>>. Luettu: 16.9.2014.

Fernandez, Jose W. (2013). "CSR: The Crossroads Between Business and Diplomacy". U.S. State Department Economic and Business Affairs Remarks. Saatavana: <<http://www.state.gov/e/eb/rls/rm/2013/212020.htm>>. Luettu: 22.8.2014.

Forbes (2014). "The World's Biggest Public Companies". Saatavana: <http://www.forbes.com/global2000/#page:2_sort:0_direction:asc_search:_filter:All%20industries_filter:All%20countries_filter:All%20states>. Luettu: 6.6.2014.

Government of Bangladesh (2014). "Foreign Investment Opportunities". Saatavana: <<http://www.bangladesh.gov.bd/?q=en/foreign-investment-opportunities>>. Luettu: 6.6.2014.

HS 5.11.2013. "Bangladeshin vaatetyöläisten palkka nousee". Uutinen Helsingin Sanomissa.

ILO (1998). "Kansainvälisen työjärjestön julistus työelämän peruseriaatteista ja -oikeuksista". Saatavana: <https://www.tem.fi/files/22582/ILO_n_julistus_tyon_perusoikeuksista.pdf>. Luettu: 30.7.2014.

ILO (2012). "Better Work Bangladesh – Design Phase". Saatavana: <http://www.ilo.org/dhaka/Whatwedo/Projects/WCMS_172743/lang--en/index.htm>. Luettu: 15.9.2014.

ILO (2013a). "Major ILO programme aims to make Bangladesh garment industry safer" Saatavana: <http://www.ilo.org/dhaka/Informationresources/Publicinformation/Pressreleases/WCMS_226720/lang--en/index.htm>. Luettu: 15.9.2013.

ILO (2013b). "Bangladesh Government, employers and workers organizations sign integrated national action plan on fire safety and structural integrity in the garment sector". Saatavana: <http://www.ilo.org/dhaka/Informationresources/Publicinformation/Pressreleases/WCMS_218230/lang--en/index.htm>. Luettu: 15.9.2014.

ILO (2014). Vuonna 2014 tehdyt sopimusten ratifioinnit löytyvät osoitteesta: <<http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11400:0::NO:::>>. Luettu: 15.9.2014.

IndustriALL (2013). "Walmart/Gap Bangladesh safety plan: pale imitation of Accord". Saatavana: <<http://www.industrial-union.org/walmart-gap-bangladesh-safety-plan-pale-imitation-of-accord>>. Luettu: 16.9.2014.

IndustriALL (2014). "Clothing brands fail Rana Plaza survivors". Saatavana: <<http://www.industrial-union.org/clothing-brands-fail-rana-plaza-survivors>>. Luettu: 16.9.2014.

Labor Issues in Bangladesh (2013). Hearing before the Committee on Foreign Relations, United States Senate. Saatavana: <<http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-113shrg86346/pdf/CHRG-113shrg86346.pdf>>. Luettu: 21.8.2014.

Lubbe, Johan (2013). "Written testimony of Johan Lubbe for the record for the Senate Foreign Relations Committee hearing on Labor Issues in Bangladesh". Saatavana: <http://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/Lubbe_Testimony.pdf>. Luettu: 16.9.2014.

Maaailmanpankki 2014. Bangladeshin kehitystä mittaavia tilastoja saatavilla osoitteessa: <<http://data.worldbank.org/country/bangladesh>>. Luettu: 15.9.2014.

Manogue, Robert (2013). Washington International Trade Association Panel Discussion: "Global Supply Chains and Social Responsibility". Saatavana: <<http://www.state.gov/e/eb/rls/topic/csr/219281.htm>>. Luettu: 21.8.2014.

Menendez, Robert (2013). "Senator letter to Alliance". Saatavana: <<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Senator%20letter%20to%20Alliance,%20Sept%202013%20.pdf>>. Luettu: 22.8.2014.

Menendez, Robert (2014). "Senator letter to Alliance". Saatavana: <<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Menendez%20letter%20to%20Alliance.pdf>>. Luettu: 22.8.2014.

Mitchell, George ja Snowe, Olympia (2013). "A Shared Responsibility: North American Alliance of Retailers and Brands Reach Agreement on a Bangladesh Worker Safety Program". Saatavana: <http://www.huffingtonpost.com/george-mitchell/bangladesh-worker-safety-program_b_3573861.html>. Luettu: 16.9.2014.

National Tripartite Plan of Action on Fire Safety and Structural Integrity in the Ready-Made Garment Sector in Bangladesh (2013.) Saatavana: <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/---ilo-dhaka/documents/genericdocument/wcms_221543.pdf>. Luettu: 15.9.2014.

OECD (2011). "Toimintaohjeet monikansallisille yrityksille". Saatavilla: <<http://mneguidelines.oecd.org/text/OECDn-toimintaohjeet-monikansallisille-yrityksille.pdf>>. Luettu: 30.7.2014.

Office of Economic Policy Analysis and Public Diplomacy: Corporate Social Responsibility Unit (2014). Saatavana: <<http://www.state.gov/documents/organization/172121.pdf>>. Luettu: 22.8.2014.
State Department CSR Fact Sheet (2012). Saatavana: <<http://www.state.gov/documents/organization/197790.pdf>>. Luettu: 22.8.2014.

Statement by the U.S. Government on Labor Rights and Factory Safety in Bangladesh (2013). Saatavana: <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2013/07/212209.htm>>. Luettu: 21.8.2014.

Taucher, Ellen (2013). "Alliance reply to Chairman Menendez". Saatavana: <<http://www.bangladeshworkersafety.org/files/Alliance%20Reply%20to%20Chairman%20Menendez%20-%20OCT%202104.pdf>>. Luettu: 22.8.2014.

- Tauscher, Ellen (2014). "Alliance reply to Chairman Menendez". Saatavana: <http://www.bangladeshworkersafety.org/files/AllianceReply_SFRC_April10.pdf>. Luettu: 22.8.2014.
- U.S. State Department Guidance and Support for Responsible Business (2014). Saatavana: <<http://www.state.gov/e/eb/eppd/csr/>>. Luettu: 22.8.2014.
- UN Guiding Principles on Business and Human Rights (2011). Saatavana: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf>. Luettu: 21.8.2014.
- UNDP (1999). "Global Public Goods – International Cooperation in the 21st Century". Saatavilla: <<http://web.undp.org/globalpublicgoods/TheBook/globalpublicgoods.pdf>>. Luettu: 5.7.2014.
- UNI Global Union (2013a). "Accountability: a core feature of Bangladesh Accord". Saatavana: <<http://www.uniglobalunion.org/news/accountability-a-core-feature-bangladesh-accord>>. Luettu: 16.9.2014.
- UNI Global Union (2013b). "Walmart accepts shipments from barred Bangladesh factories". Saatavana: <<http://www.uniglobalunion.org/news/walmart-accepts-shipments-barred-bangladesh-factories>>. Luettu: 16.9.2014.
- United States Government Recommendations on Best Practices for Companies with Operations in Bangladesh (2013). Saatavana: <<http://www.humanrights.gov/2013/03/11/united-states-government-recommendations-on-best-practices-for-companies-with-operations-in-bangladesh/>>. Luettu: 21.8.2014.
- Van Brussel, Joe (2013). "Leslie Dach, Walmart VP, On Business And Social Good". Saatavana: <http://www.huffingtonpost.com/2013/03/21/leslie-dach-walmart-interview_n_2883597.html>. Luettu: 16.9.2014.
- Walmart (2010). "Walmart Global Responsibility Report 2010". Saatavana: <<http://corporate.walmart.com/global-responsibility/environment-sustainability/global-responsibility-report>>. Luettu: 16.9.2014.
- Walmart (2013a). "Promoting Responsible Sourcing in Bangladesh". Saatavana: <<http://corporate.walmart.com/global-responsibility/ethical-sourcing/promoting-responsible-sourcing-in-bangladesh>>. Luettu: 5.6.2014.
- Walmart (2013b). "Walmart Statement by Jay Jorgensen Regarding the Bangladesh Worker Safety Initiative". Saatavana: <<http://news.walmart.com/news-archive/2013/07/10/walmart-statement-by-jay-jorgensen-regarding-the-bangladesh-worker-safety-initiative>>. Luettu: 6.6.2014.
- Walmart (2013c). "Walmart statement on IndustriALL Bangladesh factory labor proposal". Saatavana: <<http://news.walmart.com/news-archive/2013/05/14/walmart-statement-on-industriall-bangladesh-factory-labor-proposal>>. Luettu: 2.6.2014.
- Walmart (2013d). "Walmart announces plan to raise inspection standards and provide full transparency on safety conditions at all factories in its Bangladesh supply chain". Saatavana:

<<http://news.walmart.com/news-archive/2013/05/14/walmart-to-raise-inspection-standards-provide-full-transparency-safety-conditions-factories-bangladesh-supply-chain>>. Luettu: 2.6.2014.

Walmart (2014a). "2014 Annual Report". Saatavana: <<http://stock.walmart.com/annual-reports>>. Luettu: 6.6.2014.

Walmart (2014b). "Company History Timeline". Saatavana: <<http://corporate.walmart.com/our-story/history/history-timeline>>. Luettu: 6.6.2014.

Walmart (2014c). "Global Responsibility Report 2014". Saatavana: <<http://corporate.walmart.com/global-responsibility/environment-sustainability/global-responsibility-report>>. Luettu: 6.6.2014.

Yardley, Jim (2012). "Export Powerhouse Feels Pangs of Labor Strife". Artikkelin New York Timesissa. Saatavana: <http://www.nytimes.com/2012/08/24/world/asia/as-bangladesh-becomes-export-powerhouse-labor-strife-erupts.html?pagewanted=all&_r=0>. Luettu: 21.8.2014.

KIRJALLISUUS

Albaretta, Laura; Lozano, Josep M.; Tencati, Antonio; Midttun, Atle ja Perrini, Francesco (2008). "The changing role of governments in corporate social responsibility: drivers and responses". *Business Ethics: A European Review*, 17(4), 347—363.

Alston, Philip (2008). "'Core Labour Standards' and the Transformation of the International Labour Rights Regime". *European Journal of International Law*, 15(3), 457—521.

Argandoña, Antonio ja von Weltzien Hoivik, Heidi (2009). "Corporate Social Responsibility: One Size Does Not Fit All. Collecting Evidence from Europe". *Journal of Business Ethics*, 89(3), 221—234.

Barrow, Clyde W. (2005). "The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism". *New Political Science*, 27(2), 123—145.

Bernhagen, Patrick ja Mitchell, Neil J. (2010). "The Private Provision of Public Goods: Corporate Commitments and the United Nations Global Compact". *International Studies Quarterly*, 54(4), 1175-1187.

Blowfield ja Murray (2011). *Corporate responsibility*. New York: Oxford University Press Inc.

Brookes, Marissa (2013). "Varieties of Power in Transnational Labor Alliances: An Analysis of Workers' Structural, Institutional, and Coalitional Power in the Global Economy". *Labor Studies Journal*, 38(3), 181—200.

Carbone, Maurizio (2007). "Supporting or Resisting Global Public Goods? The Policy Dimension of a Contested Concept". *Global Governance*, 13, 179—198.

Cerny, Philip G. (1998). "What next for the state?". Teoksessa Kofman, Eleonore ja Youngs, Gillian (toim.), *Globalization: theory and practice*. Lontoo: Pinter.

- Clarkson, Max E. (1995). "A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance". *Academy of Management Review*, 20(1), 92-117.
- Cutler, Claire (1999). "Locating 'Authority' in the Global Political Economy". *International Studies Quarterly*, 43, 59—81.
- De Geer, Hans; Borglund, Tommy ja Fronstenson, Markus (2009). "Reconciling CSR with the Role of the Corporation in Welfare States: The Problematic Swedish Example". *Journal of Business Ethics*, 89(3), 269—283.
- De George, Richard T. (2008). "An American perspective on corporate social responsibility and the tenuous relevance of Jacques Derrida". *Business Ethics: A European Review*, 17(1), 74—86.
- Den Hond, Frank ja De Bakker, Frank (2007). "Ideologically motivated activism: How activist groups influence corporate social change activities". *Academy of Management Review*, 32(3), 901—924.
- Edwards, Michael (2009). "Civil Society". Cornwall, Iso-Britannia: MPG Books Ltd.
- Elsig, Manfred ja Amalric, Franck (2008). "Business and Public-Private Partnerships for Sustainability: Beyond Corporate Social Responsibility?". *Global Society*, 22(3), 387—404.
- Flinders, Matthew (2006). "Public/Private: The Boundaries of the State". Teoksessa Hay, Colin; Lister, Michael ja Marsh, David (toim.), *The State – Theories and Issues*. Palgrave Macmillan.
- Guan, Lee Hock (2004). "Introduction: Civil Society in Southeast Asia". Teoksessa Guan, Lee Hock (toim.), *Civil Society in Southeast Asia*. Singapore: Seng Lee Press Pte Ltd.
- Haas, Peter; Keohane, Robert O. ja Levy, Marc A. (toim.) (1995), "Institutions for the earth: sources of effective international environmental protection". Cambridge: MIT Press.
- Hamann, Ralph ja Acutt, Nicola (2003). "How should civil society (and the government) respond to 'corporate social responsibility'? A critique of business motivations and the potential for partnerships". *Development Southern Africa*, 20(2), 255—270.
- Hasenclever, Andreas; Mayer, Peter ja Rittberger, Volker (1997). *Theories of International Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hassel, Anke (2008). "The Evolution of a Global Labor Governance Regime". *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 21(2), 231—251.
- Hooghe, Lisbet ja Marks, Gary (2008). "A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus". *British Journal of Political Science*, 39(1), 1—23.
- Horwitz, Steven (2009). "Wal-Mart to the Rescue – Private Enterprise's Response to Hurricane Katrina". *The Independent Review*, 13(4), 511—528.
- Hurd, Ian (2008). *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*. Princeton University Press.

Khanna, Pragma (2011). "Making Labour Voices Heard During an Industrial Crisis: Worker's struggles in the Bangladesh garment industry". *Labour, Capital and Society*, 44(2), 107—129.

Krasner, Stephen (1983). *International Regimes*. Ithaca: Cornell University Press.

Kratochwil, Friedrich ja Ruggie, John G. (1986). "International Organization: A State of the Art on an Art of the State". *International Organization*, 40(4), 753—775.

Kuisma, Mika ja Temmes, Armi (2011). "Yritysten vastuuraportointi". Teoksessa Joutsenvirta, Maria; Halme, Minna; Jalas, Mikko ja Mäkinen, Jukka (toim.), *Vastuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa*. Tallinna: Raamatutrükikoda.

Levy, Marc A., Young, Oran R. ja Zürn, Michael (1995). "The Study of International Regimes". *European Journal of International Relations*, 1(3), 267—330.
Luettu: 25.6.2014.

Lichtenstein, Nelson (2006). "Wal-Mart luo puitteet 2000-luvun kapitalismille". Teoksessa Lichtenstein, Nelson (toim.), *Wal-Mart – Globalisaation kova ydin*. Tampere: Tammer-Paino.

Matten, Dirk ja Moon, Jeremy (2008). "'Implicit' and 'explicit' CSR: A conceptual framework for a comparative understanding of corporate social responsibility". *Academy of Management Review*, 33(2), 404-424.

Miller, Chris; Howard, Joanna; Mateeva, Antoaneta; Petrov, Rumen; Serra, Luis ja Taylor, Marilyn (2009). "Toward a typology of civil society: understanding non-government public action". Teoksessa Enjolras, Bernard ja Sivesind, Karl Henrik (toim.), *Civil Society in Comparative Perspective*. Bingley, Iso-Britannia: Emerald Group Publishing Limited.

Onyx, Jenny (2014). "A Theoretical Model of Social Impact". *Cosmopolitan Civil Society Journal*, 6(1), 1—18.

Osman, Ferdous Arfina (2010). "Bangladesh Politics: Confrontation, Monopoly and Crisis in Governance". *Asian Journal of Political Science*, 18(3), 310—333.

Pälli, Pekka ja Turunen, Jenni (2011). "Vastuutekstien monet merkitykset". Teoksessa Joutsenvirta, Maria; Halme, Minna; Jalas, Mikko ja Mäkinen, Jukka (toim.), *Vastuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa*. Tallinna: Raamatutrükikoda.

Peters, Guy B. ja Pierre, Jon (2006). "Governance, Government and the State". Teoksessa Hay, Colin; Lister, Michael ja Marsh, David (toim.), *The State – Theories and Issues*. Palgrave Macmillan.

Petrovic, Mischa ja Hamilton, Gary G. 2006. "Maailmanlaajuisten markkinoiden luoja: Wal-Mart ja sen tavarantoimittajat". Teoksessa Lichtenstein, Nelson (toim.) *Wal-Mart – Globalisaation kova ydin*. Tampere: Tammer-Paino.

Reinicke, Wolfgang H. (1998). *Global Public Policy*. Harrisonburg, Virginia: R.R. Donnelley and Sons Co.

- Rubin, Amir (2008). "Political Views and Corporate Decision Making: The Case of Corporate Social Responsibility". *The Financial Review*, 43(3), 337—360.
- Ruggie, John G. (1998). *Constructing the World Polity – Essays on International Institutionalization*. New York: Routledge.
- Ruggie, John G. (2004). "Reconstructing the Global Public Domain – Issues, Actors, and Practices". *European Journal of International Relations*, 10(4), 499—531.
- Sand, Peter (1991). "Lessons learned in global environmental governance". *Boston College Environmental Affairs Law Review*, 18(2), 213—78.
- Sørensen, Georg (2006). "The Transformation of the State". Teoksessa Hay, Colin; Lister, Michael ja Marsh, David (toim.), *The State – Theories and Issues*. Palgrave Macmillan.
- Sorsa, Ville-Pekka (2011). "Yritysvastuu ja politiikka". Teoksessa Joutsenvirta, Maria; Halme, Minna; Jalas, Mikko ja Mäkinen, Jukka (toim.), *Vastuullinen liiketoiminta kansainvälisessä maailmassa*. Tallinna: Raamatutrukikoda.
- Strange, Susan (1987). "The persistent myth of lost hegemony". *International Organization*, 41(4), 551—574.
- Teivainen, Teivo (2013). *Yritysvastuun umpikuja*. Jyväskylä: Bookwell Oy.
- Waltz, Kenneth (1979). *Theory of international politics*. New York: McGraw-Hill.
- Wapner, Paul (1995). "Politics Beyond the State: Environmental Activism and World Civil Politics". *World Politics*, 47(3), 311—340.
- Yasmin, Taslima (2014). "Burning Death Traps *Made in Bangladesh*: Who is to Blame?" *Labor Law Journal*, 65(1), 51—61.